

Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

Προοίμιον—Διάκρισις θρησκευμάτων—Κλήρος—Μοναί—Περιουσία Μονῶν
—Ἠθικὴ καὶ ὕλική κατάστασις Κλήρου καὶ Μονῶν—Συμπέρασμα.

Εὐθύς ἐν ἀρχῇ τῆς πρώτης κυριαρχικῆς αὐτοῦ πράξεως, τὸ ἀναγεννηθὲν Ἑλληνικὸν ἔθνος, μεγάλῳ καὶ ἀνεξιτήλῳ γράμμασιν ἔσπευσε ν' ἀνακηρύξῃ ὅτι, ἡ ἐπικρατοῦσα τῆς Ἑλλάδος θρησκεία, εἶναι ἡ τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας. Ἡ θρησκεία, δι' ἧς ἀπεκαλύφθησαν πρὸ τοῦ καταπλήκτου κόσμου αἱ προαιώνιοι ἀλήθειαι, ἀνακηρύσσεται ἐπικρατοῦσα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους θρησκεία διότι, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος πρῶτον εἰς αὐτὴν ἐπίστευσε, διότι αὐτό, διὰ τῆς γλώσσης αὐτοῦ, παρέσχεν εἰς τὴν νέαν θρησκείαν τὸ ἀσάλευτον ἔρεισμα, ἐφ' οὗ στηριχθεῖσα, ὥρμησεν εἰς τὴν κατὰ κτησιν τῆς ἐν τῷ σκότει τάλαιπωρουμένης ἀνθρωπότητος.

Καὶ ἀληθῶς, καθ' ἣν στιγμὴν ἐπληροῦτο ὁ χρόνος καὶ ἐνεφανίζετο ὁ Σωτὴρ, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, καίτοι ἀπ' αἰῶνων εἶχεν ἀποβάλλει τὴν ἐλευθερίαν, διετήρει ἀκμαίας τὰς ἠθικὰς καὶ πνευματικὰς δυνάμεις, δι' ὧν καθίστατο εἰσέτι ἰκανὸν νὰ δεσπόζῃ πνευματικῶς τῆς Ἀνατολικῆς ὀλοκλήρου, ἡμετέρας ἐπὶ μᾶλλον ἐξελληνισομένης. Ἡ γλῶσσα αὐτοῦ, ἡ τελειωτάτη καὶ εὐγενεστάτη τῶν ἀνθρωπίνων διαλέκτων, ὑπὸ τῶν προεχουσῶν τάξεων τῆς τότε κοινωνίας ἐλαλεῖτο, ἀπὸ δὲ τῶν ἐδρῶν τῶν ἐπισημοτέρων τῆς τότε ἐποχῆς σχολῶν ἀπήχει, τὴν ἑλληνικὴν ἐπιστήμην διδάσκουσα. Τὸ δαιμόνιον ἑλληνικὸν πνεῦμα, τὸ ἐλέγξαν διὰ τοῦ Σωκράτους, τὸν βαρὺν ὕπνον τῶν ἀνθρώπων, κηρύξαν δὲ διὰ τοῦ Πλουτάρχου ἕνα λόγον, μίαν διάνοιαν, εὐρέθη παρεσκευασμένον καὶ πρόθυμον νὰ πιστεύσῃ εἰς τὴν ἀποκαλυφθεῖσαν ἀλήθειαν, ἡ δὲ γλῶσσα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, διὰ τῆς περὶ τὴν διαλεκτικὴν δυναμείας καὶ τῆς πρὸς τὴν ἐκδήλωσιν τῶν ὑψηλῶν δογματικῶν τῆς νέας θρησκείας ἐπιτηδειότητος αὐτῆς, ὑπῆρξε τὸ κράτιστον ὄργανον δι' οὗ προήχθη ἡ διάδοσις τῆς τοῦ Κυρίου ἡμῶν διδασκαλίας. Ὄθεν καὶ αἱ πρῶται Χριστιανικαὶ Ἐκκλησίαι ἐν ἑλληνικαῖς συνεστήθησαν πόλεσιν, ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἐν Ἐφέσῳ, ἐν Σμύρῃνῃ, ἐν Περγᾶμῳ, ἐν Θυατείροις, ἐν Σάρδεσιν, ἐν Φιλαδελφείᾳ, ἐν Λαοδικείᾳ· οἱ πρῶτοι τῆς Ἐκκλησίας διάκονοι ἐξελληνισμένοι ἦσαν Ἰουδαῖοι, ὁ Στέφανος, ὁ Φίλιππος, ὁ Πρόχορος, ὁ Νικάνωρ, ὁ Τίμων, ὁ Παρμέναιος καὶ Νικόλαος ὁ προσήλυτος Ἀντιοχείας· αὐτὰ τέλος τὰ ἱερώτατα τοῦ Χριστοῦ 15. Ἀπρίλιος.

στικισμού διδάγματα, τὰ εὐαγγέλια, ἐκτὸς τοῦ τοῦ Ματθαίου γραφέν εἰς τὴν Συρογαλδαϊκὴν καὶ εὐθύς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν μεταφρασθέν, εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐγράφησαν γλώσσαν τὰ τοῦ Μάρκου, τοῦ Λουκᾶ, τοῦ Ἰωάννου.

Διὰ τοῦτο, πάνυ δικαίως καὶ ὑπὲρ πάντα σεμνυνόμενον τὸ ἡμέτερον Ἔθνος καὶ βαθεῖαν συναισθανόμενον τὴν εὐεργεσίαν ὅτι, ὑπὸ τοῦ Παντοδυνάμου αὐτῷ ἐκληροδοτήθη, ἐν μέσῳ τῶν ἀτελευτήτων συμφορῶν αὐτοῦ, ἡ ὑψίστη τῶν ἀποστολῶν, ἡ ἀποστολὴ τῆς διὰ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς γλώσσης αὐτοῦ διαδόσεως καὶ ἐγκαταστάσεως ἀνὰ τὸν κότμον τῶν ἀϊδίων ἀληθειῶν τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας, ἐσπευσεν, ὡς εἶπον, εὐθύς ἐν αὐτῇ τῇ πρώτῃ, μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ κυριαρχικῆ πράξει, εὐθύς ἐν ἀρχῇ τοῦ θεμελιώδους τῆς ἐθνικῆς αὐτοῦ ὑποστάσεως νόμου, νὰ ἐξαντικειμενώσῃ τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν διὰ τῆς πανεπισήμου ἀνακηρύξεως τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας ὡς μόνῃς ἐπικρατούσης θρησκείας τοῦ Ἔθνους.

Διάκρισις κατὰ θρησκείματα.

Ἐξ ὅσων γνωρίζομεν ἐκ τῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1879, εἰς ἣν ἀναγκάζομαι νὰ προσφύγω—διότι ἡ σχετικὴ ἐργασία τῆς νεωτέρας ἀπογραφῆς τοῦ 1889 δὲν συνεπληρώθη εἰσέτι ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ἐσωτερικῶν—βιοῦσι μεταξύ ἡμῶν 24,165 Μωαμεθανοί, 14,677 Καθολικοί, 5,792 Ἑβραῖοι καὶ 740 εἰς ἄλλα ἀνήκοντες θρησκείματα. Ἄλλοι οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι ἀναμφιδότως ἠλλοιώθησαν ἕκτοτε πρὸ πάντων καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς Καθολικοὺς, οἵτινες ἀσφαλέστερον ὑπολογίζονται σήμερον εἰς 25 μέχρι 30 χιλιάδων. Τὸ σύνολον λοιπὸν τῶν εἰς ἄλλα θρησκείματα ἀνήκόντων συμπολιτῶν ἡμῶν ἀνέρχεται εἰς 60,697 ἀποτελούντων πρὸς ἡμᾶς τοὺς ὀρθοδόξους ἀναλογίαν ἴσην πρὸς 2,9 %.

Αἱ εἰς ξένα θρησκείματα ἀνήκοντες ἐν τοῖς ὁμοταγέσιν ἡμῖν Ἀνατολικῶς Κράτεσιν ἔχουσιν ὡς ἑξῆς: Ἐν Ρουμανίᾳ 444,000, ἐν Σερβίᾳ 33,161 καὶ ἐν τῇ Ἡγεμονίᾳ τῆς Βουλγαρίας 730,004, ὥστε ἡ ἀναλογία τῶν ξένων θρησκευμάτων πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους ἐν Ρουμανίᾳ μὲν εἶναι ἴση πρὸς 8, 8 %, ἐν Σερβίᾳ δὲ πρὸς 1, 5 % καὶ ἐν Βουλγαρίᾳ πρὸς 30, 1 %. Παρ' ἡμῖν οἱ πολυπληθέστεροί εἰσιν οἱ Καθολικοί, εἰς 30,000, ὡς εἶπον, ὑπολογιζόμενοι, ἐνῶ ἐν Ρουμανίᾳ πολυπληθέστεροί εἰσιν οἱ Ἑβραῖοι εἰς 300,000 συμποσούμενοι, ἐν Σερβίᾳ δὲ καὶ ἐν Βουλγαρίᾳ οἱ Μωαμεθανοί, συμποσούμενοι ἐν μὲν τῇ πρώτῃ εἰς 16,764 καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ εἰς 676,215. Σκόπιμον εἶναι νὰ παρατηρήσω ὅτι, ἐξαιρέσει τῶν Ἑβραίων καὶ τῶν Μωαμεθανῶν, ἐπίσης πολυπληθέστεροι

ἐν τοῖς ὁμοταγέσιν Ἀνατολικῶς Κράτεσιν εἰσιν οἱ Καθολικοί, εἰς 114, 200 ἀριθμούμενοι ἐν Ρουμανίᾳ, εἰς 11,596 ἐν Σερβίᾳ καὶ εἰς 18,505 ἐν Βουλγαρίᾳ. Οἱ συμπολιταὶ ἡμῶν Καθολικοὶ εἰσι κατὰ πλείστον ἀποκατεστημένοι ἐν ταῖς Κυκλάσι καὶ ἐν Κερκύρᾳ. Ἐν ταῖς Κυκλάσιν ἔχουσιν ἕξ μονὰς, ἀνηκούσας εἰς τὰ μοναχικὰ τάγματα τῶν Ἰησοῦιτῶν, τῶν Καπουκίνων, τῶν Φραγκισκανῶν καὶ τῶν Δομινικανῶν, ἀριθμοῦσι δὲ ἀνὰ τὸ Κράτος ἐξήκοντα ναοὺς, ἐξ ὧν οἱ τεσσαράκοντα κεῖνται εἰς τὰς Κυκλάδας. Ἐν Ἀθήναις, ἐν Κερκύρᾳ καὶ ἐν Νάξῳ ἔχουσιν ἐγκατεστημένας Ἀρχιεπισκοπὰς, Ἐπισκοπὰς δ' ἐν Σύρῳ, ἐν Τήνῳ, ἐν Θήρᾳ καὶ ἐν Ζακύνθῳ.

Τὴν ἀξίαν λόγου ἐγκατάστασιν ταύτην ἐν μέσῳ ἡμῶν τοῦ Καθολικοῦ πληθυσμοῦ, ἐπέξηγοῦσι βεβαίως πρὸ πάντων οἱ ἱστορικοὶ λόγοι, ἀλλὰ κατ' ἐμέ, ἐπέξηγεῖ οὐχ ἥττον καὶ ἡ τοῦ Ἑλληνος ἄκρα ἀνεξιθρησκεία, διότι ἄλλως ἤθελον φυσικῶς εἶναι μὴ τέλεον ἐκλείψει, πάντως ὅμως μεγάλως ἐλαττωθῆ μετὰ τόσους ἀπὸ τῆς τῶν Φράγκων κατακτήσεως αἰῶνας οἱ ἀπόγονοι τῶν κατακτητῶν. Ὁ Ἑλλην ἰσχυρὸς ἐν τῇ ἰδίᾳ συνειδήσει καὶ φύσει ἐλευθερόφρων, ἀνεξιθρησκεῖ ὑπὲρ πᾶν ἄλλο Ἔθνος. Οὐ μόνον ἀνέχεται, ἀλλὰ καὶ προστατεύει τὰ τῆς λατρείας τῶν ἄλλοθρήσκων, ἐν ὁμοιοῖα καὶ ἀδελφικῇ ἀγάπῃ διαβίων πρὸς πάντας, οὐδ' αὐτῶν τῶν Ἑβραίων ἐξαιρουμένων, πρὸς οὓς ἴσα αὐτῷ πολιτικὰ ἀπένειπε δικαιώματα, ἐνῶ ἡ ἀτυχῆς ἐκείνη διασπορὰ πολλαχοῦ τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου εἶναι τὸ ἀντικείμενον τοῦ μίσους καὶ τῆς ἀποτροφῆς τῶν λαῶν. Τὴν ἀνεξιθρησκείαν ἡμῶν τὴν ἄκραν, ἐπιμαρτυρεῖ πρὸς τούτους καὶ ἡ ἀνοχή, καὶ δύναμις νὰ εἴπω ἡ προθυμία, μεθ' ἧς ἀποδεχόμεθα ἐν μέσῳ ἡμῶν τοὺς ἀποστόλους τῶν παντὸς εἶδους ἐπὶ τούτῳ ἀνὰ τὸν Καθολικὸν καὶ τὸν Διαμαρτυρούμενον κόσμον συνεστημένων Ἱερατικῶν Συλλόγων (Congrégations) καὶ Ἑταιριῶν τοῦ Λόγου ἢ τῶν βιβλίων, ὡς ἀποκαλοῦνται (Tract Societies), ἐπιτρέποντες εἰς αὐτοὺς νὰ ἐξασκῶσιν ἐλευθέρως τὰ τῶν ἔργων αὐτῶν, μηδὲν παρακωλύοντες τὴν σύστασιν σχολῶν, τὰ κατὰ τόπους συστηματικὰ κηρύγματα, τὴν ἐπὶ τούτῳ εἰς ἐπιφανέστατα μέρη ἱδρυσιν καταστημάτων καὶ τὴν διανομὴν τῶν ὑπ' αὐτῶν ἐκδομένων ἱερῶν κειμένων. Αἱ παρ' ἡμῖν σπανιώταται καὶ ὄλωσ παροδικαί τῆς θρησκευτικῆς τοῦ λαοῦ συνειδήσεως ἐξεγέρσεις εἰσὶ τὸ προῖον ἐξάψεως στιγμιαίας ὑπὸ περιστάσεων ὄλωσ ἐκτάκτων καὶ ἄλλοκότων ὑπεξεγειρομένης, οὐχὶ δὲ συστηματικῆς καὶ ἐμπαθοῦς καταδιώξεως. Διότι ἡ συνείδησις τοῦ λαοῦ, καὶ πρὸ πάντων ἡ θρησκευτικὴ, τοσοῦτω εὐκολώτερον ἐξεγείρεται ὅσα κατὰ τὰς κρίσιμους ἐκείνας στιγμὰς λησμονεῖ ὄλωσ, ὅτι ἡ θρησκεία

τῶν πατέρων αὐτοῦ τοσαύτας ἀπὸ αἰῶνων δοκιμάσασα φοβεράς ἐπιβουλὰς καὶ ἐπιθέσεις, ἔσακε ἄτρωτος καὶ θριαμβεύουσα ἀνέλαμψε· λησμονεῖ ὅτι, ἡ θρησκεία αὐτοῦ προστατεύεται ἀποτελεσματικῶς καὶ ἐρωμένως ὑπὸ τῶν νόμων τῆς πατρίδος, οἵτινες εἰς μὲν τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν ἐπιτάσσουσι νὰ κολάζῃ αὐστηρῶς διὰ βαρείας φυλακίσεως πάντα ὅστις ἤθελεν ἀποπειραθῆ νὰ ταραξῇ τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Βασιλείου δι' ἑτεροδιδασκαλίας, διδαχῆς, προσηλυτισμοῦ ἢ καθ' οἰονδήποτε ἄλλον τρόπον, εἰς δὲ τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἀρχὴν ἀνατιθεῖσι τὴν τήρησίν τῶν δογμάτων, τῶν κανόνων καὶ τῶν παραδόσεων τῆς Ἐκκλησίας. Ἐὰν λοιπὸν τὰς ὅλως παροδικὰς ἐκείνας ἐξάψεις, τὰς ὁποίας πάντες θρηνοῦμεν καὶ ἀποδοκιμάζομεν, παρέλθωμεν, ἡ ἀνεξιθρησκεία τοῦ Ἑλλήνος εἶναι τελεία, ὁμολογεῖται δὲ παρὰ πάντων καὶ θαυμάζεται.

Ἐν τούτοις εἶναι ἀναγκαῖον ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ εὐκαιρίας νὰ γνωρίσωμεν ἐπιμελέστερον καὶ γενικώτερον τὰ κατὰ τὴν καταγωγὴν καὶ τὸν σκοπὸν τῶν διαφόρων, περὶ ὧν ἐμνήσθη, ἱεραποστολικῶν Ἐταιριῶν διότι, οὕτω θέλωμεν δυνηθῆ, ἀσφαλέστερον διαγιγνώσκοντες καὶ ἀναλόγως κρίνοντες καὶ τὰ κατὰ τὴν δρᾶσιν τῶν καὶ μέχρις ἡμῶν ἐρχομένων ἀποστόλων τῶν Ἐταιριῶν ἐκείνων, νὰ βουλευθῶμεν ἕαν καὶ τίνες ἐπιβάλλωνται ἡμῖν ὑποχρεώσεις.

Ἡ Ἀγγλία πρωταγωνιστεῖ ἐν τῇ συστάσει τῶν ἱεραποστολικῶν Ἐταιριῶν. Ἐν τῇ Ἐπικρατείᾳ ταύτῃ ἀρχαιότερον ἢ ἐν πάσῃ ἄλλῃ συνεστήθη ἡ πρώτη τοιαύτη Ἐταιρία. Περιέρχον δὲ εἶναι ὅτι ἐν Ἀγγλίᾳ αὐτὸ τὸ Κράτος περιέβαλε διὰ τοῦ κύρους αὐτοῦ τὴν σύστασιν τῶν τοιούτων Ἐταιριῶν, τοῦ Κοινοβουλίου ψηφίσαντος ἐν ἔτει 1647 νόμον δι' οὗ «ἐπετρέπετο ἡ σύστασις Ἐταιρίας σκοπούσης τὴν διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν ταῖς ἀπωτάταις χώραις». Ἐκτοτε συνεστήθησαν ἐν Ἀγγλίᾳ πληθὺς παρομοίων Ἐταιριῶν, καὶ δὴ Ἐταιρία πρὸς διάδοσιν τοῦ Εὐαγγελίου τὸ 1640, ἡ Σκωτικὴ Ἐταιρία τὸ 1709, ἡ Ἐταιρία τῶν Μεθοδιστῶν τὸ 1792, ἡ μεγάλη Ἐταιρία τῶν Ἀναβαπτιστῶν τὸ 1792, ἡ μεγάλη Ἐταιρία τοῦ Ἐδμβούργου τὸ 1796, ἡ Ἐταιρία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀγγλίας τὸ 1799—ἡ Ἡπειρωτικὴ Ἐταιρία τὸ 1818, ἡ Ἐταιρία πρὸς διάδοσιν τῶν ἱερῶν βιβλίων τὸ 1819. Πᾶσαι αἱ Ἐταιρίαι αὗται ὁμοῦ ἔχουσιν εἰσοδήματα ἀνερχόμενα εἰς 50 ἑκατομμύρια φράγκων κατ' ἔτος, τοσαῦτα δὲ καὶ δαπανῶσι. Αἱ Ἡνωμέναι Πολιτεῖαι τῆς Ἀμερικῆς δὲν ἐβράδυναν νὰ μιμηθῶσι τὴν Ἀγγλίαν, ἐν τῇ συστάσει παρομοίων Ἐταιριῶν, διότι βλέπομεν εὐθὺς ἀπὸ τοῦ 1810 συνεστημένην ἐν ταῖς Πολιτεῖαις ἐκείναις τὴν Ἐταιρίαν τῶν «Ἐξωτερικῶν Ἀποστόλων», ἣν ἐπηκολούθησαν τὸ 1814 ἡ Ἐταιρία τῶν

«Ἀναβαπτιστῶν», τὸ 1818 ἡ τῶν «Πρεσβυτεριανῶν», τὸ 1819 ἡ τῶν «Μεθοδιστῶν», καὶ ἄλλαι. Τῶν τε ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Ἀμερικῇ ἱεραποστολικῶν Ἐταιριῶν οἱ καταστικὸι ὄροι φέρουσιν ὅτι «οἱ διαμαρτυρούμενοι ἱεραπόστολοι ἐντολὴν ἔχουσι νὰ διανέμωσιν Εὐαγγέλια καὶ νὰ ἐρμηνεύωσι τὰ κείμενα εἰς τοὺς προσηλύτους· πρὸς τούτοις νὰ ἐξασκῶσι τὴν διδασκαλίαν ἐν τῷ πνεύματι τῆς ἠθικῆς».

Ἐχω ὑπ' ὄψει δύο λογοδοσίας τῶν Ἐταιριῶν τούτων, μίαν τοῦ 1883, τῆς ἐν Λονδίῳ ἐδρευούσης «Ἐταιρίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀγγλίας» καὶ ἑτέραν τοῦ 1863, τῆς ἐν Φιλαδελφείᾳ τῶν Ἡνωμένων πολιτειῶν ἐδρευούσης «Ἀμερικανικῆς Ἐταιρίας», ἐξ ὧν πορίζομεθα τὰς ἐξῆς χρήσιμους περὶ τῆς λειτουργίας τῶν τοιούτων Ἐταιριῶν πληροφορίας. Κατὰ τὴν πρώτην, ἡ Ἐταιρία ἀπὸ τῆς συστάσεως αὐτῆς τῷ 1799 μέχρι τοῦ 1883 ἐδημοσίευσεν 2,192,579,870 ἀντίτυπα, διαφόρων ἱερῶν κειμένων, ἐξ ὧν κατὰ μόνον τὸ 1883 93,379,350 καὶ ταῦτα εἰς 160 γλώσσας! Εἰς φρ. 5,376,575 ἀνῆλθον τὰ ἔσοδα τῆς Ἐταιρίας, κατὰ τὸ 1883 καὶ εἰς φρ. 5,338,395 τὰ ἔξοδα. Ὁ ἐν Ἀθήναις ἐδρεύων ἀπεσταλμένος ἐν τῇ Ἀνατολῇ κ. Καλαποθάκης ἐκθέτει ὅτι, ἐν τῇ περιφερείᾳ τῆς δικαιοδοσίας του διενεμήθησαν κατὰ τὸ 1863 ἔτος 258,632 βιβλία καὶ φυλλάδια, ἕτερος δὲ ἀπεσταλμένος τῆς αὐτῆς Ἐταιρίας ἐν Ἀθήναις, ὁ κ. Craig, θαυμάζει τὴν πρὸς τὸ ἀναγινώσκειν ἔφεσιν τοῦ Ἑλλήνος, προσεπιφέρει δὲ, ἵνα δώσῃ ὡς λέγει, δαῖγμα τῆς προθυμίας μεθ' ἧς οἱ Ἑλληνες ἀποδέχονται τὰ ἱερά κείμενα ὅτι «ἡ σύζυγος στρατιώτου τινὸς ἀπέστειλε τακτικῶς τὸ τέκνον αὐτῆς εἰς τὸ κήρυγμα τῆς Κυριακῆς, ἔνθα τῷ ἐδωρεῖτο ἐν φυλλάδιον, ὅτι τὸ φυλλάδιον τοῦτο ἀφοῦ ἀνεγινώσκετο κατ' οἶκον παρὰ τῆς μητρὸς καὶ τοῦ τέκνου, ἐστέλλετο εἰς τὸν πατέρα εἰς τὸν στρατῶνα· ὅτι εὐθὺς ὡς ὁ στρατιώτης ἀφουπρήτησεν, ἔσπευσε νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν κ. Craig ἐπὶ τῇ δωρεᾷ τῶν φυλλαδίων, ὅτι δέ, ὅταν ὁ διανομὸς τῆς Ἐταιρίας μετέβη εἰς τὸν στρατῶνα, ἐπώλησε τριπλάσιον ἀριθμὸν βιβλίων ἢ ὅσον προσεδόκα». Ἡ Ἐταιρία αὕτη τὸ 1883 ἔκαμε καὶ 809 νέας δημοσιεύσεις, ἐξ ὧν 262 φυλλάδια. Κατὰ τὴν δευτέραν λογοδοσίαν, ἡ «Ἀμερικανικὴ Ἐταιρία» ἡ ἰδρυθεῖσα τὸ 1825, διένειμεν ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ 1862 ἔτους 245,548,324 ἀντίτυπα, καθ' ἐν δὲ μόνον ἔτος τὸ 1862, 9,392,429 καὶ εἶχεν εἰσέτι ἐν ταῖς ἀποθήκαις αὐτῆς τὴν 13 Μαΐου 1863, 6,138,355 ἀντίτυπα διαφόρων ἱερῶν κειμένων. Τὰ ἔσοδα τῆς Ἐταιρίας ἀνῆλθον τὸ 1862 εἰς 251,446 δολλάρια, τὰ δ' ἔξοδα εἰς 239,083. Αἱ πρὸς τὴν Ἐταιρίαν δωρεαὶ τὸ ἔτος 1862 ἀνῆλθον εἰς 69,466 δολλάρια.

Ἴδωμεν ἤδη πῶς ἔχουσι καὶ τὰ τοῦ ὄργανισμοῦ καὶ τῆς λειτουργίας τῶν Ἱεραποστολικῶν Ἐταιριῶν ἐν τῷ Καθολικῷ κόσμῳ. Λοιπὸν τὴν πρώτην τοιαύτην Ἐταιρίαν εὐρίσκομεν συστηθεῖσαν ἐν Παρισίους τὸ 1822 ὑπὸ τὸ ὄνομα «Διάδοσις τῆς πίστεως» (Propagation de la Foi), ἡ δὲ τῆς συστάσεως αὐτῆς καταστατικὸς νόμος φέρει ὅτι «σκοπὸς τοῦ ἔργου (Oeuvre) εἶναι νὰ βοηθῆ διὰ προσευχῶν καὶ δι' ἐλεημοσύνης τοὺς Καθολικοὺς ἱεραποστόλους, οἵτινες ἀπέρχονται ἐπὶ κινδύνῳ τῆς ζωῆς αὐτῶν, ὅπως φέρωσι τὴν πίστιν καὶ τὸν πολιτισμὸν παρὰ τοῖς μὴ ἔχουσι πίστιν λαοῖς». Ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ πρυτανεύει ἡ ἐλεημοσύνη, ἣτις διενεργεῖται δι' ἐτησίων συνδρομῶν καὶ διὰ δωρεῶν. Ἡ ἐτησία συνδρομὴ συνίσταται ἐκ φρ. 2,60 δι' ἕκαστον ἄτομον. Ἐν ἑκάστη ἐνορίᾳ ὑπάρχει ἐγκατεστημένος ἀνὰ εἰς εἰσπρακτῶν ἐπὶ δέκα συνδρομητῶν, ὅστις συλλέγει τὰς συνδρομὰς καὶ παραδίδει τὸ συλλεγόμενον χρῆμα πρὸς τὸν ἐνοριακὸν Σύμβουλον τῆς Ἐταιρίας, ἐπὶ τούτῳ ἐγκατεστημένον ἐν ἑκάστη ἐνορίᾳ, οὗτος δὲ ἀποστέλλει αὐτὸ κατὰ μῆνα εἰς τὸ ταμεῖον τῆς Ἐταιρίας. Ἐν τέλει ἑκάστου ἔτους δημοσιεύεται ἐπιμελῆς λογοδοσία τῶν εἰσφορῶν τοῦ ἔτους. Ἡ Ἐταιρία αὕτη διατελεῖ ὑπὸ τὴν ἄμεσον προστασίαν τῆς Ἁγίας Ἐδρας, ἧς χάριν διασπάρη οὐ μόνον καθ' ὅλην τὴν Γαλλίαν, ἀλλὰ καὶ καθ' ἅπαντα τὸν κόσμον. Ἐν ἔτει 1864 αἱ παντὸς εἴδους εἰσφοραὶ τῆς Ἐταιρίας ἀνῆλθον εἰς φρ. 5,090,041. Ἡ Ἐταιρία κέκτηται καὶ ἴδιον περιοδικόν, εὐθὺς ἀπὸ τῆς συστάσεως αὐτῆς ἐγκαθιδρυθέν, τὸ ὁποῖον δημοσιεύεται ἐξάκις τοῦ ἔτους ἐν τεύχεσιν ἐξ 60—90 σελίδων ὑπὸ τὸ ὄνομα «Χρονικὰ τῆς διαδόσεως τῆς πίστεως» (Annales de la propagation de la Foi). Ἡ Ἐταιρία ἔχει τέλος καὶ ἰδίας ἑορτάς, τὴν τῆς Εὐρέσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ καὶ τὴν τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου Ἐαβερίου, ἃς πανηγυρίζει τὴν 3 Μαΐου καὶ τὴν 3 Δεκεμβρίου ἑκάστου ἔτους. Ἡ ἔδρα τοῦ περιοδικοῦ εὐρίσκεται ἐν Λυῶνι, διευθύνει δὲ τοῦτο εἰς μοναχὸς τοῦ Τάγματος τοῦ Ἁγίου Βροννόφ τῶν Σαρτρῶν (Chartreux).

Τοιαῦται εἶναι αἱ Ἱεραποστολικαὶ Ἐταιρίαι, ἃς ἡ τε Εὐρώπη καὶ ἡ Ἀμερική, ἐν τῷ ζήλῳ αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπὸ αἰῶνος συνέστησαν, διαφέρουσι δὲ αὐταὶ ἀπ' ἀλλήλων κατὰ τοῦτο ὅτι, αἱ μὲν τῶν Καθολικῶν σκοποῦσι τὴν διάδοσιν τῆς πίστεως, αἱ δὲ τῶν Διαμαρτυρομένων σκοποῦσι τὴν διάδοσιν τῶν ἱερῶν κειμένων καὶ τὴν διδασκαλίαν ἐν τῷ πνεύματι τῆς ἠθικῆς.

Ὅτω λοιπὸν, ἀφοῦ ἐγνωρίσαμεν ἀκριβῶς ἐξ ὧν προηγούνται τὰ τοῦ σκοποῦ καὶ τῶν τρόπων τῆς δράσεως τῶν περὶ ὧν πρόκειται Ἱεραποστολικῶν Ἐταιριῶν, ὑπελείπεται, μελετῶντες τὰ πολλὰ καὶ σπου-

δαῖα διδάγματα τὰ ὁποῖα δυνάμεθα νὰ πορισθῶμεν ἐκ τῆς γνώσεως ταύτης, νὰ βουλευθῶμεν, ὡς καὶ ἀνωτέρω λέγω, ἐὰν καὶ τίνες ἐπιβάλλονται ἡμῖν ὑποχρεώσεις πρὸς θεραπείαν τῶν ὑπὸ τῶν περιστάσεων ἐνδεικνυμένων ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀναγκῶν τῆς ἡμετέρας κοινωνίας. Περὶ τούτων θέλω καταγίνειν τὸ ἐπ' ἐμοί, ἐπόμενος τῷ προγράμματι ὅπερ ἐξ ἀρχῆς ἐθέμην, ἐν χρόνῳ εὐθέτῳ. Ἡδὴ συμπεραίνων, ἐπιέγομαι νὰ ὑπομνήσω αὐθις ὅτι ὁ Ἕλλην, ἰσχυρὸς ἐν τῇ ἰδίᾳ συνειδήσει, ἰσχυρὸς ἐν τοῖς νόμοις τῆς πατρίδος, φύσει ἐλευθερόφρων, εἶναι ἀνεξιθρησκὸς εἰς ἄκρον· τοιοῦτος δὲ ὀφείλει νὰ παραμείνῃ, οὐδόλως οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἀφιέμενος εἰς ἀδικαιολογήτους ἐξάψεις, οὐδόλως οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἀνεχόμενος νὰ ἐπισκοτιζῆται ἢ τοσοῦτον τιμῶσα καὶ ὑπέρτερον τῶν ἄλλων λαῶν καθιστῶσα αὐτὸν ἀρετὴ τῆς ἀνεξιθρησκείας.

κλῆρος.

Ἐξαιρέσει τῶν μοναχῶν, εἰς 8,059 ἀριθμοῦνται οἱ παντὸς βαθμοῦ τῆς ἱερωσύνης κληρικοὶ παρ' ἡμῖν, ὥστε ἐπὶ τῶν ὀρθοδόξων κατοίκων τοῦ Βασιλείου ἀναλογοῦσιν ἀνὰ εἰς κληρικὸς ἐπὶ 303 κατοίκων. Ἐν Σερβίᾳ ἀναλογοῦσιν ἀνὰ εἰς κληρικὸς ἐπὶ 240 κατοίκων, ἐν Βουλγαρίᾳ ἀνὰ εἰς ἐπὶ 580 καὶ ἐν Ρουμανίᾳ ἀνὰ εἰς ἐπὶ 445 κατοίκων. Ἐν τῷ ἀριθμῷ τούτῳ τῶν 8,059 κληρικῶν παρ' ἡμῖν πρέπει νὰ συγκαταλεχθῶσιν οἱ κεκανονισμένοι 40 Ἀρχιερεῖς τοῦ Βασιλείου, ἐξ ὧν κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην ὑπάρχουσιν ἐν ἐνεργείᾳ μόνον 24, τῶν λοιπῶν 16 ἀποβιωσάντων, μῆπω δὲ ἀντικατασταθέντων. Ὡστε ἡ ἀναλογία τῶν κληρικῶν παρ' ἡμῖν πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ὀρθοδόξων κατοίκων εἶναι ἐπαισθητῶς ἀνωτέρα τῆς αὐτῆς ἀναλογίας ἐν τοῖς ἄλλοις ὁμοταγέσιν ἡμῖν Κράτεσι τῆς Ἀνατολῆς. Διότι, ἐξαιρέσει τῆς Σερβίας, ἧς ὑπερτεροῦμεν κατὰ 63 κατοίκους ἐφ' ἑνα ἕκαστον κληρικόν, ὑπολειπόμεθα τῆς Ρουμανίας κατὰ 142 καὶ τῆς Βουλγαρίας κατὰ 277 κατοίκους. Εἶναι τοῦτο πλεονέκτημα ἡμῶν πρὸς τὰ Κράτη ἐκεῖνα; εἶναι τὸναντίον μειονέκτημα; Θέλωμεν ἴδει περὶ τούτῳ ἐν χρόνῳ εὐθέτῳ, ὅτε σὺν Θεῷ, χωροῦντες εἰς τὴν ἐξάντλησιν τοῦ ἡμετέρου διαγράμματος, θέλωμεν ἀσχοληθῆ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν μέσων, ἅτινα ὑποδεικνύονται ἐκ τῶν περιστάσεων πρὸς θεραπείαν τῶν ἀναγκῶν τοῦ ἡμετέρου Ἔθνους.

Μοναί.

Καθ' ἣν στιγμὴν ἀποκαθίστατο τὸ Ἑλληνικὸν Βασίλειον ὑπῆρχον ἐν αὐτῷ συντηρούμεναι 543 μοναί, ἀλλ' ἐκ τούτων ταχέως, ἐπὶ τῆς Βασιλείας τοῦ Ὄθωνος, κατηργήθησαν 429, ὥστε ἀπέμειναν 114, πρὸς ἃς βραδύτερον προσετέθησαν αἱ τῆς Ἐπτανήσου καὶ Θεσσαλίας 72

καὶ οὕτως ὁ ὅλος ἀριθμὸς τῶν κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην συντηρουμένων ἐν τῷ Βασιλείῳ μονῶν ἀνέρχεται εἰς 186, ἐξ ὧν αἱ 176 ἀνδρῶν καὶ 10 γυναικεῖαι. Αἱ μοναὶ αὗται κατέχονται ὑπὸ 2,000 μοναχῶν, ὥστε κατὰ μέσον ὄρον ἀναλογεῦσιν 11 μοναχοὶ εἰς ἐκάστην μονήν. Ἄξιον μνείας εἶναι ὅτι, καίτοι αἱ καλογραφαὶ κατέχουσι μόνον τὸ δέκατον ἕνατον σχεδὸν τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν μονῶν, ἀποτελοῦσιν ἐν τούτοις αὗται τὸ τρίτον περίπου τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν μοναχῶν, τοῦθ' ὅπερ δεικνύει τὴν μείζονα πρὸς τὸν μοναστικὸν βίον ἔφεσιν, ἢ ἴσως καὶ τὴν ἀνάγκην, τοῦ θήλεος γένους.

Αἱ πολυπληθέστεραι τῶν συντηρουμένων ἤδη ἐν τῷ Βασιλείῳ μονῶν εἶναι αἱ τῶν Ταξιαρχῶν ἐν τῷ Δήμῳ Αἰγίου, τοῦ Μεγάλου Σπηλαιῶ, ἐν τῷ Δήμῳ Κερπινῆς, τῶν Κηπουραίων ἐν τῷ Δήμῳ Κατωγητῶν, τοῦ Ἁγίου Λουκᾶ ἐν τῷ Δήμῳ Δυστομίων, τῆς Κοιμῆσεως ἐν τῷ Δήμῳ Ἰθώμης, τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς ἐν τῷ Δήμῳ Ναούσης, τῆς Κοιμῆσεως ἐν τῷ Δήμῳ Λετρίνων, τῆς Ἁγίας Λαύρας ἐν τῷ Δήμῳ Καλαβρυτῶν, τῆς Κοιμῆσεως ἐν τῷ Δήμῳ Αἰγίου, τοῦ Ἁγίου Διονυσίου ἐν τῷ Δήμῳ Ζακυνθίων, τοῦ Ἁγίου Σερραφείμ ἐν τῷ Δήμῳ Πέτρας, τῆς Γεννήσεως τῆς Θεοτόκου ἐν τῷ Δήμῳ Ἀγραιῶν, καὶ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου ἐν τῷ Δήμῳ Λευκασίων. Ἐκ δὲ τῶν γυναικειῶν, αἱ τῆς Κοιμῆσεως ἐν Τήνῳ, τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου ἐν Καλάμαις, τοῦ Ἁγίου Λαζάρου ἐν Θήρᾳ καὶ τοῦ Ἁγίου Γερασίμου ἐν Κεφαλληνίᾳ. Ἐκ τῶν μονῶν τούτων τὸν μείζονα ἀριθμὸν μοναχῶν ἔχουσι, ἐκ μὲν τῶν ἀνδρῶν, αἱ τῶν Ταξιαρχῶν καὶ τοῦ Μεγάλου Σπηλαιῶ, τῆς πρώτης ἀριθμοῦσης 112 μοναχοὺς καὶ τῆς δευτέρας 109· ἐκ τῶν λοιπῶν, 3 ἔχουσι ἀνὰ 63 μέχρι 50 μοναχῶν ἐκάστη καὶ 10 ἀνὰ 48 μέχρι 39. Ἐκ δὲ τῶν γυναικειῶν ἡ πολυπληθεστέρα εἶναι ἡ τῆς Κοιμῆσεως ἐν Τήνῳ ἔχουσα 111 μοναχᾶς· αἱ τρεῖς ἄλλαι ἔχουσι ἀνὰ 68 μέχρι 47 μοναχᾶς ἐκάστη.

Περιουσία μονῶν

Ἡ εὐσέβεια τῶν χριστιανῶν δαφιλῶς καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας, διὰ δωρεῶν καὶ ἄλλων πολλῶν συνδρομῶν, ἐπροίκισε τὰς ὀρθοδόξους μονὰς αἵτινες οὕτω σὺν τῷ χρόνῳ σημαντικὴν ἐκτήσαντο ἀκινήτων καὶ κινητῶν περιουσίαν. Αἱ ἐν Ἑλλάδι μοναὶ ἐκ τοῦ αὐτοῦ προικισθεῖσαι λόγου, σπουδαίαν, κατὰ τὸ μέλλον καὶ ἥττον, ἐκτήσαντο καὶ αὗται περιουσίαν, ἣν αἱ ἐξ αὐτῶν συντηρούμεναι, διατηροῦσιν εἰσέτι. Μεθ' ὕσας καὶ ἂν κατέβαλον προσπαθείας, μοὶ ἀπέβη ἀδύνατον νὰ ἐξακριβώσω ὅποια καὶ τίνας ἀξίας εἶναι ἡ περιουσία αὕτη δι' ἐκάστην μονήν ἰδίᾳ καὶ συλλήβδην δι' ὅλας. Δὲν ὑπάρχουσι κανονικαὶ ἀπογραφαί, οὐδ'

ἄλλα σχετικὰ στοιχεῖα, καὶ ἂν ὑπάρχωσιν ὅτινα, δὲν κατώρθωσα νὰ τὰ ἴδω. Ἐὰν ὅμως λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὸ ποσὸν τῶν εισοδημάτων τῶν ἐν Ἑλλάδι συντηρουμένων μονῶν, τὸ ὅποιον προκύπτει ὀπωσοῦν ἐκ τῶν ἐτήσιων προϋπολογισμῶν, στηριχθῶμεν δὲ ἐπὶ τοῦ εισοδήματος ἐνὸς ἔτους, τοῦ τοῦ 1889, ἀνελθόντος εἰς δρ. 2,326,804, δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ ὑπολογίσωμεν, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ μέσου ὄρου τῆς ἀποδόσεως τῆς ἀγροτικῆς ιδιοκτησίας, ὅτι ἡ ἀξία τῆς ἀκινήτου περιουσίας τῶν ἐν Ἑλλάδι ὑφισταμένων μονῶν δὲν εἶναι ἐλάσσων τῶν δραχμῶν 58,000,000, εἰς ἃ πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ ἡ ἀξία τῆς κινητῆς περιουσίας, καὶ πρὸ πάντων ἡ τῶν ζώων, ἣτις εἶναι βεβαίως πολὺ σημαντικὴ. Ἀνήκουσι λοιπὸν κατὰ μέσον ὄρον εἰς ἕκαστον μοναχὸν καὶ εἰς ἐκάστην μοναχήν ἐκ μὲν τοῦ κεφαλαίου δρ. 29,000 ἐκ δὲ τοῦ εισοδήματος δρ. 1,164. Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος 1889 τὰ ἐξόδα ἀνήλθον εἰς δρ. 1,849,437 ὥστε κατὰ μέσον ὄρον ἡ δαπάνη τῆς συντηρήσεως δι' ἕκαστον μοναχὸν καὶ δι' ἐκάστην μοναχήν ἀνήλθεν εἰς δρ. 925. Αἱ πλουσιώτεραι τῶν περὶ ὧν πρόκειται μονῶν εἶναι ἡ τῶν Ταξιαρχῶν, ἔχουσα εισόδημα ἐτήσιον ἐκ δρ. 105,000, ἡ τοῦ Μεγάλου Σπηλαιῶ δρ. 95,000, ἡ τῶν Ἀσωμάτων δρ. 77,000, ἡ τῆς Ἁγίας Λαύρας καὶ τοῦ Ἁγίου Λουκᾶ δρ. 55,000 καὶ αἱ τῆς Φανερωμένης ἐν Σαλαμῖνι καὶ τοῦ Προφήτου Ἡλίου ἐν Παρρασίδι, ἔχουσαι εισόδημα ἐκάστη ἐκ δρ. 45,000. Ὡστε ἐὰν ἐπὶ τῇ αὐτῇ τῆς ἀποδόσεως τῆς ἀγροτικῆς περιουσίας βάσει ὑπολογίσωμεν, εὐρίσκομεν ὅτι ἡ ἀξία τῆς ἀκινήτου περιουσίας τῶν εἰρημένων ἐπτὰ μονῶν εἶναι, ἡ τῶν Ταξιαρχῶν δρ. 2,625,000, ἡ τοῦ Μεγάλου Σπηλαιῶ δρ. 2,375,000, ἡ τῶν Ἀσωμάτων δρ. 1,925,000, αἱ τῆς Ἁγίας Λαύρας καὶ τοῦ Ἁγίου Λουκᾶ δρ. 1,395,000 δι' ἐκάστην καὶ αἱ τῆς Φανερωμένης καὶ τοῦ Προφήτου Ἡλίου δρ. 1,125,000 δι' ἐκάστην.

Αἱ ἡγεμονικαὶ αὗται περιουσίαι καλῶς τανῦν χρησιμοποιοῦνται; δύνανται ἀποτελεσματικώτερον νὰ χρησιμοποιηθῶσι; Νέον τίθημι ἐνταῦθα ἐρώτημα, οὐ ἡ ἀπάντησις βραδύτερον

Ἠθικὴ καὶ ὕλικὴ κατάστασις Κλήρου καὶ Μονῶν

Ὡς πρὸς τὸν κλῆρον. — Τὸν ἄνθρωπον τοῦ Θεοῦ, δηλαδὴ τὸν ἱερέα, ἡ καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησία ἀξιοῖ ὑπὸ ἠθικὴν μὲν ἐποψίν, ἀνεπίληπτον, νηφάλιον, σώφρονα, κόσμιον, φιλόξενον, μὴ πάροινον, μὴ πλήκτην, μὴ αἰσχροκερδῆ, ἐπιεικῆ, ἀμαχον, ἀφιλάργυρον, δίκαιον, εὐσεβῆ, πρᾶον, ἥπιον, εἰρηνικόν, ἀνεξίκακον, ἔχοντα πίστιν, ἀγάπην, ὑπομονήν, εὐπόληπτον ἐν τῷ κόσμῳ· ὑπὸ διανοητικὴν δέ, εὐμαθῆ,

εἰδήμονα τοῦ ἔργου αὐτοῦ, ἰκανὸν πρὸς τὸ διδάσκειν καὶ τέλος ὑπὸ ὕλικήν ἐποψίν εὐπορον τὰ πρὸς τὸ ζῆν. Ἐὰν δὲ πρὸς τὸ ἱερατεύειν, πρόσθετον ἔχη ἐντολήν ὁ ἱερεὺς νὰ κηρύττῃ ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, τότε πρέπει οὗτος, πρὸς τὰς ἀνωτέρω ἀρετάς, νὰ εἶναι πεποικισμένος διὰ φυσικῆς εὐγλωττίας, νὰ κατέχῃ καλῶς τὰς Γραφάς, νὰ εἶναι γνώστης τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ τῆς κοσμικῆς ἱστορίας, νὰ γινώσκῃ καλῶς τὸν χαρακτήρα τῶν ἀνθρώπων, νὰ διακρίνῃ ἐπομένως τὸν βαθμὸν τῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς εὐσεβείας ἐκάστου, τὰς πεποιθήσεις, τὰς ἀδυναμίας, τὰς δοξασίας, τὰς ἀμφιβολίας καὶ καθόλου τὰ πλεονεκτήματα καὶ τὰ ἐλαττώματα τῶν ἀνθρώπων πρὸς οὓς κηρύττει τὸν λόγον. Ἐὰν τέλος τέτακται ὁ ἱερεὺς εἰς τὴν ἐπισκοπὴν τοῦ χριστιανικοῦ ποιμνίου, τότε πάσας τὰς ἀρετάς καὶ τὰ προσόντα, ὧν ἀνωτέρω ἐμνήσθη, πρέπει εἰς τέλειον νὰ φέρῃ βαθμὸν, διότι ὁ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ πρέπει νὰ εἶναι «ἄρτιος πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθόν». Μεγάλα λοιπὸν καὶ πολλὰ ἀξιοῖ παρὰ τῶν λειτουργῶν αὐτῆς ἢ καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησία, ἀλλὰ δὲν δύναται ἄλλως νὰ πράξῃ ἢ τοσαῦτα ἀπειτούσα διότι, ἀληθῶς ὕψιστα εἶναι τὰ ἐπιβαλλόμενα εἰς τοὺς λειτουργοὺς τοῦ Κυρίου καθήκοντα. Ὁ ἱερεὺς συναναμίγνυται τῇ κοινωνίᾳ τῶν ἀνθρώπων καὶ διὰ τοῦ παραδείγματος καὶ τοῦ λόγου ἀποτρέπει αὐτοὺς ἀπὸ τῶν κακῶν ἔργων καὶ ἐνισχύει ἐν τῇ ὁδῷ τῆς ἀρετῆς· συμβιβάζει τοὺς κατ' ἀλλήλων διεστῶτας καὶ μηδενίζει πᾶσαν πρὸς ἀντεκδίκησιν πρόθεσιν, ἀποτρέπων τὸ ἔγκλημα. Εἰσέρχεται ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, φέρων ἐν αὐτῇ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀρετῆς καὶ τὴν ἐν ταῖς ἀνάγκαις παραμυθίαν, στηρίζων τοὺς γονεῖς ἐν τῷ ἀγῶνι τοῦ βίου, διδάσκων τὰ τέκνα τὴν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τοὺς γονεῖς εὐσεβίαν, συμβιβάζων τὰς ἀναποφεύκτους δυσαρρεσκείας, χαίρων ἐπὶ τῇ χαρᾷ τῆς οἰκογενείας καὶ ἀλγῶν ἐπὶ τῇ λύπῃ αὐτῆς. Ἐπὶ πᾶσι δὲ τὴν θείαν τελεῖ μυσταγωγίαν καὶ τὰ ἄχραντα τοῖς χριστιανοῖς μεταδίδωσι μυστήρια καὶ τὰς ἱεράς κατ' οἶκον καὶ ἐν τῷ ναῷ ἐπιτελεῖ ἀκολουθίας. Ἐκ τοῦ τρόπου λοιπὸν καθ' ὃν ἐπιτελεῖ τὰ ὕψιστα ταῦτα καθήκοντα ὁ λειτουργὸς τοῦ Κυρίου, ἐποικοδομεῖται ἢ πίπτει ὁ χριστιανός. Ὁ ἱεροκῆρυξ ἐνισχύει τοὺς ἀκρατάς αὐτοῦ ἐν τῇ πρὸς τὸν Θεὸν πίστει, ἀποτρέπει ἀπὸ τοῦ κακοῦ παρορμῶν πρὸς τὸ ἀγαθόν, ἐλέγχει ἐν χριστιανικῇ ἀγάπῃ τὴν ἀσέβειαν καὶ τὰς παρομαρτούσας αὐτῇ κακίας, καταδεικνύει τὰ μεγάλα τῆς ἀρετῆς ἔργα, διδάσκει ἐν παντὶ τὴν εἰρήνην καὶ τὴν ἀγάπην, ἀνακουφίζει τὰς συνειδήσεις διὰ τῆς ἐκ τῆς Ἐκκλησίας πρηγορίας, στηρίζει τὰς πεπονηθείσας, τὰς ἐκ τῆς ὑλικτικῆς ἐπιδρομῆς σαλευομένας, συνεχίζει τέλος τὸ μέγα τῆς σωτηρίας

τοῦ ἀνθρώπου ἔργον τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐποικοδομῶν αὐτοὺς ἐν τῇ τηρήσει τῶν θείων αὐτοῦ παραγγεμάτων, ἐν ἧ καὶ μόνῃ ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ τύχῃ εἰρήνης καὶ σχετικῆς εὐδαιμονίας ἐν τῷ κόσμῳ, μισθαποδοσίας δὲ ἐνώπιον τοῦ Πλάστου του. Ὁ ἐπίσκοπος τέλος πάντων καὶ τοῦ ἐλαχίστου ἐν τῷ ποιμνίῳ αὐτοῦ ἀναλαμβάνει τὰς εὐθύνας, αὐτὸς πᾶσιν ἑαυτὸν δουλῶν, αὐτὸς ἀσθενεῖ ἐπὶ τῇ ἀσθενείᾳ τῶν ἄλλων, αὐτὸς πυρρῶμενος ἐπὶ τῷ σκανδάλῳ τοῦ πνευματικοῦ του τέκνου, αὐτὸς ἐγκαρτερεῖ ἐν ὑπομονῇ, ἐν ἀνάγκῃ, ἐν κόποις, ἐν ἀγνότητι, ἐν μακροθυμίᾳ, ἐν χρηστότητι, ἐν ἀγάπῃ ἀνυποκρίτῳ, ἐν λόγῳ ἀληθείας, αὐτὸς τοῖς πᾶσι γεγονὼς τὰ πάντα ἵνα πάντως τινὰς σώσῃ. Τοιαῦτα τὰ προσόντα καὶ τὰ καθήκοντα τῶν λειτουργῶν τοῦ Κυρίου, τὰ ὁποῖα τροχάδην ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἐξέθηκα, πάντες δ' οἶδαμεν. Ἴδωμεν νῦν, διὰ τοιούτων περικοσμεῖται προσόντων ὁ Ἕλληνας ἱερεὺς; Οὕτως ὡς παραγγέλλεται ἐκπληροῖ τὰ ἑαυτοῦ καθήκοντα;

Ἐπιτραπήτω μοι νὰ εἶπω ἀπροκαλύπτως ὅτι, κατὰ τὴν ἐμὴν κρίσιν, αἱ γενικῶς κρατούσαι περὶ τῆς ἠθικῆς καταστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ κλήρου εἰς ἄκρον δυσμενεῖς γινώμαι τῆς κοινωνίας, ἐνῶ εἶναι λίαν δεδικαιολογημένοι ἐφ' ὅσον ἀφορῶσιν εἰς τὰ πολλὰ ἐκεῖνα μέλη τοῦ κλήρου, περὶ ὧν θὰ εἶπω εὐθύς, εἶναι πάντῃ ἀδικαιολόγητοι καὶ ἀβάσιμοι ἐφ' ὅσον, ὡς δυστυχῶς γίγνεται, στρέφονται καθ' ὀλοκλήρου τοῦ κλήρου ὡς τάξεως λαμβανομένου. Αἱ δυσμενεῖς ἐκεῖναι γινώμαι εἰς προῖον ἔνθεν μὲν πλάνης ἐξ ἀτελοῦς τῶν πραγμάτων γνώσεως καὶ ἐπιπολαίου κρίσεως ἐπερχομένης, ἔνθεν δὲ ἀνάγκῃ πρὸς ἰδίαν ἀπολογίαν, ἐν τῇ συναίσθησιν τῆς οὐχὶ εὐαρέστου ἠθικῆς καταστάσεως τῆς κοινωνίας αὐτῆς, ἧς συναίσθησεως ἐνεκεν αὐτῇ ἐπιζητεῖ ὑπεύθυνον, ὃν νομίζει ὅτι εὐρίσκει ἐν τῷ κλήρῳ. Ἐὰν ὅμως αἱ γινώμαι ἐκεῖναι τῆς κοινωνίας εἶναι καθόλου μὲν καὶ ἰδίᾳ ἔτι, ἐνεκεν τῶν πολλῶν ἐξαιρέσεων, ἀδικοὶ καὶ ἀβάσιμοι, εἶναι δυστυχῶς κατὰ πολὺ δίκαιοι καὶ ἐνυπόστατοι καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ μέλη ἐκεῖνα τοῦ ἡμετέρου κλήρου πρὸς ἃ ἀνωτέρω ἀναφέρωμαι, ὃ δὲ ἀριθμὸς τῶν ὑποκρίων δὲν εἶναι δυστυχῶς πολὺ εὐάριθμος.

Ὁ μέγας τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν πατήρ, ὁ Χρυσόστομος, ἀναλογιζόμενος τὰς φοβεράς τῆς ἱερωσύνης εὐθύνας, ὑπὸ τοσούτου κατελήφθη τρόμου, ὥστε οὐδὲως ἔστεργε νὰ ὑποβληθῇ εἰς τὴν χειροτονίαν ἢ ἀφοῦ πρῶτον βάρειος ἐσκληραγώγησεν ἑαυτὸν ἐπὶ ἐξ ὀλόκληρα ἔτη μακρὰν τῆς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων, σαλευθείσης ἐπὶ τέλους καὶ τῆς υἱείας του. Ἄντὶ τούτου σήμερον οἱ πολλοὶ θεωροῦσι τὴν ἱερωσύνην ἀπλοῦν βιοποριστικὸν ἔργον ὡς πᾶν ἄλλο. Ἀποτυγχάνει τις ἐξ αὐτῶν ἐν ταῖς

ἐμπορικαῖς του ἐπιχειρήσεσι ; σκέπτεται νὰ γείνη ἱερεὺς· ἀπώλεσε τὴν περιουσίαν του ; σκέπτεται νὰ γείνη ἱερεὺς· ἀποβάλλεται τῆς θέσεως τοῦ ὑπαλλήλου ; σκέπτεται νὰ γείνη ἱερεὺς· ἀποβάλλεται καὶ αὐτοῦ τοῦ σώματος τῆς τελωνοφυλακῆς ; σκέπτεται νὰ γείνη ἱερεὺς. Ἐνὶ λόγῳ, ἀποτυγχάνει τις εἰς τὰς ὁπωσδήποτε προσπαθείας αὐτοῦ πρὸς εὐρεσιν μέσων συντηρήσεως ; σκέπτεται νὰ γείνη ἱερεὺς. Καὶ δυστυχῶς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ γίνεται. Ἄλλὰ καὶ ἐκ τῶν ὁπωσοῦν ὕλικῶς ἀνεξαρτήτων, ἐκ τῶν ἐγγραμμμάτων, ἐκ τῶν μὴ πάντως ἀνηκόντων εἰς τὰς μνημονευθείσας κατηγορίας ἀνθρώπων, πολλοὶ γίνονται ἱερεῖς οὐχὶ διὰ τὴν πρὸς τὴν ἱερωσύνην ἔφεσιν, οὐχὶ πρὸς ἐποικεδόμησιν ψυχῶν, οὐχὶ ἐν τῇ συναισθήσει τῶν εὐθυνῶν, αἵτινες ἐτρόμαζον τὸν Χρυσόστομον, ἀλλ' ὅπως καταλάβωσι τὸν ὑπατον τῆς ἱερωσύνης βαθμὸν, γείνωσιν ἀρχιερεῖς καὶ κορέσωσιν οὕτω τὸ πάθος τῆς κενοδοξίας, ἢ τῆς φιλοχρηματικῆς ἢ καὶ ἀμφοτέρων. Πάντες οὗτοι πρὸ οὐδεμιᾶς ὀπισθοχωροῦσι προσπαθείας πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ αὐτῶν, μυρία ἐπινοοῦσι μέσα, οὐδόλως ἀποθαρρύνονται, οὐδόλως ἀποκάμνουσι. Ἐκλιπαροῦσι, ραδιουργοῦσι, συκοφαντοῦσιν, ἀνακινοῦσι τὴν πολιτικὴν, συμφωνίζουσι. Καὶ τὸ πολὺ δυστυχῶς, ὡς εἶπον, ἐπιτυγχάνουσι. Γίνονται ἱερεῖς τοῦ Ὑψίστου, γίνονται κήρυκες τοῦ θεοῦ λόγου, γίνονται διάδοχοι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, οἱ τοιοῦτοι καὶ τοιοιτοτρόπως εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς Ἐκκλησίας εἰσάγονται λύκοι ὡμοί, γίνονται διδάσκαλοι αὐτοὶ οἱ τῆς ἀρετῆς ἀπέχοντες, γίνονται κριταὶ αὐτοὶ οἱ μὴ ἰσχύοντες ἐξἄρχι ἀδικίαν. Διότι εὐρίσκουσι δυστυχῶς τὸ ἔδαφος πρόθυμον ἐν τῇ κοινωνίᾳ, διότι αὕτη, ἥτις τοσοῦτον ἀμειλίχτως καταδικάζει τὴν ἠθικὴν κατάστασιν τοῦ ἡμετέρου κλήρου, πρόθυμον, ἕνεκα πλάνης ἢ συμφέροντος πολιτικοῦ ἢ ὕλικου, παρέχει τὴν συνδρομὴν αὐτῆς εἰς τὰς ἀποτροπαίους ἐκείνας προσπαθείας· διότι αἱ ὑπὸ τῆς πολιτείας τεταγμέναι πολιτικαὶ καὶ ἐκκλησιαστικαὶ ἀρχαὶ οὐχὶ πάντοτε ἀποστρέφουσι μετ' ἀποτροπιασμοῦ τὸ πρόσωπον ἀπὸ τῆς τῆς αὐτῆς κατὰ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ ἐπιβουλῆς.

Τοιοιτοτρόπως οἱ τυχερῆραστοὶ οὗτοι κατώτεροι καὶ ἀνώτεροι ἐκκλησιαστικοὶ διαχειρίζονται τὴν ἱερωσύνην ἐπαξίως τῆς καταγωγῆς καὶ τοῦ ποιῶν αὐτῶν. Τὰς ἱερὰς τελετὰς πλημμελῶς, ψυχρῶς, μηχανικῶς καὶ μόνον πρὸς πορισμὸν χρήματος ἐπιτελοῦσι· τὰ πρὸς τὸ χριστιανικὸν πλήρωμα καὶ τὴν Ἐκκλησίαν καθήκοντα αὐτῶν περιφρονοῦσιν· ὄντες δ' αὐτοὶ αὐτόχρημα ἀπάρνησις τῆς ἱερωσύνης, ἀσχημίζουσι τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ καὶ δικαιοῦσι τὰς κατὰ τοῦ κλήρου μομφὰς τῆς κοινωνίας. Ἐνεκα τῆς ἐπιδρομῆς ταύτης ἐν ταῖς τάξεσιν αὐτοῦ τῶν ἀναξίων ἐκεί-

νων στοιχείων, ὀλόκληρος ὁ Ἑλληνικὸς κλῆρος ἀποβάλλει τὴν αἴγλην δι' ἧς πρέπει νὰ περιβάλληται, προσλαμβάνει δὲ πρὸ τῶν ὁμμάτων τοῦ κόσμου ὅψιν ἥκιστα συμβιβάζομένην πρὸς τὸ αἶσθημα τοῦ βαθέως σεβασμοῦ τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἐμπνέη. Δυστυχῶς αἱ δυσάρεστοι αὐταὶ παρὰ τῇ κοινωνίᾳ ἐντυπώσεις κρατύνονται καὶ ἐπιδεινοῦνται καὶ ἐκ τῆς μορφῆς ἣν περιβάλλεται ὁ κλῆρος ἕνεκα τῆς κατατροχούσης αὐτὸν πενίας.

Ὁ ἱερεὺς εἶναι καὶ αὐτὸς ἄνθρωπος καὶ οἰκογενειάρχης, ἐπομένως ἔχει καὶ αὐτὸς τὰς εἰς πάντα ἐπιβαλλομένας μερίμνας περὶ τῶν τοῦ βίου καὶ τὰς ἀνάγκας, τὰς πρὸς συντήρησιν αὐτοῦ καὶ τῆς οἰκογενείας. Ἄλλὰ πόθεν θὰ πορισθῇ τὰ μέσα δι' ὧν τὰς ἀνάγκας αὐτοῦ θὰ θεραπεύσῃ, ἀφοῦ γενόμενος ἱερεὺς παντὸς ἄλλου βιοποριστικοῦ ἔργου ἀποκλείεται ; Τὴν ἀνάγκην ταύτην συνειδὼς ὁ μέγας τῶν Ἑθνῶν ἀπόστολος ἀποφαινεται ὅτι, ἡ Ἐκκλησία ὀφείλει νὰ διαθρέψῃ τὸν ἱερέα : «Οἱ ἄρα ἱερεῖς ἐργαζόμενοι ἐκ τοῦ ἱεροῦ ἐσθίουσι». Λοιπὸν τὰ πρὸς τὴν σωματικὴν συντήρησιν οἱ ἱερεῖς δικαιοῦνται νὰ λαμβάνωσιν ἐκ τῆς Ἐκκλησίας. Ἄλλ' ἴδωμεν, τί ἀπολαμβάνει ὁ ἱερεὺς ἐκ τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἱερῶν αὐτοῦ ἔργων ; Ἐκτὸς τῶν ὑποχρεωτικῶν εἰς πάντα χριστιανὸν τελετῶν τοῦ βαπτίσματος, τοῦ γάμου καὶ τῆς κηδείας, πᾶσαι αἱ τελεταὶ, αἱ εἰς τὸν χριστιανὸν ἀφορῶσαι εἰσι προαιρετικαί, δηλαδὴ ἡ τούτων ἐκτέλεσις ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς προαιρέσεως αὐτοῦ τοῦ χριστιανοῦ. Ὁ ἱερεὺς δὲν δύναται νὰ ἐπιβάλλῃ ταύτας, αὐτοκλήτως προσερχόμενος. Τί λοιπὸν προσπορίζεται ὁ ἱερεὺς ἐκ τῶν ὑποχρεωτικῶν τελετῶν ; Ἄς λάβωμεν ὡς βᾶσιν τοῦ ὑπολογισμοῦ ἡμῶν τὴν πρωτεύουσαν, ὡς ὑπὸ εὐπορώτερων κατοικουμένην τάξιν. Λοιπὸν ἐν Ἀθήναις ὁ ἱερεὺς λαμβάνει συνήθως 3—4 δραχμὰς δι' ἐν βάπτισμα, τοσαύτας δι' ἕνα γάμον καὶ τοσαύτας διὰ μίαν κηδείαν, ἐκ δὲ τῶν προαιρετικῶν τελετῶν, ἥτοι διὰ τὸν ἀγιασμόν, διὰ τὰς εὐχὰς, διὰ τὰς παρακλήσεις, συνήθως δεκάραν ἂν μὴ καὶ πεντάραν, σπανίως δὲ κατ' ἀνώτατον ὅρον δραχμὴν δι' ἐκάστην τελετὴν. Ἐὰν ἤδη ὑπολογίσωμεν 500 κατὰ μέσον ὅρον οἰκογενείας δι' ἐκάστην ἐνορίαν καὶ, κατὰ τὰς ἐκ τῆς Στατιστικῆς προκυπτούσας ἀναλογίας, 75 γεννήσεις, 54 θανάτους καὶ 9 γάμους ἐν ὄλῳ 138 ἐπὶ τῶν 500 οἰκογενειῶν, ἔχομεν ἐν ὄλῳ ἴσον ἀριθμὸν ὑποχρεωτικῶν τελετῶν δι' ἐκάστην ἐνορίαν, αἵτινες πολλαπλασιαζόμεναι ἐπὶ τοῦ ἀνωτάτου τῆς ἀμοιβῆς ὅρου τῶν δρ. 4, ἔχομεν ἐν συνόλῳ κατ' ἔτος δρ. 552 ἐκ τῶν ὑποχρεωτικῶν τελετῶν, ἐξ ὧν ἀναλογοῦσιν εἰς ἐκάστον ἐκ τῶν συνήθως 3 ἱερέων ἐκάστης ἐνορίας δρ. 184. Τὸ ἐκ τῶν προαιρετικῶν τελετῶν εἰσόδημα τοῦ ἱερέως μοι εἶναι δυσκολώτερον νὰ ὑπολογίσω, διότι

αί τελεταὶ αὐταί, προαιρετικαὶ οὐσαι, ἀτάκτως καὶ κατὰ διαλείμματα ἐκτελοῦνται καὶ ὑπὸ μέρους μόνον τῶν ἑνοριτῶν· ἀλλ' ἐάν τὸν ἀνωτέρω μέσον ὄρον τῶν οἰκογενειῶν λάβωμεν ὑπ' ὄψει καὶ ὑποθέσωμεν ὅτι, αἱ ἡμίσεις τούτων ἐκτελοῦσι προαιρετικὰς τελετάς, ταύτας δὲ ὑπολογίσωμεν εἰς 6 ἐν ὄλῳ καὶ δεχθῶμεν ὅτι, ἐκάστη τούτων ἐκτελεῖται τοῦλάχιστον τετράκις, ἔχομεν κατ' ἔτος 24 τελετάς δι' ἐκάστην οἰκογένειαν ἢ τὸ ὅλον ἐπὶ τοῦ ἡμίσεος, ἦτοι τῶν 250 οἰκογενειῶν, 6,000 προαιρετικὰς τελετάς. Ἐάν ἤδη ὑπολογίσωμεν τὴν ἀμειβὴν τοῦ ἱερέως εἰς τὸν ἀνώτατον καὶ σπάνιον ὄρον τῶν λεπτῶν 50 δι' ἐκάστην τελετήν, ἔχομεν ἐν ὄλῳ 3,000 δραχμὰς κατ' ἔτος, ἐξ ὧν ἀναλογουσι δρ. 1000 δι' ἕκαστον ἐφημέριον, πρὸς ἃς προστιθεμένων καὶ τῶν δρ. 184 τῶν ὑποχρεωτικῶν τελετῶν, ἔχομεν ὅλικόν ἐτήσιον εἰσόδημα δι' ἕκαστον ἱερέα ἐκ δρ. 1,184 ἦτοι ἐκ δρ. 111 κατὰ μῆνα! Εἶναι δυνατόν τὸ γλίσχρον τοῦτο ποσὸν νὰ ἐπαρκέσῃ ἵνα συντηρήσῃ ἐν τῇ πρωτεύουσῃ, ὡς ἔχουσι σήμερον τὰ τοῦ βίου, τὸν ἱερέα καὶ τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ; Δὲν πρέπει ὁ ἱερεὺς ἐκεῖνος νὰ τραφῇ, δὲν πρέπει νὰ ἐκπαιδεύσῃ τὰ τέκνα του; Πάντες οἶδαμεν ὅτι, οὐδ' εἰς τὰς κυριωτάτας ἐπαρκεῖ ἀνάγκας! Ἄλλ' οἱ ὑπολογισμοὶ οὗτοι, μετὰ γενναιότητος ἄλλως γενόμενοι, ἀφορῶσιν, ὡς εἶπον, εἰς τὴν πρωτεύουσαν, οὐδεμίαν δ' ἔχουσιν ὑπόστασιν καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς ἐπαρχίας καὶ τὰ χωρία. Ἐκεῖ ὁ ἱερεὺς κυριολεκτικῶς πένεται. Οὕτω λοιπὸν ὁ ἡμέτερος κληρὸς γενικῶς μὲν πένεται, ἐξαιρετικῶς δὲ ἐν τῇ πρωτεύουσῃ, ρυτοβοῖ καὶ ἔνεκα τούτου ἀλγεινὴν φέρει κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν αὐτοῦ παράστασιν, τὴν ὄψιν· αὕτη δὲ συντελεῖ εἰς τὴν ἐπιδεινῶσιν, ὡς καὶ ἀνωτέρω λέγω, τῶν δυσμενῶν παρὰ τῇ κοινωνίᾳ συναισθήσεων τῶν ἐκ τῆς ἐπιδρομῆς ἀναξίων στοιχείων ἐγειρομένων. Εἶναι ὁμως, ὀφείλω νὰ εἶπω αὐθις, ἄδικοι καὶ ἀνυπόστατοι αἱ τοιαῦται συναισθήσεις ἐφ' ὅσον ἀφορῶσιν εἰς τὸν κληρὸν ὡς τάξιν λαμβανόμενον, ἐξωτερικευόμενοι δὲ μετὰ πολλῆς μάστιχα ἀκρισίας καὶ ἐλαφρότητος, παρέχουσιν ὄπλα εἰς τοὺς πολεμικοὺς τοῦ Ἑλληνισμοῦ, οἵτινες στηριζόμενοι ἐπὶ τῶν κρίσεων ἡμῶν αὐτῶν, ἀδιακρίτως μάλιστα ἐκφερομένων, δρᾶττονται τῆς εὐκαιρίας ἵνα διαβάλλωσι τὴν ὑπόληψιν τοῦ ἑλληνικοῦ κληροῦ, τὰς αἰσχίστας ἀποδίδοντες πράξεις εἰς αὐτοὺς τοὺς ἀνωτάτους ἡμῶν λειτουργούς. Οὕτω ὁ Βούλγαρος Ἐξάρχος, κατὰ Μάρτιον τοῦ 1883, λαλῶν πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει συγκληθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ Σύνοδον, ἀπέδιδεν εἰς τοὺς Μητροπολίτας τοῦ Ἑλληνικοῦ πατριαρχείου ἀκαταδιώξεις συκοφαντίας, ἀπειλάς, παντὸς εἶδους καταπίσεις» Ἄλλὰ μὴ παραπονώμεθα· ἡμεῖς αὐτοὶ παρέσχομεν τὸ δικαίωμα εἰς τὸν Βούλγαρον

Ἐξάρχον, δι' ὅσων κατὰ τοῦ ἡμετέρου ἀνεξαιρέτως κληροῦ δὲν παύομεν καταλαλοῦντες, νὰ λαλῇ ἐν τῷ μίσει αὐτοῦ τοιαύτην γλῶσσαν, ἥτις εἶναι τοσοῦτω μάλλον ἀξία περιφρονήσεως ὅση εἶναι ἀυθάδης καὶ συκοφαντικῆ. Ἐνῷ λοιπὸν δὲν πρέπει ν' ἀνεχώρηθα τὰς ἐκ τῶν ἐπιδρομῶν κακίας, ἀλλὰ ταύτας νὰ καυτηριάζωμεν αὐστηρῶς, νὰ ἐπιδιώκωμεν δὲ τῶν κακῶς κειμένων τὴν θεραπείαν, πρέπει νὰ προσέχωμεν ἵνα ἐπιμελῶς διακρίνωμεν τὰ ἐπιδραμόντα εἰς τὸν κληρὸν ἡμῶν ἀνάξια στοιχεῖα καὶ μὴ καθ' ὅλοκληρον τοῦ κληροῦ, ὡς τάξως λαμβανομένου, καταφερώμεθα. Ὁ Ἑλληνικὸς κληρὸς καὶ ἐν τῇ δυσκόλῳ ταύτῃ ἐποχῇ, δὲν ἀπέβαλε τὰς ἀρετὰς τῶν προγόνων του· ὡς τάξιν λαμβανόμενος εἶναι ὀλιγαρκῆς, ταπεινός, σώφρων, ἠθικός, δὲν ἐπιβάλλεται, δὲν ἀξιοῖ, εἶναι εὐσεβής. Δύναμαι ἀνευ φόβου διαψεύσεως νὰ εἶπω ὅτι, ἐν γένει καὶ ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατόν ἀνθρωπίνως, φέρει τὰ προσόντα τὰ ὁποῖα ἀξιοῖ ἡ ἀγία ἡμῶν Ἐκκλησία καὶ ἐπιτελεῖ τὰ ἑαυτοῦ καθήκοντα καθ' ὃν τρόπον αὕτη ἐπιτάσσει. Ταῦτα δὲν λέγω ἐγὼ· οὕτω κρίνουσι περὶ αὐτοῦ οἱ ξένοι καὶ ἡδυνάμην πλείστας ν' ἀναφέρω τοιαύτας τῶν ξένων κρίσεις, ἀλλ' ἀκούομαι νὰ μνημονεύσω τῆς ἐκθέσεως τοῦ ἐν Ἀθήναις Βρετανοῦ πρεσβευτοῦ Θωμᾶ Wyse λέγοντος «Ὁ Ἑλληνικὸς κληρὸς δὲν παχύνεται, δὲν κολακεύει, ἀρχαίζει, δὲν ἐπιβάλλεται, δὲν στρατεύεται, εἶναι ταπεινόφρων, οὐδέποτε ἠκούσθη κατ' αὐτοῦ παράπρον » ἐπὶ καταπίσει»

Ὡς πρὸς τὰς Μονὰς.—Κατὰ τοὺς πρώτους τοῦ Χριστιανισμοῦ αἰῶνας, ἀπὸ τῆς 4ης κυρίως μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ὅτε κανονικαὶ συνεστήθησαν μοναί, κατέφευγον ἐν αὐταῖς μόνον ἐκεῖνοι οἵτινες ἐξ ἀγνοσάτου χριστιανικοῦ αἰσθήματος ἐνεπνέοντο, ἀποστρεφόμενοι δὲ τὴν ματαιότητα τῶν ἐγκοσμίων, ἐπόθουν τὴν ἄμεσον πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τοῦ πνεύματος κοινωνίαν, εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀποβλέποντες ἢ εἰς τὴν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς αὐτῶν. Οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι ἐννοοῦντες τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην ὡς τὴν ὑπάτην τῶν ἀρετῶν, περιήρχοντο τὰς πόλεις καὶ ἐξήτουντο παρὰ τῶν δυναμένων βοηθείας, ἵνα οὕτω κτήσωνται τὰ μέσα νὰ πραγματοποιήσῃ τὸν χριστιανικὸν αὐτῶν σκοπὸν. Ἡ κοινωνία συνειδυῖα ὅτι ἐμμέσως εἰς θεάρεστον συνετέλει ἔργον, ἐδίδεν ἀφειδῶς, ἐδίδε πλουσίως καὶ τοιοῦτοτρόπῳ βαθμηδὸν ἐσχηματίσθησαν κολοσσιαῖαι μοναστηριακαὶ περιουσίαι. Ἦσαν τότε αἱ μοναὶ τὸ ἐνδιαίτημα τῆς εὐσεβείας, τὸ καταφύγιον τῶν ἐνδεῶν, ἡ παραμυθία τῶν δεομένων· οἱ ἐν ταῖς μοναῖς ἐγκαρτεροῦντες ἐλάτρευον τότε τὸν Θεὸν ἐν ἔργοις, οὐχὶ διὰ τῶν χειλέων· ἡ πίστις αὐτῶν δὲν ἦτο πίστις νεκρά, ἦτο πίστις ζῶσα, ἐπὶ τῶν παραγγεμάτων τοῦ Εὐαγγελίου τεθεμελιωμένη. Ἦσαν

τότε οἱ μοναχοὶ ἀπαθείς, ἄγνοι, ἀφιλόγυροι, πρᾶοι, πλήρεις αὐταπαρνήσεως, πλήρεις ἀγάπης καὶ θείου ζήλου. Αἱ περιουσίαι τῶν μονῶν ἓνα μόνον εἶχον προορισμόν, τὴν ἀνακούφισιν τῶν δεομένων. Αὐτὰ τὰ κτίρια τῶν μονῶν ἔλαμπον ἐν θαυμασίᾳ καθαρότητι, διέπρεπον ἐπὶ τάξει· οἱ ναοὶ ἀνέπεμπον τὸ χρῶμα τῆς γησίας πρὸς τὸν Θεὸν λατρείας. Αἱ βιβλιοθήκαι γέμουσαι πολυτίμων συγγραφῶν, ἀψευδὲς συνετήρουν τὴ μαρτύριον τῶν ἀγώνων τοῦ Ἔθνους καὶ τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπῆλθον οἱ σκοτεινοὶ τῆς δουλείας αἰῶνες. Αἱ μοναὶ ἀπετέλεσαν τὰς ἐθνικὰς ἀκροπόλεις· καίτοι καταταυραννόμεναι, διετήρουν ἀμιάντους τοὺς προγονικοὺς θησαυροὺς, μετέδωσαν τὴν εὐσέβειαν εἰς τοὺς δυναστευμένους ἀδελφοὺς καὶ πολυτρόπως εἰς τὴν παλιγγενεσίαν τοῦ Ἔθνους συνέδραμον, αὐταὶ τὰ ἱερώτατα τῶν μαρτυριῶν παραδείγματα παρσχοῦσαι.

Ἄλλὰ προαίτιος τοῦ χρόνου, ἀφοῦ ἡ ἐντολὴ τῶν μονῶν συνεπληρώθη, αἱ μοναὶ παρήκμασαν. Ἡ παλαιὰ ἀρετὴ μετεβλήθη εἰς κακίαν, ἡ παλαιὰ πρὸς ἀνακούφισιν τῶν δεομένων προθυμία μετεβλήθη εἰς τάσιν ἀρπαγῆς καὶ πλεονεξίας· ἡ ἀγάπη καὶ ἡ ὁμόνοια ἐφυγαδεύθησαν καὶ ταῦτας διεδέχθησαν τὰ μίσση καὶ αἱ ἐριδές. Σκανδαλώδεις τῶν ὀφθαλμῶν ἐπιθυμίαι ἐξεδηλώθησαν καὶ χεῖρες ἀρπακτικαὶ ἐξετάθησαν ἐπὶ τῶν μοναστηριακῶν περιουσιῶν· αἱ μοναστηριακαὶ περιουσίαι κατεληστεύθησαν καὶ ὁσημέραι ἐξαφανίζονται· οἱ μοναχοὶ ἐγένοντο καταχρασταί, ἀρπαγες, ἐμπαθεῖς, φιλέριδες, φιλήδονοι, ἐγώισται, ραδιοῦργοι, ἐμπαῖκται τῶν θείων. Ἡδὴ πλουσιώταται μοναὶ ἀρνοῦνται εἰς τὸν διαβάτην καὶ αὐτὸ τὸ ποτήριον τοῦ ψυχροῦ ὕδατος· τὰ κτίρια τῶν μονῶν παρημελήθησαν καὶ ὁσημέραι κατερειποῦνται, οἰκτρὸν παριστῶντα θέαμα· οἱ τοῖχοι διερρηγμένοι, αἱ στέγαι σαλευόμεναι καὶ ἀπειλοῦσαι κατάπτωσιν, τὸ κονίαμα ἀγνωστον πρὸ αἰῶνος, ἡ δυσσομία ἀφόρητος, τὰ κελλῖα ἄξια πρὸς κατοίκησιν κτηνῶν, οἱ μοναχοὶ ρακένδυτοι καὶ ρυπαροί, τὰ πάντα πεπαλαιωμένα, οὐδαμοῦ βιβλία, αὐτοὶ οἱ ναοὶ ἐν ἀτημελείᾳ, ἀκάθαρτοι καὶ ἡμελημένοι, τὰ ἱερά ἀτάκτως ἐρριμένα, ἐν γένει αἱ Μοναὶ ἐν ἀποσυνθέσει.

Ἡ κοινωνία βαρέως φέρουσα τὴν τσαυτὴν τῶν ἀγίων τῶν Μονῶν ἐνδαιτημάτων βεβήλωσιν, σύσσωμος ἐξηγέρθη ἐν φοβερᾷ κατακραυγῇ καὶ αἰσθημα ἠσθάνθη ἀνακουφίσεως, ἐπὶ τῇ καταργήσει τῶν μονῶν ἐκείνων ἐπὶ τῆς Βασιλείας τοῦ Ὁθωνος· ἐπιπροτεῖ εἰς ἕκαστον νέον φραγμόν, ὃν ἡ κοσμικὴ ἐξουσία ἐπιβάλλει πρὸς διάσωσιν τῶν ὑποληφθεισῶν περιουσιῶν, ἤθελε δὲ ἐξ ἀπαντος τὴν τελείαν τῶν μονῶν ἐκλαίκευσιν ἀπαιτήσῃ ἡ κοινωνία, ἐὰν λόγος ὑπερτάτου ἐθνικοῦ συμ-

φέροντος, πρὸ πάντων, ἐὰν ἡ ὑπαρξὶς μοναχῶν εὐαριθμῶν μὲν, πάντως ὅμως ὑπαρχόντων, κατὰ τὸν παλαιὸν τῆς εὐσεβείας τύπον ἀληθῶς διαβιούντων, δὲν ἐπέβαλον τὴν ἀναβολὴν μέτρου τσοῦτον σοβαροῦ ὅσον καὶ ἀναγκαίου.

Συμπέρασμα.

Ἐν τούτοις δὲν πρέπει νὰ παρασιωπήσω, συμπεραίνων, τὴν ἀλήθειαν ὅτι, τὰ πράγματα δὲν δικαιῶσιν ἀπολύτως τὰς τῆς κοινωνίας μομφὰς κατὰ τε τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείας ἐπὶ ἀδιαφορίᾳ ἀπέναντι τῆς ἠθικῆς καὶ ὑλικῆς καταστάσεως τοῦ Κλήρου καὶ τῶν Μονῶν. Διότι ἀμφότεραι, ἢ τε Ἐκκλησία καὶ ἡ Πολιτεία οὐδέποτε ἀπέβαλον τὴν ἐπὶ τούτῳ μέριμναν. Ἐὰν δὲ δὲν ἐγένετο μέχρι τοῦδε ὅ,τι ὤφειλε νὰ γείνη, ἐὰν δὲν ἐπῆλθε μέχρι τοῦδε ἡ παρὰ πάντων ποδουμένη θεραπεία τῶν κακῶς κειμένων, ἐπεδεινώθη δὲ μάλιστα ἡ κατάστασις, δύναμαι νὰ εἶπω, κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, τοῦτο πρέπει ἐν δικαίῳ ν' ἀποδοθῇ εἰς περιστάσεις ποικίλας, αἵτινες δὲν ἐπέτρεψαν νὰ πραγματοποιηθῶσιν αἱ ἀγαθαὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας προθέσεις. Ἄλλ' ὅτι πρὸ πάντων ἡ Ἐκκλησία δὲν ἐπελάθετο τῶν ἐπιβεβλημένων αὐτῇ καθηκόντων, μηδὲως ἀποβαλοῦσα τὴν ὑπὲρ τῆς βελτιώσεως τῆς καταστάσεως τοῦ κλήρου καὶ τῶν μονῶν μέριμναν αὐτῆς, ὅτι δὲ καὶ ἡ Πολιτεία δὲν ἐκόφεισε πάντοτε, καίτοι μὴ σπεύδουσα εἰς ἄμεσον ἐνέργειαν, εἰς τὴν φωνὴν τῆς Ἐκκλησίας, εἰς ταῦτα γεγονότα οὐδὲως δυνάμενα ν' ἀμφισβητηθῶσι, μαρτυροῦντα δὲ ὅτι, τὸ ἠθικὸν συναίσθημα δὲν ἠτόνησεν ὀλοτελῶς παρὰ τοῖς ἀρμοδιοῖς. Τί δ' ἄλλως σημαίνει ἐὰν ἐπέδραμον ἐν τῷ κλήρῳ ἀνάξια μέλη; τί σημαίνει ἐὰν ἐν ταῖς μοναῖς οἱ μοναχοὶ ὕστατον ἔχουσι μέλημα τὴν εὐσέβειαν; Εἰς ταῦτα παρεκτροπαὶ μονομερεῖς, κηλίδες τὴν ἐπιφάνειαν ρυπαίνουσαι ἀλλ' οὐδὲως τὰς ρίζας ἀλλοιοῦσαι, οὐδὲως εἰς τὸν κλῆρον, ὡς τάξιν λαμβανόμενον, ἀφορῶσαι καὶ συστηματικὴν ἐξαχρείωσιν καὶ διαφθορὰν καταδηλοῦσαι. Ἡ Ἐκκλησία, δηλαδή ἡ ὀλομέλεια τοῦ Χριστιανικοῦ πληρώματος, ἡ Πολιτεία δηλαδή ἡ ἐξαντικειμένως τῆς Ἐθνικῆς θελήσεως, ἡ Κοινωνία δηλαδή αὐτὸ τὸ Ἔθνος, πλήρη ἔχουσι τοῦ τραύματος συναισθησιν, ἐρρωμένως δὲ ἀντεπεξέρχονται κατὰ τῶν κακῶς κειμένων καὶ ἐργάζονται ἀνευδότης πρὸς θεραπείαν. Ἐν τούτῳ ἀσφαλῶς ἐγνωσται ἡ ὑπαρξὶς τῆς συναισθησεως τῆς ἀρετῆς ἐν τῷ Ἔθνει.

Τῷ ὄντι, ἡ Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος πλειστάκις ἐμερίμνησε περὶ θεραπείας τῶν πλημμελῶς ἐχόντων. Καὶ πρὸ τινων ἔτι ἐτῶν, κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1882, τὴν αὐτὴν καὶ ἐντονωτέραν μάλιστα ἐπεδείξατο μέριμναν, συντάξασα καὶ ὑποβαλοῦσα εἰς τὴν Κυβέρνησιν

νομοσχέδιον περί μισθοδοσίας τοῦ κλήρου. Διὰ τοῦ νομοσχεδίου ἐκείνου ἤθελον ἐκλείψει ἀναμφιβόλως κατὰ πολὺ τὰ συμβαίνοντα ἄτοπα, διότι συνιστάτο Ταμεῖον Ἱερατικόν, ἐπαρκῶς συντηρούμενον ἵνα μισθοδοτῆται ὁ κατώτερος κλήρος. Οἱ πόροι αὐτοῦ ἐμελλε ν' ἀπαρτισθῶσι α) ἐξ εἰσφορᾶς 5—10% ἐκ τῶν μοναστηριακῶν εἰσοδημάτων, β) ἐκ τῆς ἀξίας τῶν κτημάτων τῶν ἀδεσπότην καὶ διαλελυμένων μονῶν, γ) ἐκ φόρου ἐνοριακοῦ 5 δραχμῶν κατ' ἔτος δι' ἐκάστην οἰκογένειαν, ἐξαιρουμένων τῶν ἀπόρων, δ) ἐκ τοῦ μονοπωλίου τοῦ κηροῦ καὶ ε) ἐκ τῶν προσφορῶν τῶν βουλομένων νὰ συνδράμωσι τὸ Ταμεῖον. Οὕτως ἠλπίζετο ὅτι ἤθελε καλυφθῆ ἡ δαπάνη τῆς συντηρήσεως τοῦ κατωτέρου κλήρου εἰς δρ. 290,000 κατὰ μῆνα ἢ δρ. 3,500,000 κατ' ἔτος ὑπολογισθεῖσα, ἀποδιδόμενου μηνιαίου μισθοῦ εἰς μὲν τοὺς φέροντας διπλωμα τοῦ Πανεπιστημίου ἐφημερίους δρ. 200, εἰς τοὺς φέροντας πτυχίον δρ. 150 καὶ εἰς τοὺς ἔχοντας μόνον ἀπολυτήριον Γυμνασίου δρ. 100 εἰς δὲ τοὺς στερουμένους καὶ αὐτοῦ τοῦ Γυμνασιακοῦ ἀπολυτηρίου δρ. 60. Τὸ Ταμεῖον ἔδει ν' ἀποτελέσῃ ἐξάρτημα τοῦ Ὑπουργείου τῶν Οἰκονομικῶν καὶ νὰ διοικῆται ὑπὸ ἐφορίας, ἀποτελουμένης ἐκ τοῦ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν, τοῦ Βασιλικοῦ Ἐπιτρόπου παρὰ τῆ Ἱερᾶ Συνόδου καὶ τοῦ προέδρου τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου. Ἀλλὰ καὶ σοφωτάτην περιεῖχε τὸ νομοσχέδιον διάταξιν ὅτι, ἀπηγορεύοντο αὐστηρῶς ἐφεξῆς εἰς τοὺς κληρικούς τὰ τυχηρά, δηλαδή ἡ ἐπὶ ὠρισμένη ἀμοιβῆ ἱεροπραξία, τὸ καρκίνωμα τοῦτο τοῦ ἡμετέρου κλήρου, τὸ κατευξτελίζον αὐτὸν καὶ εἰς αὐτὰς τὰς ἀγίας τελετὰς τῆς καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησίας προσδίδον ὄψιν συνήθους βιοποριστικῆς ἐργασίας.

Κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος 1882, ἡ Σύνοδος δὲν ἠμέλησε τοῦ καθήκοντος νὰ προνοήσῃ περὶ τῶν Μονῶν. Διὰ ποιμαντορικῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς πρὸς τοὺς Ἱεράρχας τοῦ Κράτους, ἀπηγόρευσε πᾶσαν νέαν ἔκδοσιν ἀδείας πρὸς κουράν οἰωνδήποτε μοναχῶν, ἀπηγόρευσε δηλαδή τὴν χειροτονίαν νέων μοναχῶν, ἵνα μὴ ἀπαισιώτερον ἀπεργάζηται τὸ ὑπάρχον ἐν ταῖς μοναχικαῖς τάξεσιν ἔλλκος.

Ἄλλ' ἐκτὸς τῶν ἐκδηλώσεων τούτων τῆς ἐφέσεως πρὸς θεραπείαν τῶν κακῶς κειμένων ἐκ μέρους τῆς ἐπισήμου Ἐκκλησίας, δὲν ἐπέλειψαν καὶ αἱ μονομερεῖς ἐπὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ προσπάθειαι. Οὕτως εὐσεβῆς τις ἱεράρχης δὲν ἀπεδειλίασε νὰ συστήσῃ δημοσίᾳ τὴν κατάργησιν δέκα ἐκ τῶν δώδεκα μονῶν τῆς Ἐπισκοπῆς αὐτοῦ. Ὁ κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην τοσοῦτον ἐπαξίως ἐπὶ τῆς Ἀγιωτάτης Μητροπολιτικῆς ἑδρας τῆς πρωτεύουσας καθήμενος σεβασμιώτατος Γερμανὸς οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν καὶ πρὶν καὶ τανῦν, ἐπαύσατο μεριμνῶν ὑπὲρ τῆς

Ἐκκλησίας καθόλου καὶ τοῦ κλήρου ἰδίᾳ. Διὰ τῆς ἐπικλήσεως αὐτοῦ ἐν ἔτει 1892 πρὸς τὴν Βουλὴν τῆς ἸΓ' περιόδου σοφὰ εἰσηγήσατο μέτρα περὶ τῆς διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας, περὶ τῆς μορφώσεως τοῦ Ἱεροῦ κλήρου, περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας, διὰ δὲ τῆς προσφωνήσεως αὐτοῦ ἐπὶ τῇ ἐνάρξει τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου κατὰ τὴν παρούσαν συνοδικὴν περίοδον μετὰ θάρρους Χρυσοστομείου ἐκαυτηρίασε τὰς πληγὰς καὶ καθικέτευσε τοὺς ἀρμοδίους νὰ σκεφθῶσι περὶ θεραπείας. Διὰ τῆς συστάσεως τέλους τοῦ Ἱεροῦ Συνδέσμου, αὐτὸς πρῶτος καταβαλὼν γενναίαν εἰσφοράν, ὁ σεβασμιώτατος ἱεράρχης προύνησε περὶ τῆς περιθάλψεως τῶν ἐνδεῶν τοῦ κλήρου μελῶν, ἵνα μὴ καὶ ἐν τῷ γήρατι στερῶνται. Δυστυχῶς ἡ Πολιτεία ἐπὶ ταῖς ἐπανειλημμέναις ταύταις τῆς Ἐκκλησίας ἐπικλήσεσι δὲν συνεκινήθη ὅσον προσεδόκατο, ὅσον ὄφειλε, διότι ὡς ἔχουσι τὰ παρ' ἡμῖν, ἀσφαλὲς ἐλαττήριον πρὸς παρόρμησιν εἰς δρᾶσιν ἀπαντᾷ κατὰ πλείστον ἐν τῇ ἐξυπηρητήσῃ τῶν κομματικῶν συμφερόντων. Δὲν ἔμεινεν ὁμως ἡ Πολιτεία καὶ ὅλως ἀδιάφορος. Οὕτως εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Βασιλείου κατήργησε πληθὺν ἐκ τῶν ἀποδεδειγμένων περιττῶν ἢ καταργητέων ἐπροστάτευσε καὶ συνέστησε πέντε ἱερατικὰς σχολὰς, τὴν Ριζάρειον ἐν Ἀθήναις καὶ τὰ ἐν Κερκύρα, Χαλκίδι, Σύρω καὶ Τριπόλει Ἱεροσπουδαστήρια, ἱδρυσε δ' ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ πλήρη Θεολογικὴν Σχολὴν, ἐξ ἧς πολλοὶ ἀπεφοίτησαν διαπρεπεῖς κληρικοί· πολλὰ δ' ἄλλως εἰσηγήσατο μέτρα, δι' ὧν ἐψηφίσθησαν νόμοι εὐεργετικοί, ἀφορῶντες εἰς τὴν κατάπαυσιν οὐκ εὐαριθμῶν ἀτόπων καὶ εἰς τὴν δυνατὴν περιφρούρησιν τῆς μοναστηριακῆς περιουσίας, δὲν ἐδίστασε δὲ ἐν ἔτει 1874 νὰ καυτηριάσῃ δημοσίᾳ τὸ ἀπαισιώτατον, κατὰ τὴν καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησίαν, ἀνοσιούργημα τῆς σιμωνίας.

Μόλα ταῦτα, ἐὰν εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι ἡ κατάστασις ἐβελτιώθη ἐν πολλοῖς, εἶναι ἐπίσης ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως ὅτι δυστυχῶς ἡ αὐτὴ παραμένει ἐν πλείστοις. Διότι δὲν παύουσιν αἱ χειροτονίαι κληρικῶν ὑπεραριθμῶν καὶ δὴ ἐκ τῶν μὴ φερόντων τὴν ἐκ τῶν ἔξωθεν ὑπόληψιν καὶ κατατακτέων ἐν τῇ τάξει τῶν ἀναξίων ἐκείνων περὶ ὧν ἀνωτέρω λεπτομερέστερον ἐξέθηκα· οἱ ἱερεῖς ἐξακολουθοῦσι περιεργόμενοι τὰς ἀγίας ζητοῦντες ἐργασίαν, δίκην μισθωτῶν· ἱεροκήρυκες ἐκλέγονται οἱ ἀρεστοὶ τῇ πολιτικῇ οὐχὶ δὲ οἱ πρὸς τὸ κήρυγμα ἱκανοὶ καὶ τέλος εἰς τὰς ἐπισκοπικὰς ἑδρας ἀναδιβάλλονται τινες ἥμισυ πρὸς τὴν πνευματικὴν τοῦ ποιμνίου τῶν διακυβέρνησιν ἄξιοι. Ἐνεκα τούτων πρέπει λοιπὸν λογικῶς νὰ ὑπολάβωμεν ὅτι τὰ μέχρι τοῦδε ἐφαρμοσθέντα μέτρα ἀποδεικνύονται ἀνεπαρκῆ· ὅτι τὰ καθόλου

ἐν τῷ πεδίῳ τῆς θεραπείας ἐπιτελεσθέντα δὲν ἰσχύουσι νὰ καταπαύσωσι τὸ κακόν· ὅτι ἐπομένως ἐπιβάλλεται ἡ ἀνάγκη τῆς ἐφαρμογῆς νέων καὶ δὴ σοφωτέρων καὶ δραστικωτέρων μέτρων, περὶ ὧν θέλω τὸ ἐπ' ἔμοι, ἀσχληθῆ ἐν χρόνῳ ἀρμοδίῳ, ἐν οἷς ὅμως νομίζω ὅτι δύναμαι ἀπὸ τοῦδε νὰ ὑποδείξω τροχάδην ἔνθεν μὲν τὸν θεσμόν τῶν τοπικῶν Συνόδων, ἔνθεν δὲ τὴν αὐστηρὰν ἀπαγόρευσιν τῆς εἰς τὴν Ἑσπερίαν ἀπελεύσεως τῶν ἡμετέρων κληρικῶν πρὸς τελειοποίησιν, ὡς λέγουσι, τῶν θεολογικῶν αὐτῶν σπουδῶν.

Ἐπὶ τῶν τοπικῶν λεγομένων συνόδων, δηλαδὴ τῶν περιοδικῶν κατὰ τόπους συνελεύσεων τῶν ἀρχιερέων, πρὸς συζήτησιν τῶν ἀφορώντων εἰς τὴν διοίκησιν τῆς Ἐκκλησίας, ἠδράζετο, κατὰ τοὺς πρώτους τοῦ χριστιανισμοῦ αἰῶνας, ἡ ζωὴ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, διὸ καὶ οἱ νεώτεροι λαοὶ δὲν ὠκνησαν νὰ μεταφυτεύσωσι παρ' αὐταῖς τὸν ἅγιον τοῦτον καὶ σοφὸν θεσμόν τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ἐν Φιλαδελφείᾳ τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς ἐγένοντο ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις 33 τοιαῦται τοπικαὶ σύνοδοι ἀρχιερέων, ὃ δ' ἐπίσκοπος Κλάρη ἔλεγεν ἐν τινὶ ἐξ αὐτῶν «πάντες ἀναγνώριζομεν ἀμίαν ἀλήθειαν ἐν τῷ χριστιανισμῷ καὶ εἰς ἓνα ἀφορῶμεν σκοπόν, τὴν ἀδθηγίαν τῶν ἀνθρώπων ἐν τοῖς παραγγέλμασι τοῦ Σωτῆρος Ἰησοῦ, ἀδπως ζῶσι πάντες συμφώνως τῷ νόμῳ Αὐτοῦ».

Ἡ τῶν ὀρθοδόξων κληρικῶν μετάβασις παρ' ἄλλοθρησκίους θεολόγοις ὅπως τελειοποιήσωσι τὰς γνώσεις αὐτῶν ἐν τῇ Ἀνατολικῇ ὀρθοδόξῳ θεολογίᾳ ἐνέχει τι τὸ τερατωδῶς ἀποτρόπαιον. Βεβαίως οἱ εὐρωπαϊοὶ διδάσκαλοι εἰσι σοφοὶ καὶ ἠθικοί· εἰσὶν ὅμως ὅπαδοὶ θρησκευμάτων ἐπὶ ἄλλων ὅλως διαφόρων τῶν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας στηριζομένων ἐνοιῶν· παρ' ἡμῖν πνεῦμα τὰ πάντα μέχρις ἐξάρσεως, παρ' ἐκείνοις πρᾶξις συναφῆς τῇ ὕλῃ. Δύνανται λοιπὸν ἀληθῶς οἱ ἡμέτεροι κληρικοὶ νὰ διδαχθῶσι σοφίαν κοσμικὴν ἄπειρον, δύνανται νὰ διδαχθῶσιν ἠθικὴν αὐστηράν, πάντως ὅμως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μεταρσιωθῶσι μέχρι τοῦ πνεύματος ἐκείνου, ὅπερ εἶναι τὸ θεμέλιον τῆς διδασκαλίας τοῦ Σωτῆρος, ὅπερ εἶναι τὸ λαμπρύνον τὴν Ἐκκλησίαν ἡμῶν γνῶρισμα, ἥτις μόνη, κατὰ τὴν ὁμολογίαν καὶ αὐτῶν τῶν ξένων σοφῶν, τὴν παράδοσιν καὶ τὰς Γραφὰς τιμιωτάτην μέχρι τοῦδε διεφύλαξε· νὰ μεταρσιωθῶσι, λέγω, μέχρι τοῦ πνεύματος ἐκείνου, ὅπερ ἐνέπνευσε τοὺς Βασιλείους, τοὺς Χρυσοστόμους, τοὺς Γρηγορίους, τοὺς Ἀθανασίους, τοὺς Κυρίλλους, τοὺς Θεοδώρητους, τοὺς Μηνιάτας, τοὺς Βουλγάρεις, τοὺς Θεοτόκας, οὓς οἱ νεώτεροι κληρικοὶ ὡς πρὸς ἀστέρρα πρέπει ν' ἀτενίζωσιν, οὓς ἀπαρασάλευτον πρέπει νὰ ἔχωσιν ὑπογραμμὸν

ἔσκει καὶ ἐν πᾶσιν, ἐν τοῖς διανοήμασιν, ἐν ταῖς πεποιθήσεσιν, ἐν τῇ εὐλαθείᾳ, ἐν τῷ καθόλου βίῳ.

Πάντως λοιπὸν ἐπιτακτικῶς ἐπιβάλλεται εἰς τε τὴν Πολιτείαν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ εἰς πάντας ἡμᾶς ἡ μέριμνα πρὸς θεραπείαν. Ὁ ἱερός ἡμῶν κληρικός, ὁ τὴν πυρκαϊάν τῆς ἐθνικῆς ἐξεγέρσεως ὑπανάψας, ὃ τὰ πρώτα ἱερά θύματα ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῆς καλιγγενεσίας τοῦ ἔθνους ἡμῶν προσενεγκῶν, παρίσταται σήμερον ἀπαίδευτος, πενόμενος, εὐτελής. Ἡ πρὸς βελτίωσιν τῆς καταστάσεως αὐτοῦ καὶ πρὸς θεραπείαν τῶν ἐν γένει κακῶς ἐχόντων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ μέριμνα τῆς τε Πολιτείας, τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς καὶ πάντων ἡμῶν ἐπιβάλλεται λοιπὸν, ἐπαναλαμβάνω, νῦν τοσοῦτῳ μᾶλλον ἐπιτακτικώτερον, ὅσῳ ἡ κατάστασις ἐν γένει τῆς καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησίας ἐπιδραῖ ἐπιζημιῶς καὶ ἐπικινδύνως ἐπὶ τῆς κοινωνίας, ἥς αἱ ἠθικαὶ πεποιθήσεις πολλαχῶς ὑπὸ τοῦ ὑλιστικοῦ πνεύματος τοῦ ἐνεστῶτος αἰῶνος ἀπειλοῦνται καὶ διασαλεύονται.

Ἄλλὰ περὶ τούτου, περὶ τῆς ἠθικῆς δηλονότι καταστάσεως τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, θέλω ἐπικαλεσθῆ τὴν ὑμετέραν προσοχὴν προσεχῶς, ὅτε ἐν τῷ ἀμέσῳ ἐπομένῳ κεφαλαίῳ τοῦ διαγράμματος τῶν παρόντων ἀναγνωσμάτων θέλω ἐπανασχολῆσαι ὑμᾶς περὶ τῶν κατ' αὐτήν.

Σ. Π. Σκιαδᾶς.

ΑΓΝΟΙΑ=ΠΛΑΝΗ

[Ἡ σκηνὴ ἐν τῷ ἐπὶ τῆς μεγάλης τοῦ Πέρην ὁδοῦ ζαχαροπλαστείῳ «Θεμιστοκλέους Ἀποστολίδου»].

Τὰ μικρὰ τραπεζάκια τριγυρισμένα ἀπὸ κόσμον πυκνόν, ἀμφοτέρων τῶν φύλων. Πῖλοι γυναικεῖοι πολύχρωμοι, φέσια αἱματόχροα, ἄλλα χρώματος βυσσίνου ὀρίμου, πῖλοι ἀνδρικοὶ μετὰξινι δημοκρατικοί, ἡμιύψηλοι. Ἀκούεται λαλουμένη ἡ Ἑλληνικὴ, ἡ Γαλλικὴ, ἡ Τουρκικὴ, ἡ Ἀρμενικὴ, ἡ Γερμανικὴ, ὅπως τὴν λαλοῦσι μὲ ἰδιαίτερον προφορὰν οἱ Γερμανοὶ Ἰσραηλιταί.

Ὅλος αὐτὸς ὁ ποικίλος κόσμος, φωτίζεται ἀπλῆτως καὶ τρώγει λαϊμάργως τὸ παγωτό, τὰ πλακούντια καὶ ὅσα τὰ ἐπὶ τῶν τοιχῶν ὑελώματα προκλητικῶς ἐπιδεικνύουσι.

— Τριαντάφυλλο τῆς ὥρας.

Ἀκούεται βραχνὴ φωνὴ καὶ τὰ τριαντάφυλλα ἀπὸ τὸ πανεράκι τοῦ

ἀγρίου ἀνθοπόλου, γίνονται ἀνάρπαστα καὶ στολιζοῦσι τὰ στήθη τῶν δεσποινῶν καὶ τὰς κομμοδόχας τῶν κυρίων.

— Κήρινα σίρτα.

Ψιθυρίζει ἡ σιγητὴ καὶ τρομώδης φωνὴ μικροσκοπικῆς πωλητριάς καὶ ἀγοράζουσι καὶ τὰ σίρτα, διότι οἱ κάτοικοι τῆς μεγαλοπόλεως μας δὲν λησμονοῦσι καὶ τὴν φιλανθρωπίαν, ἡ ὁποία εἶνε τὸ διακριτικὸν γνώρισμά των.

Εἰς ἓν τραπεζάκι πλησίον τῆς θύρας, ἀπέναντι ἀκριβῶς τοῦ γυψίνου Ἄραπη, ὁ ὁποῖος κρατεῖ δίσκον μὲ γλυκίσματα, κάθηται ὁ δημοσιογράφος Κακογλωσσαϊάδης, ἀπέναντι αὐτοῦ ὁ ἰατρός Ἀνοιχτομάτης, καὶ ἐν τῷ μέσῳ νέος μὲ μονύελον, φοιτητῆς τῆς νομικῆς εἰς τὸ Αἰξ τῆς Γαλλίας.

Μεταξὺ των διαμιέβεται συνδιάλεξις ζωηρὰ καὶ μόνος ὁ ἰατρός, ἐναντίον τοῦ ὁποίου ἐπιτίθενται οἱ δύο ἄλλοι, μένει ἀτάραχος καὶ ἀντικρούει μὲ τὸ μειδιάμα ἴστα χεῖλη.

— Καλὲ δὲν ἐντρέπεται! πολιτικὸ ποντίκι γέννηκας καὶ σύ!... ἀπὸ κείνους ποῦ δὲν βγήκαν ποτές τους ἀπ' τὰ στενά καὶ δὲν ξέρουν παρὰ μόνο τὴν Πόλι.

Λέγει ὁ δημοσιογράφος πολὺ πειραγμένος...

— Ἄρησέ τους· εἶναι μιὰ ἄλογος φιλοτιμία εἰς αὐτά, νὰ θέλῃς νὰ μᾶς ἀποδείξῃς καὶ καλὰ καὶ σώνει πῶς ἔχετε θέατρα. Χὰ χὰ χὰ! θέατρα!... Πᾶμε ἴσπην Εὐρώπη καὶ χάσκουμε σὰν ἐπαρχιώται καὶ θαρροῦμε πῶς εἴμεθα οἱ ἀποκοιμισμένοι τοῦ παραμυθιοῦ, τόσῳ ὑπερφυσικά μᾶς φαίνονται ὅλα. Τὸ θέατρο τῆς Βιέννης; . . παλάτια μυθολογικά· οἱ μηχανικοὶ των; καλλιτέχνη θαυματουργοὶ . . . οἱ ἥθοποιοί; πτυχιούχοι τῶν ᾠδῶν, πεπαιδευμένοι, μὲ ἀνατροφήν λαμπράν, ὅχι νὰ δίνουν τὸ χέρι τὴν ὥρα ποῦ δὲν πρέπει, νὰ χαιρετοῦν ἄχαρα, νὰ ἀγαποῦν τρομακτικά, νὰ πεθαίνουν . . . ὦ, ὅσῳ γιὰ τὸ θάνατο . . . ἠμολόγησε ὡς ἰατρός—καὶ ὅχι ὡς ρεκλάμα ζωντανῆ τοῦ Ἑλληνικοῦ θεάτρου—πῶς πεθαίνουν πολὺ γελοῖα . . .

— Καυμένο Παρίσι! ποτὲ νὰ μὴν πεθάνῃ. Γκαρσόν, ἓνα κονιάκ ἀκόμη· εἶπεν ὁ μονυελφόρος ὁ ρίπτων βλέμματα παρατεταμένα ἐπὶ τῆς χαριτοβρύτου, γείτονός του, ἡ ὁποία ὅλο ἔτρωγε καὶ ὅλο ἐγέλα.

— Ἐτελειώσατε; εἶπεν ὁ ἰατρός μειδιῶν.

— Καὶ τελειώνει ποτὲ μία τοιαύτη σύγχρισις!!

— Λάθος τὸ εἶπες . . . ἀφοῦ ὅροι συγκρίσεως δὲν ὑπάρχουν, ἡ σύγκρισις δὲν εἶνε δυνατὴ.

— Ἀφοῦ τὸ λένε ἔτσι ἴστο Αἰξ, θὰ ἔχῃς δίκαιον.

— Λοιπὸν; Ἑλληνας ἠθοποιούς δὲν ἔχομεν;

— Ὅχι. Οὔτε ἴπατσα τώρα πέντε χρόνια σὲ θέατρο.

— Ἄν ἀλλάξετε γνώμην, τί χάνετε;

— Ὅθὰ σοῦ δώσω ὅτι μοῦ ζητήσης, διότι εἶμαι ἐκ τῶν προτέρων βέβαιος ὅτι δὲν θ' ἀλλάξω ποτὲ γνώμην.

— Κ' ἐγὼ ὅτι θέλεις . . .

— Τὸ χέρι σας . . .

— Καὶ τὰ δύο σοῦ τὰ δίδω.

Ὁ ἰατρός ἐπλήρωσε καὶ οἱ τρεῖς φίλοι ἀφῆκαν τὴν δηλητηριώδη τοῦ ζαχαροπλαστείου ἀτμόσφαιραν, ἀκόμη διατελοῦντες ὑπὸ τοὺς καπνοὺς τῆς συζητήσεως, ἴσως καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ κονιάκ.

— Ἄκουε, κύριε δημοσιογράφε, σὺ ποῦ εἶδες νὰ πεθαίνουν στὸ θέατρο μόνον κ' εὐρίσκεις τόσῳ γελοῖον τὸν θάνατον τῶν ἰδικῶν μας ἠθοποιῶν . . .

— Κωμικώτατον . . .

— Σοῦτ! . . . Ἐγὼ βλέπω κάθε μέρα τὸν θάνατον, ἀλήθινόν, φοβερόν, καὶ πάλιν δὲν εὐρίσκω γελοῖαν τὴν ὑπόκρισιν . . . Ἐχω μίαν ἀσθενῆ ἐτοιμοθάνατον. Εἶναι φθισικὴ καὶ τὴν ἔστειλαν εἰς Κωνσταντινούπολιν διὰ νὰ ἀναλάβῃ, ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι τὴν ἔστειλαν διὰ νὰ τὴν ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὸ παιδί της καὶ διὰ ν' ἀποθάνῃ μακρὰν των. Ἄν θέλῃς, ἔλα αὐριοῦν νὰ τὴν ἐπισκεφθῇς μαζί μου· θὰ σὲ συστήσω ὡς συνάδελφον παρεπιδημοῦντα. Θέλεις;

— Δέχομαι· ποῖα ὥρα;

— Τέτοια ὥρα συνήθως τὴν ἐπισκέπτομαι.

— Σὺμφωνοί.

Ἐθλίψαν τὰς χεῖρας ἀλλήλων καὶ ἀπεχωρίσθησαν, ἐνῶ ὁ φοιτητῆς μέσα ἴστα δόντια ἔψαλλε ἓνα τραγουδάκι κωμειδυλλίου.

* *

Ἐνα δωμάτιον πτωχὸν μὲ ἐπιπλα παλαιά, εἰς τὸ μέσον μία κλίνη μὲ παραπετάσματα καὶ πλησίον τῆς κλίνης ἓνα τραπεζάκι, ἐπὶ τοῦ ὁποίου καίει λάμπα μὲ ἀμπαζοῦρ πράσινο καὶ πλησίον του κάθηται μία γραιία μὲ κάτασπρα μαλλιά, διαφεύγοντα ἀπὸ τὸν μαῦρον κεφαλόδεσμόν της· φορεῖ γιαλιὰ στερεωμένα πίσω ἀπὸ τ' αὐτιά της καὶ πλέκει χρωματιστὸν περιπόδιον. Ἐπάνω στὸ τραπεζάκι, φιαλίδια διαφόρου μεγέθους, μὲ πολυχρῶμα ἰατρικά καὶ ἐπὶ συσκευῆς οἰνοπνεύματος, βράζει δυνατὰ ἐντὸς χαλκίνου σκεύους πιθανῶς πτισάνη. Ἡ δριμεῖα ὀσμὴ τοῦ φανικοῦ ὀξέος προσβάλλει ἀμέσως τὸν εἰσερχόμενον.

Ἡ γραία, με ἔρρυτιδωμένον πρόσωπον, πρέπει νὰ ἐκλαυσε πολὺ, διότι οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς κάτω ἀπὸ τὰ ὄμματόυαλια εἶνε ὑπέρυθροι.

Ἄμα ἤκουσε κτύπους εἰς τὴν θύραν, ἐψιθύρισε «Ἐμπρός» χωρὶς νὰ ἐγερθῆ καὶ μόνον ἀφοῦ εἶδε τὸν ἰατρόν, ὕψωσε τὰ γυαλιὰ τῆς καὶ τείνουσα πρὸς αὐτὸν τὴν λιπόσαρκον χεῖρά τῆς, παρετήρει μὲ γερωντικὴν περιέργειαν τὸν σύντροφον τοῦ ἰατροῦ.

— Εἶναι ὁ φίλος ποῦ σὰς εἶπα.

— Ἄ . . .

— Πῶς πέρασε ἡ ἄρρωστη;

Ἡ γραία ἔβγαλε ἀπὸ τὸ θυλάκιον τῆς ποδιᾶς τῆς ἓνα μεγάλο κόκκινο μανδύλι καὶ καθὼς εἶχε ὑψωμένα στὸ μέτωπο τὰ γυαλιὰ τῆς, ἐσκουπίσε τὰ μάτια τῆς, τὰ ὁποῖα ἐπλημμύρισαν ἀπὸ δάκρυα.

— Δὲν θὰ πέρασε φαίνεται καλὰ . . .

— Ἡ ἀϋπνία τὴν τρώγει . . . ζητεῖ τὸ παιδί τῆς . . . μόλις τώρα ἀποκοιμήθηκε.

Ὁ ἰατρός ἔσυρε τὸν φίλον του πρὸς τὴν κλίνην.

Ἡ ἀσθενὴς ὁμοιάζε πτώμα. Ἡ ἀναπνοὴ τῆς κοπιώδης καὶ πνιγυρά, αἱ παρειαὶ κοῖλαι, αἱ χεῖρες ὀστεώδεις ἦσαν ἀμελῶς ἐρριμμένα ἐξωθεν τῶν σκεπασμάτων.

— Ἄν θέλετε, μὴ τὴν ξυπνάτε, γιατρέ· κοιμάται τόσῳ λίγο! τώρα θὰ ξυπνήσῃ. Εἶχαμε ἓνα γράμμα ἀπὸ τὸ χωριὸ καὶ γράφει πῶς θὰ ἔλθῃ ὁ ἄνδρας τῆς, μὰ φοβήθηκα νὰ τῆς τὸ διαβάσω νὰ μὴ πάθῃ τίποτε ἀπὸ τὴ χαρὰ τῆς.

— Ἡ χαρὰ ποτὲ δὲν βλάπτει. Θὰ τῆς τὸ διαβάσω ἐγώ.

— Πάρτε το, γιατρέ.

Οἱ δύο φίλοι ἐκάθησαν.

Μετὰ παρέλευσιν ὀλίγων δευτερολέπτων, ὁ ἰατρός εἶπεν εἰς τὸν δημοσιογράφον :

— Πῶς σοῦ φαίνεται ἡ πραγματικότης; ὁμοιάζει μὲ ὅσα σοῦ ἔδειξαν τὰ μυθολογικὰ θεάτρα τῆς Βιέννης;

— Νὰ φύγουμε ἀπὸ 'δῶ μέσα· εἶπεν ὁ δημοσιογράφος σπογγίζων τὸν ἰδρωτὰ του . . . νὰ φύγουμε, θὰ πάθῃ ἀσφυξία.

Ἡ γραία, ἐνῶ ἐπλεκεν, ἔστρεψε καὶ τὰ ἀνήσυχα βλέμματά τῆς πρὸς τὴν κλίνην, ὅπου ἐκοιμάτο ἡ ἀσθενὴς τὸν ἀνήσυχον καὶ πυρετώδη ὕπνον, ὁ ὁποῖος δὲν τρέφει οὔτε ὠφελεῖ.

— Περίμενε ἀκόμη . . . ἐψιθύρισε ὁ ἰατρός . . . Κάμνετε συγκρίσεις μὲ τὸ πραγματικόν, χωρὶς νὰ τολμήσετε ν' ἀντιμετωπίσετε ποτὲ τὴν πραγματικότητα, μὲ τὸ φοβερόν μεγαλεῖόν τῆς . . .

— Ἀλήθεια . . . φοβερόν . . . θὰ πεθάνῃ αὐτὴ ἡ δυστυχισμένη τόσῳ νέα καὶ ἡ ἐπιστήμη ἀνίσχυρος τὴν μελετᾷ ἀταράχως, χωρὶς νὰ τὴν θεραπεύσῃ. Εἰς τὸ θέατρο τῆς Βιέννης ἐνόμιζα ὅτι ἐπῆρα χάσις καὶ ἐλησμόνουν ὅτι εἶμαι ἄνθρωπος, ἐνῶ πρὸ τῆς πραγματικότητος, ἐνθυμούμαι ὅτι εἶμαι ἄνθρωπος καὶ ὑποφέρω . . . πονῶ . . . Ἄχ! . . . νὰ φύγω . . .

— Ἄχ! . . . ἡ ἀσθενὴς ἐστέναξεν ἓνα στεναγμὸν βαθύν, σπρακτικόν.

Ἡ γραία ἀφῆκε τὸ πλέξιμόν τῆς, καὶ ἐπλησίασε τὴν κλίνην.

— Διψῶ, εἶπεν ἡ ἀσθενὴς.

Ἡ γραία ἔλαβε ποτήριον ὕδατος καὶ ἔχυσεν ὀλίγας σταγόνας ἐκ τῆς βραζούσης πτισάνης.

Ἐπεβάσταξε διὰ τοῦ ἀριστεροῦ βραχιονός τῆς τὴν κεφαλὴν τῆς ἀσθενοῦς καὶ μὲ τὴν δεξιὰν χεῖρα ἐπλησίασεν εἰς τὰ χεῖλη τῆς τὸ ποτήριον.

Ὅταν τὸ πρόσωπόν τῆς ἐφάνη ὀλόκληρον, ὁ δημοσιογράφος μὲ φρίκην παρετήρει ἐπὶ τῆς ἐτέρας παρειᾶς τῆς κηλίδας ἐρυθράς.

Ἐρρίφθη κουρασμένη ἐπὶ τοῦ προσκεφαλαίου.

Ὁ ἰατρός τὴν ἐπλησίασε καὶ ἔλαβε τὴν χεῖρά τῆς, διὰ νὰ ψαύσῃ τὸν σφυγμὸν τῆς.

— Ἦλθατε, ἰατρέ . . . μὲ περιμένατε πολὺ ὥρα; . . . κοιμήθηκα . . . τὴν νύκτα δὲν ἔμφορεσα νὰ κοιμηθῶ . . . Θέλω τὸ παιδί μου . . . τὸ παιδί μου, ἰατρέ . . . ἂν τὸ διῶ, τὸ ξέρω ποῦ θὰ γείνω καλὰ . . . νὰ γράψετε σεῖς νὰ μοῦ τὸ φέρον, νὰ τὸ φιλήσω πολὺ πολὺ . . .

Ἦρχισε νὰ βήχῃ ἓνα βῆχα ξηρὸν μεταλλικόν, ἡ γραία ὑπήγειρε τὴν κεφαλὴν τῆς καὶ ἐποθετήσεν ἐν ἀκόμα προσκεφάλαιον.

Ἡ ἀσθενὴς ἤρχισε νὰ κλαίῃ . . . τὰ δὲ δάκρυα ἐκεῖνα, ἴσως τὰ τελευταῖα, τὰ ὁποῖα ἡ ἀτυχὴς αὐτὴ μήτηρ ἔχυνεν, ἦσαν τόσῳ λυπηρά, ὥστε ὁ δημοσιογράφος ἔκλαιε καὶ ἐκεῖνος.

— Μὰ ἔτσι ποῦ κάμνετε, ὅλο μὲ δάκρυα καὶ μὲ παράπονα, χειροτερεύετε τὴν θέσιν σας . . . Κ' ἐγὼ γιὰ νὰ σας τιμωρήσω, δὲν θὰ σὰς διαβάσω τὸ γράμμα τοῦ συζύγου σας . . .

Ἡ ἀσθενὴς ἐσκίρτησε καὶ φέρουσα τὴν χεῖρα ἐπὶ τῆς καρδίας τῆς, ἐψιθύρισε μὲ ὀφθαλμοὺς ἀστράπτοντας :

— Τοῦ Μανώλη;

— Ναί . . .

— Νὰ τὸ ἰδῶ, ἰατρέ;

Ὁ ἰατρός ἔδωκε τὸ γράμμα καὶ ἐκείνη τὸ ἔψαυσε μὲ παιδικὴν χαρὰν, κατόπιν τὸ ἐπέστρεψε.

— Σας πιστεύω, είναι τοῦ Μανώλη . . . διαβάστε το . . .

— Ναί, μὰ πρέπει γιὰ νὰ μπορέσετε νὰ μ'ἀκούσετε, χωρίς νὰ ὑποφέρετε, νὰ πάρете ἕνα ποτηράκι ἀπὸ τὸ γιαιτρικὸ σας . . .

— Ἄχ . . . ὄχι . . . δὲν μπορῶ, εἶναι πικρὸ . . . Θέλουν νὰ μὲ σκοτώσουν, νὰ μὲ σκοτώσουν, νὰ μὲ φαρμακώσουν . . . ὅλο φαρμάκια μὲ ποτιζούν . . . δὲν τὸ πίνω! ἐψιθύρισεν ἡ ἀσθενὴς καὶ ἐσκέπασε τὸ πρόσωπόν της μὲ μίαν ἄκραν τῆς σινδόνης.

— Μὴν τὴν τυραννῆς . . . ἐψιθύρισεν ὁ δημοσιογράφος, πολὺ συγκεκνημένος.

— Καὶ ἔπειτα; θὰ ἀποθάνῃ πρὶν κατορθώσῃ ν' ἀκούσῃ τὸ μισὸ γράμμα.

— Θ' ἀποθάνῃ;

— Βέβαια.

Ὁ ἰατρός ἔσχισε τὸν φάκελλον τῆς ἐπιστολῆς καὶ ἡ ἀσθενὴς ἐσκήρτησε . . .

Τῆς ἐπῆλθεν ἡ βῆξ καὶ ἐνῶ ἐπιπτεν ἐξηνητημένη ἐπὶ τῶν προσκεφαλαίων της, παρετήρησε μὲ τρυφερότητα τὸ γράμμα καὶ εἶπε:

— Φέρε, νοννά, τὸ ἱατρικὸ, ἄς τὸ πῶ γιὰ νὰ μάθω τί γίνεται, τὸ παιδί μου . . . ἐγὼ ὅλα τὰ ἀγοράζω . . . ὅλα . . .

Κατέπτε τὸ ἱατρικὸν καὶ ἔστρεψε τοὺς λάμποντας ὀφθαλμούς της, πρὸς τὸν ἰατρὸν.

Ἐκεῖνος ἐξεδίπλωσε τὴν ἐπιστολὴν καὶ ἤρχισε νὰ ἀναγινώσκῃ καθαρά.

Αἱ βελόναὶ ἐσταμάτησαν εἰς τὰς χεῖρας τῆς γραίας, ἡ ὁποία ἐστράφη καὶ ἤκουε μὲ δάκρυα ὀστὰ ἄματια.

Τῆς ἔγραψε: νὰ εἶνε ἡσυχος γιὰ τὸ σπῆτι, καὶ μόνον γιὰ τὴν υἰεῖα της νὰ φροντίζῃ: ὅτι τὸ παιδάκι της φιλεῖ κάθε βράδυ πρὶν κοιμηθῆ τὴν εἰκόνα της, ὅτι οἱ γείτονες εἶναι καλὰ, ὁ παπᾶς τῆς εὐχεται, ἡ γάτα γέννησε γατούδια, τὸ κουκούλι πάγει καλὰ καὶ ἐπὶ τέλους ὅτι ἀπεφάσισε μετὰ τρεῖς μέραις νὰ μπαρκαρισθῆ γιὰ τὴν Πόλι.

Ἐνόσφ ἡ ἀνάγνωσις διήρκει, ὅλα τὰ αἰσθήματα ἐζωγραφίσθησαν ἐπὶ τῆς ἐτοιμοθανάτου ἐκείνης, μορφῆς δι' ὅλας τὰς διαφόρους ἐκείνας λεπτομερείας ἐκείνη ἠσθάνετο ζωηρὸν ἐνδιαφέρον, ἀλλ' ὅταν ἤκουσε τὸν προσεχῆ ἐρχομὸν, ἔλαθε μὲ τὰς δύο χεῖράς της τὴν χεῖρα τοῦ ἰατροῦ καὶ μὲ φωνὴν βραγχνὴν ἐψιθύρισεν:

— Ἐχεις καὶ πρὸ πικρὸ γιαιτρικὸ; δός μου το, τὸ πίνω γιὰ νὰ γείνω καλὰ ὡς ποῦ νὰ ἔλθῃ ὁ Μανώλης . . .

— Θὰ γείνης . . .

— Δὲν ἔχω, νοννά, κανένα φουστάνι: ὅλα μοῦ εἶναι πλατεῖα . . . πλέω μέσα των . . . τί θὰ φορέσω; Νὰ . . . ἔρχεται βαστᾶ καὶ τὸ παιδί μου . . . Καλέ . . . Μανώλη, ἐσένα λέγω . . . Μανώλη . . . τὸ παιδί μου . . . φεύγει τὸ παιδί μου . . . τὸ παιδί μου.

Ὁ δημοσιογράφος ἠγέρθη ἑξάλλος καὶ εἶπεν ὑποκώφως:

— Ἄν ἔχῃς ἀκόμη ἐδῶ δουλειά, μῆνε . . . ἐγὼ δὲν μπορῶ νὰ μείνω περισσότερον.

Ὁ ἰατρός ἔγραψε μίαν συνταγὴν, ἔθλιψε τὴν χεῖρα τῆς γραίας καὶ ἐξῆλθε λέγων.

— Δὲν ἔχω δουλειά . . . Παραλαλεῖ . . . κατόπι θὰ βυθισθῆ.

— Φοβερὸ ἐπάγγελμα.

Οἱ δύο φίλοι ἀπεχωρίσθησαν.

*

*

Οἱ τρεῖς φίλοι εἶναι συνηγμένοι εἰς τὸ δωμάτιον τοῦ δημοσιογράφου, ὁ ὁποῖος νευροπαθὴς ὡς ἐκ τοῦ ἐπαγγέλματός του, τόσον κλονισμὸν ὑπέφερον ἐκ τῆς χθεσινῆς σκηνῆς, ὥστε ἔμεινεν εἰς τὸ δωμάτιόν του σήμερον.

— Φοβερά ἡ πραγματικότης! . . . λέγει τρίβων τοὺς ὀφθαλμούς διὰ ν' ἀποδιώξῃ φοβερὸν ἐφιάλτην, ὅστις τὸν παρακολουθεῖ ἐπιμόνως.

— Ἀλήθεια, τί δράματα κρύπτει ἐκάστη στέγη! ἐπιλέγει ὁ φοιτητής.

Ἐξω εἰς τὸν διάδρομον, ἀκούονται γέλωτες παιδρῶ ἀργυρόρηχοι.

— Θὰ εἶνε αἱ ἐξαδέλφαι μου . . . εἶπεν ὁ δημοσιογράφος, ἐνῶ ὁ φοιτητής ἔσπευσε ν' ἀνοιξῆ.

Ἦσαν δύο νέαι, πολὺ ὁμοιάζουσαι πρὸς ἀλλήλας, μὲ ὠχρὰς μεταξίνας ἐσθῆτας καὶ ἀπλουστάτους ψιαθίνους πῖλους «garçon». Ἐθλίψαν τὴν χεῖρα τοῦ ἰατροῦ καὶ ἔτειναν εἰς αὐτὸν ἕνα φάκελλον.

— Νὰ σοῦ συστήσω τὰς κυρίας . . . εἶπεν ὁ ἰατρός πρὸς τὸν δημοσιογράφον.

— Νομίζω νὰ τὰς εἶδα κάπου . . . μάλιστα τὴν κυρίαν . . .

— Χά, χά, χά, χά, βέβαια μᾶς εἶδατε . . . μᾶς χρεωστεῖτε καὶ τὸν πονοκέφαλόν σας . . . Ἐγὼ εἶμαι ἡ γρηᾶ νοννά καὶ ἡ ἀδελφή μου ἡ φθισική . . . Ὑπεκρίθημεν φυσικά;

Ὁ δημοσιογράφος ἔμεινεν ἐκπληκτος.

— Ναί, εἶναι αἱ δύο ἀδελφαί, δεσποινίδες . . . καλλιτέχνιδες ἠθοποιοί, τιμῶσαι τὴν ἑλληνικὴν σκηνήν: αὔριον εἶνε ἡ εὐεργετικὴ των . . .

— Ἄ, φίλε μου, ἐνίκησες.

— Ἐχομεν καλλιτέχνιδας;

— Ναι, ἔχομεν . . . λοιπὸν ἔχασα τὸ στοίχημα . . . λέγε τί θέλεις ;
— Νὰ ἀκονίσῃς τὴν πέννα σου καὶ νὰ γράψῃς ὄχι νερόβραστα, ἀλλ' ἔμπνευσμένα ἄρθρα. Ὁ κόσμος ἐπένα θὰ σὲ πιστεύσῃ, γιατί ζεύρει πῶς σπανίως ψεύδεσαι.

— Δηλαδή ψεύδομαι . . .

— Ναι . . .

— Καὶ ἐγώ ;

— Πάρε αὐτὸν τὸν φάκελλον καὶ ὅσα εἰσιτήρια ἔχει μέσα διαμοίρασέ τα.

Ὁ φοιτητὴς ἔλαβε τὸν φάκελλον.

— Λοιπὸν αὔριον ; εἶπον αἱ δύο ἀδελφαί . . .

— Αὔριον θὰ εἴμεθα.

Ἐχαιρέτησαν καὶ ἐξῆλθον γελῶσαι.

— Πῶς νὰ μὴν τὰς ἀναγνωρίσω ἀμέσως σήμερον ! . . . μὰ ποῦ νὰ φαντασθῶ . . . Αὐτὸ τὸ παιγνιδάκι ποῦ μ' ἐπαιζες θὰ τὸ διηγηθῶ σὲ μιὰ φιλενάδα μου διηγηματογράφου, κ' ἐκείνη θὰ γράψῃ ἓνα διηγηματάκι . . .

— Ὁ τίτλος ὅμως δικός μου . . .

— Ἄς εἶνε σὲ δέχομαι γιὰ νουνό.

Ὁ ἰατρός ἔγραψεν ἐπὶ ἐπισκεπτηρίου.

ΑΓΝΟΙΑ=ΠΛΑΝΗ.

— Ἄν σοῦ φανῇ ἄχαρις . . . μὴ λησμονήσῃς ὅτι ἐγὼ ἐπιμένω εἰς τὸν τίτλον μου, ὥστε μοῦ εἶναι ἡ ἔγκρισίς σου περιττή . . .

— Ἄμ' ἐκείνη ἡ γρηά ; . . . ἔ' τὸ διαβολοκόριττο—τί δάκρυ καὶ κακὸ ἦτανε ἐκεῖνο ! . . . Εἶναι ἡ ἀλήθεια πῶς ὁ τίτλος σου εἶναι ἄχαρις, ἀλλ' ὄχι καὶ ἄδικος καὶ πιστεύω ἡ φίλη μου νὰ τὸν παραδεχθῇ . . . Πολύ σωστό . . . πάντα μιλοῦμε—καὶ μιλοῦμε δυστυχῶς πολλὰ—γιὰ πράγματα ποῦ δὲν ξέρομε.

Ἐν Κωνσταντινουπόλει

Ἀλεξάνδρα Παπαδοπούλου

Ἡ ΨΗΦΙΔΟΓΡΑΦΙΑ ΕΝ Τῇ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΙ ΚΑΙ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

Β'.

Δυσχερῶς δύναται νὰ συλλάβῃ ἀσφαλῆ ἰδέαν περὶ τῆς θέσεως ἣν κατεῖχεν ἡ ψηφιδογραφία ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας

¹ Συνέχεια καὶ τέλος· ἴδε προηγούμεν. φυλλάδ.

καὶ τοῦ μεσαιῶνος, ὅστις δὲν ἐθαύμασεν ἐν ἐνὶ τῶν μεγάλων τῆς Ἰταλίας ἢ τῆς Ἀνατολῆς ναῶν, ἐν τῷ Ἁγίῳ Μάρκῳ τῆς Βενετίας, ἐν τῷ Ἁγίῳ Γεωργίῳ τῆς Θεσσαλονίκης, ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ τὴν δαψίλειαν τῶν πολυτίμων μαρμάρων καὶ τῶν ποικιλοχρῶν ἐκ μίλτου διακοσμήσεων, αἵτινες σπινθηροβολοῦσιν ἐπὶ τῆς προσόψεως, κατακοσμοῦσι τὰς στοάς, τὰς πλευράς τοῦ νάρθηκος, τὸ βῆμα, τοὺς ἄμβωνας, τὸ ἀρτοφόριον, τὸν ἐπισκοπικὸν ἢ τὸν παπικὸν θρόνον καὶ τὴν λάμπιν αὐτῶν ἐκπέμπουσι μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν λυχνοστατῶν. Ἀπὸ τοῦ Δ' μέχρι τοῦ ΙΒ' μ. Χ. αἰῶνος, ἀπὸ τῆς ὀριστικῆς ἐπικρατήσεως τοῦ χριστιανισμοῦ μέχρι τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως, ἣν προὐκάλεσεν ἐν ταῖς τέχναις ὁ ἐκ Πίζης Νικόλαος ὁ ἐπανευρὼν τὴν ἰδιάζουσαν εἰς τὰ πλάσματα τῆς ἀρχαιότητος καλλονὴν τῶν τύπων καὶ ὁ Γκιῶτος, ὁ ἐπαναγαγὼν ἐν τιμῇ τὴν λατρείαν τῆς φύσεως ἐν τῇ ψηφιδογραφίᾳ ἀναζητητέον τὴν ἀρμονικωτέραν ἔκφρασιν τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, τὸν λαμπρότατον τῆς διανοίας καὶ τῆς καλαισθησίας αὐτῶν τύπον. Εἰς τὰς μεγαλοπρεπεῖς τῶν παραστάσεων αὐτῆς σκηνὰς ἐρμηνεύονται ἐκ περιτροπῆς ἐν τε Νότῳ καὶ Βορρᾷ, ἐν Μεδιολάνοις καὶ Βενετίᾳ, ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ Ἱερουσαλήμ, ἐν Ρώμῃ καὶ Ραβέννα, ἐν Καπύῃ, ἐν Σαλέρνῳ καὶ ἐν Παλέρμῳ, ἡ βαθεῖα τῶν λαῶν εὐσέβεια, οἱ ἀγῶνες, αἱ κατακτήσεις, οἱ πόθοι τῶν αἰῶνων τούτων, οἵτινες πλέον ἢ ἀπαξ ὑπὸ τοῦ σκότους κατεκλύσθησαν, ἀλλ' ἡ ἐπιρροή τῶν ὀπίσμων ἐπὶ τὴν γένεσιν τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ ὑπῆρξεν οὐχ ἥττον σπουδαία. Κατὰ παράδοσιν ἐπὶ πολὺ πιστευομένην, διὰ ψηφίδων εἶχεν ἐκτελεσθῆ ἡ θαυματουργὸς τοῦ Χριστοῦ εἰκὼν ἡ ἐμφανισθεῖσα ἐν τῇ ἀψίδι τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Λατερανοῦ, ὅτε ὁ σεπτὸς οὗτος ναὸς ἀφιερῶθη ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου εἰς τὴν λατρείαν τοῦ νέου θεοῦ. Διὰ τοῦ μωσαϊκοῦ ὁ Πάπας Σίξτος ὁ Γ' ἠθέλησε νὰ ἐπικυρώσῃ μετὰ τὴν καταδίκην τῶν νεστοριανῶν τὰ ὑπὸ τῆς ἐν Ἐφέσῳ συνόδου ἀνακηρυχθέντα δόγματα· δι' αὐτοῦ ἠθέλησε νὰ παραστήσῃ εἰς τὰ ὄμματα τοῦ εὐλαβοῦς ποιμνίου τὴν ἱστορίαν τοῦ λαοῦ τοῦ Ἰσραὴλ, ἣν θαυμάζομεν ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ ἐν Ρώμῃ ναοῦ τοῦ Λιβερίου. Ὁ Θεοδώριχος διὰ τούτου ἐξεἰκονίσαστο τὴν ἀνάμνησιν τῶν θριάμβων αὐτοῦ, διατάξας σὺν τοῖς ἄλλοις νὰ παραστήσωσιν αὐτὸν τὴν λόγχην ἐν τῇ μιᾷ κρατοῦντα χειρὶ καὶ τὴν ἀσπίδα, ἐν τῇ ἐτέρᾳ ἐν μέσῳ τῶν συμβολικῶν παραστάσεων τῆς Ρώμης, ἧτις νέαν ὄφειλεν αὐτῷ δόξαν καὶ τῆς Ραβέννας, ἧτις τεταπεινωμένη καὶ ἰκετεύουσα προὔχρωι πρὸς τὸν νικητὴν τὸν ἔλεον αὐτοῦ ἐξαιτουμένη. Καὶ βραδύτερον μετὰ τὴν ἐφήμερον τῶν Γότθων δεσπο-

τείαν, τῇ ψηφιδογραφία ἔλαχεν ἡ τιμὴ νὰ μεταβιβάσῃ ἡμῖν τὰς εἰκόνας τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τῆς Θεοδώρας καὶ τῶν αὐλικῶν αὐτῆς, τὰς ἀπαραμίλλους εἰκόνας τῶν ναῶν τῆς Ραβέννας.

Κατὰ τὰς λαμπράς τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἡμέρας ἡ ψηφιδογραφία ἀφίκετο εἰς τὸν ὑπατον βαθμὸν καλλωπισμοῦ περιζητήτου διὰ τῆς ἐπιδιωκομένης ἀκρας ἐν αὐτῇ μεγαλοπρεπείας καὶ πολυτελείας. Τοῦτ' αὐτὸ συνέβαινε καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ὅποτε τὰ Μωσαϊκὰ ἐπεσκίασαν πάντας τοὺς ἄλλους τῆς ζωγραφικῆς κλάδους καὶ ἀπέβησαν τὸ κατ' ἐξοχὴν τῆς θριαμβευούσης ἐκκλησίας ὄργανον. Πρῶτος ὁ Διοκλητιανὸς εἶχε δώσει τὸ παράδειγμα ἀνηκούστου πολυτελείας. Ἐκ ταπεινῶν ὁ μονάρχης οὗτος ἔλκων τὸ γένος, ἠσθάνετο τὴν ἀνάγκην μεταξίνων χρυσοῦφῶν ὑφασμάτων, μαργαριτῶν καὶ σαπφείρων. Οἱ διάδοχοι αὐτοῦ οὐδαμῶς ὑπελείφθησαν καὶ ὑπερηκόντισαν μάλιστα αὐτὸν ἐν τῇ πολυτελείᾳ. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης οἱ χρονογράφοι οὐδένα ποιοῦνται λόγον ἀφορῶντα εἰς τὴν ἀγνότητα τῶν τύπων καὶ τὴν εὐγένειαν, ἣτις ἐν τούτοις οὐκ ὀλίγα τῆς ἐποχῆς ταύτης ψηφιδογραφικὰ προϊόντα διέκρινε, ἐνδιαφέρονται δὲ μόνον περὶ τῆς συνθέσεως καὶ τοῦ ὄγκου αὐτῶν. Ἄλλως τε ἡ πολυτελεῖα ἐν γένει εἰς τὰ ὄμματα πάντων ἐπέιχεν ἤδη τόπον φιλοκαλίας· κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τὸ μάρμαρον καὶ ὁ ὀρειχαλκος περιφρονοῦνται ὡς κοινότατοι ὕλοι, ὁ ἄργυρος δὲ καὶ ὁ χρυσοῦς καὶ οἱ λίθοι οἱ πολύτιμοι κρίνονται ἄξιοι εἰς διακόσμησιν τῶν ναῶν καὶ τῶν ἀνακτόρων· τὴν ὁλονὲν δὲ ἐπίτασιν τῆς πομπῆς ἐν τῇ τέχνῃ πολυτελείας δύναται τις νὰ σπουδάσῃ ἐν ταῖς μέχρι ἡμῶν διασωθείσαις ψηφιδωταῖς εἰκόσιν. Ὀλίγω βραδύτερον, πλὴν τῶν εἰκόνων τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν Ἀποστόλων, τὴν ἀρχαιοπρεπῆ τήθεννον ἐν πάσαις ταῖς λοιπαῖς, τὴν τόσῳ εὐγενῆ ἐν τῇ ἀπλότῃ αὐτῆς ἀντικαθιστῶσιν αἱ σπινθηροβόλουσαι ἐκ λίθων τιμίων βυζαντιακαὶ περιβολαί. Αἱ εἰκόνας τῆς Παρθένου, τῶν ἁγίων καὶ τῶν εὐεργετῶν τῆς ἐκκλησίας ἐξαφανίζονται ὑπὸ τὸν φόρτον τῶν κεντητῶν κόσμων καὶ τῶν σαπφείρων καὶ ἐν ταῖς ὑπὸ τὰς εἰκόνας περιγραφαῖς ἐξαίρεται οὐχὶ τῆς ἐπινοίας ἢ εὐγένειας οὔτε ἡ δύναμις τῆς ἐκφράσεως, ἀλλ' ὁ πλοῦτος ἀποκλειστικῶς καὶ ἡ λαμπρότης. «Πρότερον, λέγει ὁ Κάρολος Βαγιέ ἐν τῇ σοφῇ αὐτοῦ τῆς Ἰστορίας τῆς Βυζαντινῆς τέχνης συγγραφῇ, τὸ ὕφος ἦν φυσικώτατον ἐν τῇ ζωγραφικῇ, ἀπλαῖ καὶ ἀβίαστοι αἱ στάσεις. Αἱ ἀπλαῖ καὶ οἰοεὶ οἰογενειακαὶ ἐκείναι παραστάσεις ἀπαρέσκουσι τοῖς τεχνίταις ὡς στερούμεναι ἀξιοπρεπείας καὶ σοβαρότητος, ὁ Χριστὸς ὁ μηδὲν τῶν περιστοιχούντων αὐτὸν διακρινόμενος καὶ μετὰ πάντων μιγνύμενος φαίνε-

ται αὐτοῖς ἄγαν δημωτικός. Εἶνε βασιλεὺς, ἡ δὲ τέχνη ὀφείλει νὰ καταστήσῃ τούτο αἰσθητόν. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἤδη ταύτης οἱ συγγραφεῖς παρέχουσι τὸ παράδειγμα τῶν ὄλων ὑλικῶν ἐξομοιώσεων τῆς θείας πρὸς τὴν ἐπίγειον βασιλείαν. Καταρχόμενος τοῦ πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον πανηγυρικοῦ ὁ Εὐσέβιος διὰ μακρῶν ἐκτυλίσσει τὴν εἰκόνα ταύτην· τὸν Θεὸν παρίστησιν ἡμῖν ὡς τὸν ἐν οὐρανοῖς αὐτοκράτορα· θρόνος αὐτοῦ εἶνε ὁ ὑπερνέφελος ὀρίζων, ἡ γῆ τὸ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν αὐτοῦ, αἱ ἐπουράνιοι στρατιαὶ συγκροτοῦσι τὴν περὶ αὐτὸν φρουράν, δορυφόροι δὲ αὐτοῦ εἰσιν αἱ ὑπερφυσικαὶ δυνάμεις καὶ ἀναγνωρίζουσιν αὐτὸν ὡς δεσπότην, κύριον καὶ βασιλέα». Καὶ ἡ ἐξομοίωσις αὕτη ἐξακολουθεῖ ἀναπτυσσομένη διὰ περιεργωτάτων καὶ πλουσιωτάτων εἰκόνων, ὥστε ἐν τῇ κυριότητι τῆς ἐπισήμου τέχνης παρίσταται ἀπὸ τούτου ὁ Χριστὸς λαμπροτέραν περιβεβλημένος στολήν, ὅψιν δ' ἔχων μεγαλοπρεπεστέραν ἅμα καὶ ἐπιβλητικωτέραν· εἰκονίζεται μὲν ὑπὸ τοῦ πλήθους περιστοιχούμενος, ἀλλ' ὡς μονάρχης μηδὲν μετὰ τούτου συγχεόμενος.

Ἀξιοσημείωτος πρὸς τοῖς ἄλλοις εἶνε ἡ ἐπενεχθεῖσα ἐπὶ τῆς αὐτοκρατορίας βαθεῖα τροποποίησις ἐν τῇ ἐκτελέσει τῶν τε ψηφοθημάτων καὶ τῶν τοιχογραφιῶν ὡς πρὸς τὴν διάταξιν, τὸν χρωματισμὸν καὶ τὴν ἀρμονίαν τῶν συνθέσεων. Τὸ παλαιὸν ρωμαϊκὸν τῶν συνθέσεων ἔδαφος συνθεθεμιμένον ἐκ στρώματος λευκῶν ψηφίδων ἢ ἐκ τοπειῶν ἢ ἀρχιτεκτονικῶν παραστάσεων ἀντικαθιστᾶ ἡ χρυσῆ ἢ ἡ κυανῆ βάσις. Ἐν τῷ μαυσωλεῖο τοῦ Ἁγίου Κωνσταντῖνου παρὰ τὴν Ρώμην, σπουδαιστάτῳ μεταβατικῆς ἐποχῆς μνημείῳ, ὁ ψηφοθέτης συμμορφοῦται πρὸς τὴν ἀρχαίαν κλασικὴν παράδοσιν. Ἀπὸ τοῦ Ε' ὁμοῦ αἰῶνος αἱ μορφαὶ ἐγείρονται πάντοτε ἐπὶ βάσεως χρυσοῦς ἢ κυανῆς ἐν Ρώμῃ, ἐν Ραβέννᾳ, ἐν Μεδιολάνοις καὶ Νεαπόλει. Σπανίως νεωτερισμὸς τόσῳ κατὰ τὸ φαινόμενον ἀπλοῦς παρήγαγεν ἀξιολογώτερα ἀποτελέσματα· ἐν ροπῇ ὀφθαλμοῦ ἐφάνη διὰ τούτου ἐπιζητούμενη οὐχὶ ἡ λάμψις, ἀλλ' ἡ ζωὴ· τεχνική τις αἴγλη ἀναπληροῖ τῆς ἡμέρας τὸ φῶς, τὰ δὲ παριστώμενα πρόσωπα καταλείπουσι τὸν πραγματικὸν κόσμον, ἵνα εἰσέλθωσιν ἐντὸς τοῦ ἰδεώδους. Καὶ ἐν τῇ ρωμαϊκῇ τέχνῃ δὲν ἦτο βεβαίως ἄγνωστος ἡ λαμπρὰ αὕτη τῶν χρωμάτων ἀρμονία· εὕρισκέ τις καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ρώμῃ καὶ ἐν Πομπηίᾳ πλέον ἢ ἀπαξ τὸν χρυσοῦν μετὰ τῆς πορφύρας συγκερασμένον· συχνάκις ἐπὶ βάσεως σιδηρίτου λίθου διαγράφονται μαργαροειδεῖς λευκότετοι ἱματισμοί. Εἴτε ζωηρὰ καὶ φαιδρὰ, εἴτε σκυθρωπῆ καὶ σοβαρὰ εἶνε τῶν χρωμάτων ἡ ἀρμονία, πάντα τῆς τέχνης τὰ τοιαῦτα δημιουργήματα ἀπνησχόλησαν τοὺς ἀριστοτέχνους τοῦ χρωματισμοῦ. Τὴν τοιαύτην ἐν ταῖς τάσεσι, ταῖς ιδέαις καὶ τῷ χρωματισμῷ-

μεταβολὴν συνεπλήρωσεν ἑτέρα ὑπὸ τεχνικὴν ἔποψιν οὐσιώδης τροποποιήσεως. Οἱ ἀρχαῖοι τὴν κυρίως ψηφιδογραφίαν, ἀλλαις λέξεσι τὴν τῶν τοιχογραφιῶν καὶ τῶν εἰκόνων διὰ τῶν ψηφίδων μίμησιν, ἐφήρμοζον ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν διακόσμησιν τοῦ ἐδάφους· πρὸς ἐξασφάλισιν δὲ μακροτάτης διαρκείας εἰς ἀενάως ποδοπατουμένας συνθέσεις μόνον σχεδὸν τοῦ σκληροῦ λίθου ἐποιοῦντο χρῆσιν, διὰ δὲ τὰς ἐν ταῖς πλευραῖς τῶν κτιρίων ἐπικολλήσεις μετεχειρίζοντο μαλακωτέραν τινὰ καὶ εὐωνοτέραν κεκρυσταλλωμένην ὕλην. Τὸ σύστημα τοῦτο κατήργησεν ἡ χριστιανικὴ τέχνη· τὰ κάθετα τῶν οἰκοδομῶν μέρη, οἷον τοῦ ναοῦ τὸ διάζωμα, ἡ θριαμβευτικὴ ἀψίς, ὁ θόλος, μόνον φαίνονται ἄξια νὰ κοσμηθῶσι διὰ τῆς κυριωτάτης ζωγραφικῆς, δι' ἧς ἐγράφοντο αἱ εἰκόνες τῶν ἁγίων καὶ αἱ σκηναὶ ἐκεῖναι τῆς ἀποθεώσεως, εἰς ἃς ἡ χρῆσις ποικιλίας χρωμάτων τηλικαύτην παρέχει λάμπιν· θεωρεῖται τὸναντίον ἱεροσουλία ἢ κατεργασία εἰκόνων ἐπὶ τοῦ ἐδάφους εἰς ποδοπατήματα ἐκτεθειμένων.

Ἐξαιρουμένων ὅμως τῶν καθαρῶν θρησκευτικῶν παραστάσεων, ἡ Ἐκκλησία μεγάλην ἐδείκνυεν ἀδιαφορίαν εἰς τὴν διὰ ποικίλων ἄλλων ἐξεικονίσεων ἐπιστρωσιν τοῦ ἐδάφους. Ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας αἱ βέβηλοι παραστάσεις καὶ σὺν ταύταις οὐκ ὀλίγοι πολυθεϊστικοὶ τύποι ἐλευθέρως ἐκτυλίσσονται εἰς τὰς τοῦ ἐδάφους ἐπιστρώσεις, ἐνῶ ἐν ταῖς τοίχοις ἡ αὐστηροτάτη ἐπρυτάνευεν ὀρθοδοξία. Ποῦ μὲν προσωποποιημέναι αἱ παραστάσεις τῶν Μηνῶν εἰκονίζονται περιστοιχίζουσαι τὸ Ἔτος, ὅπερ διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς κρατεῖ τὸν ἥλιον καὶ τὴν Σελήνην διὰ τῆς ἑτέρας, ἀλλαχοῦ τὸ Ἔτος κάθηται ἐπὶ θρόνου στέμμα φέρον ἐν τῇ κεφαλῇ, σκῆπτρον δὲ ἐν τῇ μιᾷ χειρὶ καὶ τὴν σφαῖραν ἐν τῇ ἑτέρᾳ, καὶ ἀλλαχοῦ αἱ προσωποποιήσεις τῶν Ὁρῶν παρίστανται παρὰ τὰ ζωδιακὰ σημεῖα· καὶ ἐν ἑτέρᾳ ἐξεικονίσει φαίνονται τῶν τεσσάρων στοιχείων ἢ τῶν τεσσάρων ἀνέμων αἱ παραστάσεις· τὸν παράδοξον δὲ τοῦτον κύκλον συμπληροῦσιν εἰκόνες ἐκ τῆς μυθολογίας εἰλημμένοι, ἐν αἷς προσωποποιοῦνται, ἂν μὴ ἀποθεοῦνται, αἱ δυνάμεις τῆς φύσεως. Ἐν Παβίᾳ τὸ κύριον τῶν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἐξεικονίσεων ἀντικείμενον ἀποτελεῖ ἡ τοῦ Θεσεῶς καὶ τοῦ Μινωταύρου πάλη. Εἰς τὰς ἐξεικονίσεις ταύτας τοῦ ἐδάφους διεσώθη ἔτι καὶ τὸ φαντασιώδες ἐκεῖνο ζωολογικὸν σύστημα, ὅπερ καὶ κατὰ τὸν μεσαίωνα καὶ ἐπὶ τοσοῦτους μετὰ ταῦτα αἰῶνας εἶχε κατακλύσει τὴν φαντασίαν τῆς Εὐρώπης, παρὰ τὰς εὐγλώττους τῶν ἱερῶν πατέρων διδασκὰς, σειρήνες, ἱπποκάμπαι, κένταυροι, χίμαιραι, δράκοντες, αἰγόκερω, βασιλίσκοι καὶ ἄλλα παραπλήσια ὑπὸ τῆς δημιουργικῆς φαντασίας τῶν ἀρχαίων πλασθέντα τέρατα.

Γ'.

Μέχρι τῆς μεταθέσεως τῆς ἑδρας τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας εἰς Βυζάντιον ἢ Ρώμην ἀνευ ἐφαμίλλου ἐδέσποζεν ἐν τῇ κυριότητι τῶν τεχνῶν. Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος ἑτέρα τέως ἄγνωστος πόλις διαμφοισθητῆ ἐν αὐτῇ τῇ Ἰταλίᾳ τὴν ὑπεροχὴν. Ἡ ἐν τῇ τέχνῃ ἀντίπαλος τῆς Ρώμης ἦτο ἡ Ραβέννα. Ἐνῶ οἱ ρωμαῖοι τεχνῖται ὑπῆρξαν θιασῶται τῶν ἀρχαίων κλασικῶν προτύπων καὶ ὑπέρμαχοι τῶν ἀναμνήσεων καὶ τῶν διδαγμάτων τοῦ παρελθόντος, οἱ τῆς ἰταλικῆς ταύτης πόλεως καλλιτέχναι ἐκπροσωποῦσι τοὺς νέους ἐν Ἀνατολῇ πόθους καὶ τῶν νέων τάσεων τὸ πνεῦμα· ἐπιτηδειότεροι καὶ μᾶλλον εὐαίσθητοι ἐν πᾶσι φαίνονται οἱ τῆς Ραβέννας καλλιτέχναι ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς ρωμαίους αὐτῶν συναδέλφους, ἐγκρατέστατοι δὲ τῶν κανόνων τῆς τέχνης, θαυμασίως εὐδοκιοῦντες ἐν τῇ ἀπεικονίσει τῶν μορφῶν ὡς ἐν τῇ συνθέσει ἐκείνῃ, ἐν ἣ μετ' ἀνεπιλήπτου καὶ ἀπαρμιλλοῦ ἀληθῶς ἐντελείας παριστάνεται ἡ εἰκὼν τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ καὶ τῆς περιβοήτου αὐτοῦ συζύγου Θεοδώρας, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου ἢ ἀγνή καὶ ἀκριβεστάτη τῆς φύσεως ἀπομίμησις ἐξικνεῖται μέχρι τοῦ δυνατοῦ τῆς τελειότητος σημείου. Ποῦ μὲν ἀρέσκονται κοσμοῦντες διὰ χαριέντων ἀνθέων καὶ καλλιπτέρων πτηνῶν τὸ ἔδαφος, ἀλλαχοῦ ἐξεικονίζεται ὁ ἀγριωπὸς τῶν Ἑβραίων νομοθέτης θωπεύων τὰ πρόβατα τοῦ πενθεροῦ αὐτοῦ Ἰσθόρ. Εἰς τοὺς βυζαντινοῖταλους δὲ τούτους καλλιτέχνας ὀφείλεται τὸ ὅτι ἡ ποίησις δὲν ἀπωλείσθη τέλεον ἐν μέσῳ τῆς κατακλύσεως τότε τὸν κόσμον ἀμαθείας καὶ βαρβαρότητος.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ Δ' αἰῶνος ἰδρυθεῖσα ἡ σχολὴ τῆς Ραβέννας, ὑψοῦται εἰς τὴν ὑπερτάτην αὐτῆς ἀκμὴν περὶ τὰ μέσα τοῦ κατόπιν αἰῶνος. Ἡ διακόσμησις τοῦ μαυσωλείου τῆς Πλακιδίας δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ τελειοτάτη ἔκφρασις οὐ μόνον τῆς ἰταλοβυζαντινῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐν γένει χριστιανικῆς τέχνης. Οὐδαμοῦ τόσῳ τεχνιέντως καὶ ἀρμονικῶς συνδυάζονται ἡ μεγαλοπρέπεια τῆς παραστάσεως μετὰ τῆς εὐγενείας τῶν τύπων· ἀλλὰ κυρίως ἐν ταῖς δύο ψηφιδωταῖς εἰκόσι τοῦ περιφανοῦς τούτου τῆς τέχνης μνημείου ἐκφαίνεται πᾶσα ἡ ἐν τῇ καλλιτεχνίᾳ ἀπαυγάζουσα θρησκευτικὴ πίστις καὶ ἡ τῆς διανοίας ἔξαρσις. Ἐν τῇ πρώτῃ τούτων ὁ Χριστὸς παρίσταται ἐν μέσῳ τοῦ λογικοῦ αὐτοῦ ποιμνίου. Οἱ χαρακτῆρες τοῦ νεάζοντος Θεοῦ διὰ τῶν μεστῶν τρυφερότητος ὀφθαλμῶν, τοῦ μειδιῶντος στόματος, τῆς μακρᾶς καὶ ξανθῆς κόμης, ἧτις σκιαζέει τὴν ἀγένειον αὐτοῦ μορφήν καὶ τῆς τεχνικῶς ἀνεπιλήπτου στάσεως ἀναμνησκουσι τὸν ἀρχαῖον Ἀπόλλωνα,

ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τοῦ ὁποίου ὄψει ὁ χριστιανισμὸς ἐνεφύσησεν ἀκατάληπτόν τι ἡδέας θεότητος ἄρωμα· πολλὴν ἐπιπροστίθησι καλλονὴν εἰς τὴν νεανικὴν καὶ γλυκεῖάν του ὄψιν καὶ τῆς περιβολῆς ἢ σεμνοπρεπῆς κομψότης· ἀποτελεῖται αὕτη ἐξ ἐσθῆτος χρυσῆς, ὑφ' ἧς ἀκάλυπτοι μένουσιν ὁ τράχηλος καὶ οἱ πόδες, καὶ πορφυροῦ μανδύου, οὗ τὰ κράσπεδα ἀναπαύονται ἐπὶ τῶν γονάτων τοῦ θείου ποιμένος· ὁ δὲ θεὸς κρατῶν διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς εὐμήκη καὶ χρυσοῦν σταυρόν, θωπεύει διὰ τῆς ἐτέρας ἐν τῶν προβάτων, ὅπερ λείχει αὐτόν. Τὸ βλέμμα αὐτοῦ περιβάλλει ἅμα καὶ τὰ λοιπὰ πρόβατα, ὄρθια παρ' αὐτόν καὶ προσέχοντα εἰς τὴν φωνὴν αὐτοῦ· συμπληροῖ δὲ τῆς εἰκόνας τὴν κατανυκτικὴν μεγαλειότητα τοποθεσία παρθένος καὶ ἤρεμος, ἐν ἧ δένδρα φαίνονται ὀλίγα καὶ βράχοι ὑπὸ λάμποντα κυανοῦν οὐρανόν.

Τὸ κατέναντι τοῦ Καλοῦ Ποιμένου ψηφιδόπηγμα ὅλως διάφορον ἔχει ἐμπνευσιν. Ἐν αὐτῷ τὰ πάντα κίνησιν καὶ πάθος ἐμφαίνουσι· πρὸς εἰδύλλιον δύναται νὰ παρομοιάσῃ τις τὴν πρώτην εἰκόνα, τὴν δὲ δευτέραν πρὸς ἄσμα πολεμιστήριον ταύτης ἐπὶ μακρὸν ἡμιφισθητήν ἢ ἔννοια. Κατὰ πολλοὺς ἀρχαιολόγους, τὸ ἐν αὐτῇ παριστανόμενον πρόσωπον, ὅπερ χωρεῖ ἢ μάλλον σπεύδει, βίβλον ἀνά χεῖρας κρατοῦν, πρὸς κάμινον φλέγουσαν, εἶνε ἀναμφιδόλως ὁ Χριστὸς ρίπτων εἰς τὸ πῦρ τῶν αἰρετικῶν τὰ βιβλία, ἐνῶ οἱ πρὸς τὸ ἕτερον τῆς καμίνου μέρος ἀποκείμενοι ἐντὸς σκευοθήκης τόμοι εἰκονίζουσι τῶν Εὐαγγελιστῶν τὰς γραφὰς καὶ ἀπρόσβλητοι μένουσιν ἀπὸ τῆς ἐπήρειας τῶν φλογῶν. Ἡ μισαλλοδοξία τῆς Πλακιδίας, τὰ πρόσφατα τοῦ Θεοδοσίου καὶ τοῦ Οὐαλεντινιανοῦ θεσπίσματα, δι' ὧν ἐπετάσσετο ἡ πυρπόλησις τῶν νεστοριανικῶν συγγραμμάτων, τὰ ταυτόσημα ἐν τῇ αὐτῇ ἐποχῇ διατάγματα τῶν παπῶν Ἀγελάστου καὶ Συμμάχου ἐφαίνοντο συνηγοροῦντα ὑπὲρ τῆς εὐφυοῦς ταύτης ἐρμηνείας. Ἀλλὰ γινώσκωμεν σήμερον ἐξ ἀναμφισθητῶν τεκμηρίων ὅτι ἡ δευτέρα αὕτη σύνθεσις παρίστησι τὸν Ἅγιον Λαυρέντιον, ὅστις βαδίζει εἰς τὸ μαρτύριον, οὐχὶ ὡς μάρτυς, ἀλλ' ὡς ἀθλητὴς εἰς τὸν θρίαμβον χωρῶν. Ὁ Ἅγιος οὐδὲ πρὸς τὴν μέλλουσαν νὰ καταναλώσῃ τὸ σῶμα αὐτοῦ πυρὰν προσέχει, ἀψηφῶν δὲ τὰς ἀπειλὰς ἀνισχύρου δημίου, βαίνει πλήρης ἐνθέου ζήλου καὶ πεποιθήσεως πρὸς τὴν ἱερὰν κιθωτόν, ἐν ἧ λάμπουσιν αἱ ἱερὰι βίβλοι αἱ μέλλουσαι νὰ συγχύσωσι τοὺς ἔχθρους τῆς πίστεως. Ὁ θρίαμβος τῆς Ραβέννας ἀποβαίνει πλήρης κατὰ τὸν 5' αἰῶνα ὑπὸ τὸν Θεοδώριον καὶ τὸν Ἰουστινιανόν. Ταυτόχρονον διελάμψεν ἡ ψηφιδογραφία ἐν Ἀνατολῇ, ἧς αἱ λαμπραὶ ψηφιδογραφίαι, αἱ ὡς ἐκ θαύματος ἐκ τοσοῦτων καταστροφῶν διασωθεῖσαι ἐν τοῖς ναοῖς τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ

ἄλλοις τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων, ὡς καὶ αἱ ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ Παλαιστίνῃ, ἀποτελέσουσι ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας μελέτης.

Καὶ βραδύτερον, μετὰ δύο αἰῶνας, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς μεταξὺ τῶν παπῶν καὶ τῆς αὐτοκρατορίας πάλης, εἰς τὴν Βυζαντινὴν σχολὴν προσέτρεξεν ἡ Ἰταλία καὶ αἱ πρῶται δὲ ἀπόπειραι τῆς ἐπιγενομένης ἐν τῇ τέχνῃ ἀναμορφώσεως ἐν τῇ ψηφιδογραφίᾳ ἐκδηλοῦνται. Περί τὸ 1070 ὁ Διδιέρος, ἡγούμενος τῆς μονῆς τοῦ Monte Cassino μετεπέμψατο ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ψηφιδογράφους, οἱς ἀνέθετο τῆς μονῆς ταύτης τὴν διακόσμησιν· μετὰ μικρὸν ἡ ψηφιδογραφία ἀνεκτήσατο τὴν προτέραν αὐτῆς διάδοσιν. Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Μάρκου ἐν Βενετίᾳ καὶ δύο ἕτεροι, τὸ βαπτιστήριον τῆς Φλωρεντίας, οἱ ναοὶ τοῦ Ἁγίου Κλήμεντος, τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου καὶ πλῆθος ἄλλων ἱερῶν οἰκῶν κοσμοῦνται ἐν μὲν τοῖς τοίχοις διὰ μίλτου, ἐν δὲ τῷ ἰσθμῷ διὰ μαρμαροῦ ἐκ ψηφιδωμάτων, ἐν οἷς ἡ πολυτέλεια δὲν ὑπολείπεται τῆς καλλιτεχνικωτάτης ἐκτελέσεως.

Ἡ ἐπελθούσα μετὰ μικρὸν μεγάλη ἐν τῇ Δύσει μεταρρύθμισις δὲν ἀπηξίωσε τοῦ ἐνδιαφέροντος αὐτῆς τὴν τῶν Μωσαϊκῶν τέχνην. Λαυρέντιος ὁ Μεγαλοπρεπῆς οὐδενὸς ἐφείσατο μέσου, ἵνα ἐπαναφέρῃ τὴν ψηφιδογραφίαν εἰς τὴν τῶς λαμπρότητα καὶ τιμὴν. Τοῦ Ραφαήλου καὶ τοῦ Τιτιανοῦ αἱ συνθέσεις ἐχρησίμευσαν τοῖς Βυζαντινοῖς καὶ Βενετοῖς ψηφιδογράφοις ὡς πρότυπα, ἀλλ' ἀντὶ τοῦ εὐκρινείας ἅμα καὶ πάθους μεστοῦ τῆς ἀρχαιότητος χρωματισμοῦ, ἐπανελήθη ἡ πολυτελής κατάχρησις τῆς ποικιλίας τῶν χρωμάτων καὶ ἀντὶ τῆς ἀνεξαρτήτου ἐρμηνείας τῶν προτύπων ἀριστουργημάτων, δουλικὴ ἀντιγραφή τῶν θεσπεσιῶν ἐκείνων τοιχογραφιῶν ἐτελείτο. Ἡ μίμησις τῶν προϊόντων τῆς ζωγραφικῆς ὑπῆρξε τοῦ λοιποῦ ὁ μόνος τῆς ψηφιδογραφίας σκοπός.

Ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν ἀπόπειρα οὐχὶ ἀτελέσφορος πρὸς ἀναζωογόνησιν τῆς ψηφιδογραφίας ἐγένετο ἐν Γαλλίᾳ δι' Ἰταλῶν τὸ πρῶτον τεχνιτῶν καὶ εἶτα διὰ τῶν ἐκμαθόντων τὴν τέχνην Γάλλων· ἡ διακοσμητικὴ ἰδίᾳ χρησιμότης τῆς ψηφιδογραφίας ἀξιολογώτατη κρίνεται ὑπὸ τῶν γάλλων καλλιτεχνῶν. Ὡς ἀπαρχαὶ τῆς ἐπιτυχοῦς ταύτης προσπάθειας, ἦν γενναίως ἐνεθάρρυνεν ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ἰδρύσασα ἐργαστήριον ψηφιδογράφων, ἐπιδεικνύοντα ἐν Παρισίοις τὰ ἐν τοῖς τοίχοις τοῦ Πανθέου ψηφιδογραφήματα καὶ αἱ πρό τινων ἐτῶν ἐν ἰδιαιτέρᾳ αἰθούσῃ δημοσίᾳ ἐκτεθεῖσαι ψηφιδωτῶν συνθέσεις.

Τοσαῦτα μόνον, καὶ περ ἀνεπαρκῆ, ἐπιτρέπουσι τὰ στενὰ ὄρια τῆς γενικῆς ταύτης ἐπισκοπήσεως τῆς καταγωγῆς, τῆς ἱστορίας, τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς διαδόσεως τῆς μεγαλοπρεποῦς ταύτης τέχνης, ἥτις παρὰ

τε τῷ ἔθνικῳ καὶ τῷ χριστιανικῳ τῆς ἀρχαιότητος καὶ τοῦ μεσαίωνος κόσμου ἓνα τῶν σπουδαιωτάτων ἀπετέλεσε καλλιτεχνικῶν παραγόντων.

Φώτιος Δημητριάδης.

NEON ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ

Einleitung in die Philosophie von *Friedrich Paulsen*, a. o. Professor an der Universität Berlin.—Zweite Auflage. Berlin. 1893.

Τὸ σύγγραμμα τοῦτο τοῦ κ. *Friedrich Paulsen*, καθηγητοῦ τοῦ ἐν Βερολίῳ Πανεπιστημίου, ἐπιγραφόμενον Εἰσαγωγή εἰς τὴν Φιλοσοφίαν, ἐξεδόθη τὸ πρῶτον κατὰ τὸ ἔτος τὸ παρελθόν, μετὰ πάροδον δὲ ἑπτὰ καὶ μόνων μηνῶν ἐγένετο ἡ ἀναγεγραμμένη δευτέρα αὐτοῦ ἐκδόσις.

Ἐάν τις ἀναλογισθῆ ὅτι ἐν χρόνοις νευρικῆς, οὕτως εἰπεῖν, διεγέρσεως, οἱοὶ ὑπάρχουσιν οἱ καθ' ἡμᾶς χρόνοι, ὅτε τὰ διεγερτικὰ κυρίως ἀναγνώσματα ἐπιζητοῦνται, σύγγραμμα ἡρεμον, φιλοσοφικόν, εἰς τὸν νοῦν καὶ τὸν λόγον ἀποτεινόμενον, τηλικαύτην ἐν βραχυτάτῳ χρόνῳ ἔσχε διάδοσιν, καὶ μάλιστα ἐν χώρᾳ, ἔνθα τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως ἡ παραγωγή εἶνε ἀφθονωτάτη καὶ μεγαλοπρεπεστάτη, ἐάν τις, λέγομεν, πάντα ταῦτα ἀναλογισθῆ, εὐχερῶς θὰ κατανοήσῃ ἡλικίᾳ πρέπει νὰ εἶνε ἡ ἀρετὴ τοῦ βιβλίου, ὅπερ ἐντὸς ὀλιγίστου χρόνου οὕτω πολλοὺς εὔρε τοὺς φίλους καὶ ἀναγνώστας.

Ὁ διαπρεπὴς τῆς φιλοσοφίας καθηγητῆς κ. *Fr. Paulsen* ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν, ὡς μαθητόμενος, μυστὶ τοὺς ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ καὶ νέου κόσμου σπεύδοντας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Βερολίνου τροφίμους τῆς ἐπιστήμης τὰ μυστήρια τῆς φιλοσοφίας διὰ μαθήματος, ὅπερ ἐν τοῖς ἔτησίν τοῦ Πανεπιστημίου προγράμμασιν ὡς Εἰσαγωγήν εἰς τὴν Φιλοσοφίαν ἀναγράφει. Τούτῳ δὲ τῷ ὀνόματι χρώμενος, προβάλλει ὁ σοφὸς καθηγητῆς τοῖς μετ' ἀρρήτου ἡδονῆς ἀκροωμένοις τῆς ἡρέμου, γλυκείας, συζητητικῆς αὐτοῦ διδασκαλίας τὰ ἐκ τῆς θεωρίας τοῦ κόσμου πηγάζοντα καὶ τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου βαθέως ἀείποτε συγκινεῦντα μεγάλα τῆς φιλοσοφίας προβλήματα καὶ τὰς ὑπὸ τῶν ἠρώων τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως δεδομένας μέχρι τοῦδε λύσεις αὐτῶν. "Ὅ,τι δὲ ἑλκτικωτέραν καὶ ὠφελιμωτέραν καθίστησι τοῦ εἰρημένου καθηγητοῦ τὴν διδασκαλίαν εἶνε τοῦτο, ὅτι δὲν ἐξιστορεῖ ὁ κ. *Paulsen* μόνον μετ' ἐπιστημονικῆς ἀκρίβειας τὰς περὶ ἐκάστου ζητήματος γνώμας τῶν ἀριστίων

τῆς φιλοσοφίας, καταλείπων εἰς τὸν ἀκροατὴν τὴν ἐκλογὴν τῆς ὀρθῆς γνώμης, — ὅπερ μέγα θεωρεῖται τοῦ διδασκάλου κατόρθωμα, ὅταν δεξιῶς τοῦτο ποιήσῃ — ἀλλ' ὑποστηρίζει καὶ θεμελιοῖ φιλοσοφικῶς τὴν γνώμην, ἣν αὐτὸς θεωρεῖ ὀρθήν. Οὕτω δὲ ὁ ἀκροατῆς οὐ μόνον βλέπει τοὺς μεγάλους φιλοσόφους καταλαμβάνοντας διαδοχικῶς τὴν φιλοσοφικὴν ἔδραν καὶ ἐρμηνεύοντας τὴν ἰδίαν γνώμην, ἀλλ', ἵνα κατὰ *Goethe* εἴπωμεν, λαμβάνει τι μεθ' ἑαυτοῦ εἰς τὸν οἶκον, νέον πάντοτε καὶ θετικόν, τὴν ὑπὸ τῆς ἐνεστώσης καταστάσεως τῆς ἐπιστήμης συνισταμένην λύσιν τοῦ προβλήματος. Οὕτω δὲ μαθητὴν ὁ ἀκροατῆς οὐ μόνον τὰς ἐκάστοτε ὑπὸ τῶν μεγάλων τῆς ἀνθρωπότητος διανοιῶν ἐπιχειρηθείσας λύσεις τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων, ἀλλὰ καὶ τὸ φιλοσοφικόν τοῦ διδασκάλου σύστημα.

Ἐν τῷ ἀρμονικῷ τούτῳ συνδυασμῷ τῆς τε ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς συστηματικῆς φιλοσοφίας, ἐξωραϊζόμενῳ ὑπὸ σπανίων, ὡς ἠμολογεῖται, προφορικῆς διδασκαλίας προτερημάτων, ἔγκειται ἡ μεγάλη γοητεία τῆς διδασκαλίας τοῦ κ. *Paulsen*, ἧς μετ' ἀρρήτου ἡδονῆς ἀκροῶνται οἱ ἀπανταχόθεν τῆς οἰκουμένης συρρέοντες εἰς τὰς παραδόσεις αὐτοῦ νεαροὶ ἐπιστήμονες. "Ὅστις ἠτύχησε ν' ἀκούσῃ ἐν τῶν μαθημάτων τούτων ἢ νὰ ἴδῃ τὸν κ. *Paulsen* ἐν τῷ φιλοσοφικῷ αὐτοῦ φροντιστηρίῳ περιεστειχισμένον ὑπὸ συνωστιζόμενου πλήθους νεαρῶν ἐπιστημόνων, συζητούντων καὶ διασαφούντων τῇ ὁδηγίᾳ αὐτοῦ φιλοσοφικὰ ζητήματα, οὗτος ἔλαβεν ἔννοιάν τινα τῆς ἰσχυρᾶς γοητείας, δι' ἧς ὁ προσφιλέστατος καθηγητῆς ἐξαρτᾷ τοὺς ἀκροατὰς ἐκ τῶν χειλέων αὐτοῦ.

Ταῦτα λοιπὸν τὰ φιλοσοφικὰ μαθήματα ἐξέδωκεν ὁ διάσημος καθηγητῆς τοῦ ἐν Βερολίῳ Πανεπιστημίου ἐν βιβλίῳ συγκειμένῳ ἐξ εἰκοσι καὶ ὀκτῶ τυπογραφικῶν φύλλων μετὰ προλόγου διασαφηνίζοντος τὸ ὅλον. Ἐπόμενον δ' ἦτο ὅτι μεθ' ὅσας σπουδῆς καὶ ἡδονῆς ἀκούονται τὰ μαθήματα ταῦτα προφορικῶς διδασκόμενα, μετὰ τῆς αὐτῆς προθυμίας καὶ χαρᾶς ἐμελλον ν' ἀναγνωσθῶσι τετυπωμένα ὑπὸ τε τῶν παλαιῶν αὐτοῦ ἀκροατῶν καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων ἐπιστημόνων, ὅσοι περὶ τῶν προβλημάτων, ὧν τὴν λύσιν ἐπιδιώκει μετ' ἀγωνίας ἡ ἐπιστήμη καθ' ὅλου, θέλουσι νὰ πορίσωσιν ἑαυτοῖς γνώσιν τινα θεραπεύουσάν πως τὸ λογικόν αὐτῶν.

Ὁ συγγραφεὺς, προγιγνώσκων τὴν προθυμίαν, μεθ' ἧς οἱ ἀκροασάμενοι αὐτοῦ μάλιστα ἐμελλον νὰ χαιρετίσωσιν ἐκδεδομένα τὰ μαθήματα, ὅπερ ἐν τῇ μνήμῃ αὐτῶν ἀποτελοῦσι τὰς ἡδίστας τῆς φοιτήσεως αὐτῶν ὥρας, ἀποτείνει πρὸς αὐτοὺς τόνδε τὸν χαιρετισμὸν (σελ.

XI): Wenn das Buch alten Zuhörern in die Hände kommt, so bitte ich sie, es als einen Gruss des Verfassers und eine Erinnerung an einst gemeinsam verlebte Stunden zu betrachten. "Ο ἔστιν: «Ἐὰν τὸ βιβλίον περιέλθῃ εἰς χεῖρας τῶν ἀρχαίων ἀκροατῶν μου, θεωρηθῆτω, παρακαλῶ, ὡς ἀσπασμὸς τοῦ συγγραφέως καὶ ὡς ἀνάμνησις τῶν εὐαρέστων ὥρων, ἃς κοινῇ διήλθομεν».

Καὶ ἐν Ἑλλάδι πολλὰς θὰ συγκινήσῃ βεβαίως ὁ ἀσπασμὸς οὗτος ψυχᾶς· διότι πολλοὶ τῶν ἐν Βερολίῳ σπουδασάντων, ὧν τινες ἤδη καὶ ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ ἡμῶν διδάσκουσι, διήλθον ἀξιωματικῶν ὥρας ἐν ταῖς παραδόσεσι τοῦ κ. Paulsen. Ἡ δὲ γλυκυτάτη αὐτοῦ φωνὴ καὶ ἡ διαλεκτικὴ τῆς διδασκαλίας μέθοδος, δι' ἧς οἶονεῖ συσχεπτόμενος καὶ συνδιαλεγόμενος μετὰ τῶν ἀκροατῶν αὐτοῦ μᾶλλον ἢ δογματικῶς αὐτοὺς διδάσκων, ἀνέπτυσσε καὶ διεσάφει τὰ ὕψιστα τῆς φιλοσοφίας ζητήματα, ἑναυλὸς ἔτι παραμένει ἐν ταῖς ἀκοαῖς αὐτῶν.

Ἵνα λάβωσιν οἱ ἀναγνώσται ἡμῶν ἔννοιάν τινα τοῦ ὑψηλοῦ περιεχομένου τοῦ συγγράμματος τούτου, μνημονεύομεν ἐνταῦθα τὴν οἰκονομίαν αὐτοῦ. Τὸ ὅλον σύγγραμμα διαιρεῖται πρῶτον μὲν εἰς εἰσαγωγὴν, δεύτερον δὲ εἰς δύο βιβλία, ἐν οἷς ἐξετάζονται τὰ τῆς φιλοσοφίας προβλήματα, καὶ τρίτον εἰς παράρτημα. Τοῦ σὺμπαντος δὲ προτέτακται, ὡς ἀνωτέρω εἶπομεν, πρόλογος διασαφητικὸς τῆς φιλοσοφικῆς τοῦ συγγραφέως θεωρίας.

Ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει τρία τινά: πρῶτον τὴν σχέσιν τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὴν θρησκείαν καὶ τὴν μυθολογίαν, δεύτερον τὴν σχέσιν τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὰς ἐπιστήμας καὶ τρίτον τὴν διαίρεσιν καὶ τὰ θεμελιώδη προβλήματα τῆς φιλοσοφίας. Ἡ τριπλῆ δὲ αὕτη ἐξέτασις ἐπιγράφεται Οὐσία καὶ σημασία τῆς φιλοσοφίας (Wesen und Bedeutung der Philosophie).

Ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ, διαλαμβάνων περὶ τῶν προβλημάτων τῆς μεταφυσικῆς, πραγματεύεται ἐν δυοῖς κεφαλαίοις περὶ τοῦ ὄντολογικοῦ καὶ τοῦ κοσμολογικοῦ καὶ θεολογικοῦ προβλήματος. Καὶ περὶ μὲν τοῦ ὄντολογικοῦ προβλήματος ποιούμενος λόγον, ἐξετάζει ἐν τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ τὴν ὕλικὴν θεωρίαν καὶ τὰ θεμέλια αὐτῆς καὶ τὰς πρακτικὰς αὐτῆς ἀκολουθίας· ἐλέγχει αὐτὴν, ἐκτίθησι τὴν θεωρίαν τῆς σχέσεως τῶν φυσικῶν καὶ ψυχικῶν γεγονότων, τὰς ἀκολουθίας τῆς θεωρίας αὐτῆς, καὶ ἐξετάζει τὴν τῆς ψυχῆς οὐσίαν, τὴν μεταφυσικὴν αὐτῆς ὑπόστασιν καὶ τὴν ἔδραν αὐτῆς ἐν τῷ σώματι. Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ κεφαλαίῳ, πραγματευόμενος περὶ τοῦ κοσμολογικοῦ καὶ θεολογικοῦ προβλή-

ματος, ποιεῖται λόγον περὶ γεγονότων καὶ ὑποθέσεων, περὶ ἀτομικῆς καὶ τελολογικῆς ἐξηγήσεως τοῦ κόσμου, κρίνει τὴν τελολογικὴν ἀπόδειξιν, ὑποβάλλει εἰς ἔλεγχον τὴν θεωρίαν τῆς ἀνελιξεως, ἐξετάζει τὴν ἀκίπτουσιν ἐν τῷ νοητικῷ καὶ ἱστορικῷ βίῳ, ἀποδείκνυσαι τὴν ἀνεπάρκειαν ἀτομικῆς μεταφυσικῆς, διασαφεῖ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀλληλοδραναίας καὶ ἀλληλοπαθείας τῶν ὄντων, τὴν αἰτιότητα καὶ σκοπιμότητα, τὴν πανθειάν καὶ τὴν τοῦ παντός ψυχὴν, τὴν σχέσιν τῆς πανθεικῆς τοῦ Θεοῦ ἔννοιας πρὸς τὴν θρησκείαν, καὶ ἐκτίθησι τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτουσιν τῆς τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου ἔννοιας, τὴν σχέσιν τῆς γνώσεως καὶ τῆς πίστεως.

Ἐν τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ, διηρημένῳ καὶ τούτῳ εἰς δύο κεφάλαια, ἐξετάζει τὰ προβλήματα τῆς γνωσιολογίας, ἥτοι τοῦ πῶς γεννᾶται ἐν ἡμῖν ἡ γνῶσις, καὶ δὴ ἐν μὲν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ, ἐπιγραφόμενῳ Τὸ πρόβλημα τῆς οὐσίας ἢ ἡ σχέσις τῆς γνώσεως πρὸς τὰ γνωριστὰ πράγματα, πραγματεύεται περὶ τῆς ἰδεολογικῆς τῶν ἐννοιῶν σειρᾶς, περὶ τῆς ἐπανορθώσεως τῆς πραγματικῆς ἀντιλήψεως ὡς πρὸς τὸν ἔσω κόσμον, περὶ τῆς γνώσεως τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου· ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ κεφαλαίῳ, ἐπιγραφόμενῳ Τὸ πρόβλημα πόθεν ἡ γνῶσις, ἐπεξέρχεται τὰς περὶ τοῦ προβλήματος τούτου θεωρίας πρῶτον μὲν τοῦ ὀρθολογισμοῦ, δεύτερον δὲ τῆς ἐμπειρικῆς φιλοσοφίας, τρίτον τῆς φιλοσοφίας τοῦ Καντίου, — καὶ τέταρτον ποιεῖται κριτικὰς παρατηρήσεις εἰς τὴν περὶ γνώσεως θεωρίαν τοῦ Καντίου.

Ἐν τῷ Παραρτήματι τέλος διαλαμβάνει ὁ κ. Paulsen περὶ τῶν προβλημάτων τῆς ἠθικῆς.

Τοιοῦτον εἶνε τὸ περιεχόμενον τοῦ διαπρεπεστάτου συγγράμματος τοῦ κ. Paulsen. Ἐχοντες δὲ πρὸ ὀφθαλμῶν τοιαῦτα πονήματα, καταλαμβάνομεθα ὑπὸ θλίψεως, ἀφορῶντες εἰς τὰ παρ' ἡμῖν συνήθως δημοσιευόμενα ἔργα καὶ εἰς τὴν ἔλλειψιν πλείστων βιβλίων, ὧν ἡ δημοσίευσις ἠδύνατο νὰ παράσχω ἡμῖν γνώσεις σπουδαίας, ὑγιεῖς, ἀνθρωπιστικὰς καὶ νὰ παραγάγῃ βεβαίως, προϊόντος τοῦ χρόνου, ποιάν τινα καὶ παρ' ἡμῖν πνευματικὴν κίνησιν. Σήμερον πνευματικὴ παρ' ἡμῖν κίνησις γίγνεται δυστυχῶς μόνον διὰ τῆς μεθόδου τοῦ κ. Γωάννου Ψυχάρη, τοῦ ζηλώσαντος δόξαν Ἡροστράτου, ἢ δι' ἄλλου τινὸς γαλβανιστικοῦ τῆς ἡμετέρας γραμματολογικῆς νεκρότητος σκανδάλου. Ἡ réclame αὕτη (ἢ κατὰ τὸν κ. Ἀγγελὸν Βλάχον ἐθελοφηνία) ἔπαυσεν ἤδη οὕσα τρόπος πρὸς διέγερσιν ἐφημέρου πνευματικῆς κινήσεως. Ἡ ἀγοραία αὕτη μέθοδος ἐνεκαινίσθη κυρίως ἐπ' ἐσχάτων ὑπότινων παραδόξων τῷ ὄντι κυρίων, ἵνα μὴ τι ἄλλο εἴπωμεν, θελησάν-

των διὰ βοῆς καὶ θορύβου καὶ λόγων ἀτόπων καὶ ἐννοιῶν παραβόλων νὰ παραστῶσι μεγάλοι λογογράφοι, μεγάλοι ποιηταὶ καὶ, τὸ πάντων νοστιμώτατον, μεγάλοι κριτικοί, πάντας κρίνοντες καὶ ἐπικρίνοντες, καὶ πλὴν ἑαυτῶν οὐδένα φυσικῶ τῷ λόγῳ ἄλλον θαυμάζοντες ἢ βραβεύοντες. Ἄλλ' ἐννοεῖται ὅτι τάχιστα οἱ κύριοι

οὔτοι διαπυθθέντες ἄφθησαν κενοί,

ἵνα κατὰ Σοφοκλῆ (Ἄντιγόνη στ. 709) εἰπώμεν, καὶ μετ' αὐτῶν συναπεδείχθη κενός καὶ ὁ διὰ τῆς réclame χυδαῖος τρόπος τῆς πνευματικῆς παρ' ἡμῖν κινήσεως. Ἀληθῆς πνευματικὴ κίνησις δύναται καὶ παρ' ἡμῖν νὰ ὑπάρξῃ μόνον διὰ συγγραμμάτων, οἷον τὸ τοῦ Paulsen, καὶ τοιαῦτα συγγράμματα, ἂν μὴ δυνώμεθα ἐπὶ τοῦ παρόντος καὶ ἡμεῖς νὰ συγγράφωμεν, δυνάμεθα ὅμως καὶ ὀφείλομεν βεβαίως νὰ μεταφράζωμεν. Χαίρομεν δὲ χαρὰν μεγάλην δυνάμενοι ν' ἀνακοινώσωμεν εἰς τοὺς ἀναγνώστας ἡμῶν ὅτι τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος σύγγραμμα ἀνέλαβε νὰ μεταφράσῃ καὶ μεταφράζει ἤδη ὁ διαπρεπῆς ἡμῶν συνάδελφος κ. Μαργαρίτης Εὐαγγελίδης, ὑφηγητῆς τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ καὶ συγγραφεὺς οὐκ ὀλίγων ἀξιολόγων φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων. Ὁ κ. Εὐαγγελίδης, ἐπιστήμων κριστα κατηρτισμένος, γνώστης τέλει τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς φιλολογίας, ἐπὶ δὲ πᾶσι τούτοις ἀνὴρ χρηστότατος τὸ ἦθος καὶ τρέφων ἐν τῇ ἑαυτοῦ ψυχῇ τὸ ἰδεῶδες τῆς ἐπιστήμης ὡς ὀλίγιστοι παρ' ἡμῖν, εἶνε καθ' ἡμᾶς ὁ πάντων ἀρμοδιώτατος ἐκ τῶν νῦν παρ' ἡμῖν περὶ τὴν φιλοσοφίαν διατριβόντων πρὸς μεταγλώττισιν τοῦ συγγράμματος τοῦ κ. Paulsen. Ἐκτὸς δὲ τούτου ὁ κ. Εὐαγγελίδης παρέσχεν ἤδη μεταφραστικῆς δεξιότητος κάλλιστον δεῖγμα διὰ τῆς ὑπ' αὐτοῦ γενομένης μεθερμηνείας τῆς τοῦ Ἐδουάρδου Zeller Συνόψεως τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας (Ἐν Ἀθήναις. 1886). Ὅθεν εὐέλπιδες καὶ ἀνυπομῶνως ἀναμένομεν τὸ πόνημα τοῦ κ. Paulsen κατὰ τὴν μετάφρασιν τοῦ κ. Εὐαγγελίδου, καὶ εὐχόμεθα εἰς τὸ δημοσίευσμα τοῦτο νὰ ἐπακολουθήσῃ παρ' ἡμῖν καὶ ἄλλα πολλὰ ὁμοίας φύσεως δημοσιεύματα.

Σταμάτιος Δ. Βάλβης.

ὑφηγητῆς ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ.

ΒΕΡΝΑΡΔΟΣ ΚΕΥΝ ΚΑΙ ΚΟΡΑΉΣ

Πάντες βεβαίως οἱ ἀναγνώσαντες τὰ κατὰ τὸν βίον τοῦ ἀοιδίμου Ἄδαμαντίου Κοραῆ γινώσκουσι τὸ ὄνομα τοῦ Βερνάρδου Κευν (Κιῶν), ὅπερ ὁ Κοραῆς ἐν τῇ αὐτοβιογραφίᾳ καὶ ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ μετὰ τοσοῦτου σεβασμοῦ καὶ εὐγνωμοσύνης προφέρει, ὡς συντελέσαντος πολὺ εἰς τὴν διανοητικὴν ἐν γένει προαγωγὴν του. Ἄλλ' ὀλίγα δυστυχῶς εἰδήσεις διεσώθησαν περὶ τῶν λεπτομερειῶν τοῦ βίου τοῦ ἀγαθοῦ καὶ λογίου ἀνδρὸς τούτου, τοῦ χρηματίσαντος ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἱεροκῆρυκος τοῦ ἐν Σμύρῃ ναιίσκου τῶν διαμαρτυρομένων Ὀλλανδῶν.

Θέλομεν προσπαθῆσαι ὅπως περισυλλέξωμεν κατὰ τὸ ἐνὸν τὰς τῆδε κάκεισε διεσπαρμένας ἐν τοῖς συγγράμμασι τοῦ Κοραῆ καὶ ἀλλαχοῦ περὶ αὐτοῦ πληροφορίας, ὅπως εἰ δυνατόν ἀπαρτισθῇ ἀτελής μὲν πλὴν ἀρκούντως διασαφηνίζουσα τὰ κατὰ τὸν βίον του εἰκὼν· θέλομεν δὲ ὀφείλει χάριτας εἰς τοὺς ὄντας εἰς θέσιν νὰ μᾶς παρέξῃσι πλείονά τινα περὶ τούτων, ὅπως σὺν τῷ χρόνῳ ἀποτελεσθῇ πληρεστέρα τις διατριβὴ περὶ τῶν ἀφορώντων εἰς τὸν βίον τοῦ λογίου Ὀλλανδοῦ.

Ἄν ἤρῃνα τις ἐπισταμένως τὰ ἐν Χίῳ εὐρισκόμενα ἔγγραφα τοῦ Κοραῆ, ἴσως ἀνευρίσκετό τι προερχόμενον ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ διδασκάλου του. Εὐρημα πολὺτιμον, ἐπειδὴ αἱ ἀπαντήσεις αὐτοῦ εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Κοραῆ ἀνκμφιδόλως θὰ περιεῖχον, ἐκτὸς τῶν κλοκαγαθῶν αὐτοῦ αἰσθημάτων πρὸς τὸν προστατευόμενόν του, πολλὰ περίεργα καὶ τὸν χαρακτῆρα αὐτοῦ ἐναργέστερον ἀναδεικνύοντα καὶ διαφωτίζοντα ἐν μέρει καὶ τὴν ἰδιωτικὴν ἱστορίαν τῆς Σμύρνης κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους. Προσέτι καὶ ἡ ἐξέτασις τῶν ἀρχείων τῆς ἐν Σμύρῃ ὀλλανδικῆς παροικίας θὰ διελεύκαινε πολλὰ τοῦ βίου αὐτοῦ τυγχάνοντα ἡμῖν ἄγνωστα.

Ὁ Βερνάρδος Κευν ἐγεννήθη, κατὰ τὴν ἐπιτύμβιον αὐτοῦ ἐπιγραφὴν, ἐν ἔτει 1733· ὥστε ἦτο πρεσβύτερος κατὰ 15 ἔτη τοῦ προστατευομένου αὐτοῦ Κοραῆ. Φαίνεται ὅτι οὔτε ἐν Σμύρῃ ἐγεννήθη, οὔτε ἀνετρέφη ἐν αὐτῇ· διότι ἄλλως δὲν ἤθελε προσλάβει διδάσκαλον διὰ τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἐπειδὴ ὅλοι τότε οἱ γεννηθέντες ἐκεῖ ξένοι ἐγνώριζον ὅπως οὐ νὰ λαλῶσι ταύτην. Ἀπήλαυσε δὲ ὁ Κευν ἐν τῇ νεότητι του παιδείσεως οὐ τῆς τυχούσης, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἀντιδιδασκθέντων ἔπειτα μαθημάτων εἰς τὸν Κοραῆν. Ἐπὶ πολλὰ ἔτη διετέλεσεν ἱερεὺς, ἢ μάλλον ἱεροκῆρυξ, ἐν τῷ ναιίσκῳ τοῦ Ὀλλανδοῦ προξένου ἐν Σμύρῃ, ἣν θέσιν δὲν ἐλάμβανον οἱ τυχόν-

τες τῶν ἐγγραμμάτων, ἀλλ' ἄνδρες γινώσται τῆς τε κλασικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς παιδείας καὶ ἣν εἶχε πολὺ πρὸ αὐτοῦ καθέξει ὁ Ἰωάννης Heymann, ὁ μετέπειτα καθηγητῆς τῆς Ἀραβικῆς καὶ τῶν λοιπῶν Ἀνατολικῶν γλωσσῶν ἐν τῷ περιώνυμῳ Πανεπιστημίῳ τῆς πόλεως Leyden. Οὗτος ὁ Heymann ἐν ἔτει 1707 ἐποίησε πλείστας ἀρχαιολογικὰς ἐκδρομὰς ἀνά τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, Συρίαν καὶ Αἴγυπτον, ὧν τὸ ἀξιανάγνωστον πόρισμα, ὕλλανδιστὶ γεγραμμένον, ἐξεδόθη πολὺ βραδύτερον ὑπὸ τοῦ υἱοῦ του ἐν ἔτει 1758.

Περὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ διορισμοῦ τοῦ Keun ὡς ἱερώς ἐν Σμύρῃ δὲν δυνάμεθα μετ' ἀκριβείας νὰ ἀποφανθῶμεν· ἐκ δὲ τῆς αὐτοβιογραφίας τοῦ Κοραῆ εἰκάζομεν ὅτι πρὸ τοῦ 1770 θὰ κατεῖχε ταύτην τὴν θέσιν. Ἐπειδὴ περὶ τοῦτο τὸ ἔτος, ὡς λέγει ὁ Κοραῆς, ἐπιθυμήσας ὁ Keun νὰ τελειοποιηθῇ περὶ τὴν γνῶσιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, προσέλαθε κατὰ σύστασιν κοινοῦ τινος φίλου τὸν νεανίαν τότε Κοραῆν, πρόθυμος ὧν νὰ παράσχῃ αὐτῷ οἰανδήποτε ἱκανοποιητικὴν ἀντιμισθίαν. Ἄλλ' ὁ ἀνέκαθεν ὑπερήφανος ἄμα καὶ φιλομαθὴς Κοραῆς ἀπεκρίθη τότε ὅτι δὲν ἔπραττε τοῦτο χάριν κέρδους, μόνον δὲ ἐζήτησεν ἀμοιβὴν νὰ ἀντιδιδάσκηται ὑπὸ τοῦ Keun τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, ἣν ὠρέγετο πολὺ νὰ ἐμάθῃ ἵνα ἐνοῆ τὰ λατινικὰ σχόλια τοῦ περιφήμου Casaubon εἰς τὸν Στράβωνα, ὅστις συνέπεσε νὰ εὑρισκῆται μεταξύ τῶν βιβλίων τοῦ πάππου του Διαμαντῆ Ροσίου. Ὁ Keun μετὰ πάσης χαρᾶς ἐδέξατο τὴν τοιαύτην συμφωνίαν καὶ ἔκτοτε μεταξύ τῶν δύο ἀλληλοδιδασκόμενων ἀνεπτύχθη φιλία ἐγκάρδιος καὶ τοσοῦτον διαρκέσασα, ὥστε μόνος ὁ θάνατος ἠδυνήθη νὰ διαλύσῃ αὐτήν. Πλὴν τῆς λατινικῆς γλώσσης ἐδιδάχθη ὁ Κοραῆς παρὰ τοῦ Keun καὶ τινὰ φιλοσοφικὰ μαθήματα, ἐτελειοποιήθη δὲ καὶ εἰς τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν, ἧς ὁ διδάσκαλος ἐτύγγανεν ἐγκρατέστατος, ὡς μαρτυρεῖ ἢ εἰς τὸ γαλλικὸν μετάφρασις θεολογικῆς τινος πραγματείας, περὶ ἧς κατωτέρω. Προσέτι παρείχεν ὁ Keun καὶ πᾶσαν φιλικὴν συνδρομήν, εἶχε δὲ εἰς τὴν διάθεσιν του ἀνεφγμένην τὴν βιβλιοθήκην του, ἣτις διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην θὰ ἦτο σημερινὴ ἐν Σμύρῃ. Ταχτικῶς ἔκαμνον περιπάτους εἰς τὰ περὶχωρα τῆς πόλεως, τῆς πλουσίας μὲν ἄλλοτε εἰς ἀρχαῖα μνημεῖα, πλὴν τότε μόνος τὰς φυσικὰς καλλονὰς τῶν τοποθεσιῶν τῆς διατηρούσης. Τούτους βεβαίως τοὺς περιπάτους ὑπαινίσσεται ὁ Κοραῆς ἐν στιγμαῖς νοσταλγίας γράφων μετὰ πάροδον πολλῶν ἐτῶν εἰς τὸν Γάλλον Chardon de la Rochette¹ καὶ ἀναφέρων αὐτῷ στίχους ἐκ

¹ Ἴδε Lettres inédites de Coray à Chardon de la Rochette ect. Paris 1877, ἐν σελ. 89

τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ ἐπίσης Σμυρναίου ποιητοῦ Βίωνος¹. Ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἐμόρφωνεν ὁ Keun αὐτὸν ἔτι μᾶλλον διὰ τῶν σοφῶν συμβουλῶν καὶ τῆς περὶ τὰ τοῦ κόσμου πείρας του· συνέστησε δὲ αὐτὸν προσέτι εἰς τὰς ἀρίστας τῶν τότε οἰκογενειῶν τῆς ἐν Σμύρῃ ὀλλανδικῆς παροικίας, τὰς ὁποίας μετὰ παρέλευσιν πολλῶν ἐτῶν ἐνθυμεῖται εἰσέτι ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς ὁ Κοραῆς. Ὑπάρχουσιν ὅμως τινὲς ἐπιπολαίως κρίνοντες, ὅτινες φρονοῦσι ὅτι πάντα ταῦτα ἔπραττεν ὁ Keun ἐπὶ προσηλυτιστικῶ σκοπῷ.

Κατὰ δὲ τὸ ἔτος 1771 ὁ πατὴρ τοῦ Κοραῆ, ἀποφασίσας νὰ συναλλάσσεται μετὰ τῶν Ὀλλανδῶν κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ πενθεροῦ του Ροσίου, διὰ τῆς ἰδρύσεως ὅμως ἰδιοῦ ἐμπορικῆς οἴκου ἐν Ἀμστελδάμῳ, ἀπέστειλεν ὡς ἀντιπρόσωπόν του ἐκεῖ τὸν υἱὸν του Ἀδαμάντιον, παρ' ὅλην τὴν ὀλίγην κλίσιν ἣν ἐδείκνυεν οὗτος πρὸς τὸ ἐμπόριον. Τότε ὁ Keun ἐκτὸς τῶν καλῶν συμβουλῶν, παρέσχεν εἰς τὸν ἀγαπητὸν μαθητὴν πλείστας συστατικὰς ἐπιστολάς πρὸς τοὺς ἐν Ὀλλανδίᾳ ὁμοεθνεῖς. Μία τούτων ἀπευθύνετο πρὸς τὸν διαπρεπῆ καὶ πολυμαθῆ θεολόγον Ἀδριανὸν Buurt², ὅστις μετὰ τῆς λογίας αὐτοῦ συζύγου Καρολίνας van Lynden ὑπεδέχθη τὸν ἡμέτερον Κοραῆν ἀφιχθέντα ἐκεῖ τὸν Ἰούλιον τοῦ ἔτους 1771³, μετ' ἐνδείξεων εἰλικρινοῦς ἀγάπης καὶ παρέσχεν αὐτῷ πᾶσαν περιποίησιν ἐν τῷ φιλοξενῶ αὐτοῦ οἴκῳ, τῷ κεκοσμημένῳ ὑπὸ πλείστων ἐπιστημονικῶν συλλογῶν, εἰς ὃν συνηθροίζοντο ὅλοι οἱ λόγιοι τῆς πόλεως Ἀμστελδάμου.

Προσέτι ἀνέλαβε νὰ τὸν διδάξῃ καὶ τὰς φιλοσοφικὰς καὶ μαθηματικὰς ἐπιστήμας, καθ' ὅσον χρόνον δὲν παρημποδίζετο ὑπὸ τῶν ἐμπορικῶν του ἀσχολιῶν. Ὁ Κοραῆς τοσοῦτον ἐθέληθη ἐκ τῆς μετὰ τῶν πεπαιδευμένων συναναστροφῆς, ὥστε προσέλαβε καὶ τέσσαρας διδασκάλους πρὸς τελειοτέραν ἀνάπτυξιν τῶν ἐκ Σμύρνης γνώσεών του, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἠλαττώθη ἔτι μᾶλλον ὁ πρὸς τὸ ἐμπόριον ζήλός του. Αἱ δὲ ἀδιάλειπτοι σχέσεις αὐτοῦ μετὰ τῶν Ὀλλανδῶν ἐξήγειραν τὸν φθόνον τῶν ὀλίγων Ἑλλήνων τῶν ἐμπορευομένων τότε ἐκεῖ, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν νεωστὶ ἐν Πιάτμῳ ἀνευρεθεισῶν ἐπιστολῶν, αἵτινες ἐδημοσιεύθησαν ἐν τῷ περιοδικῷ «Παρνασσῷ» ὑπὸ τοῦ φιλοπονωπάτου παρ' ἡμῖν

¹ Τὸ μέρος ἔνθα ἔκειτο ὁ τόπος τῆς γεννήσεως τοῦ Βίωνος, τὸ παρὰ τὴν Σμύρην χωριδίον Φλώσσα κατὰ τὸν Σουΐαν, τυγχάνει ἄγνωστον μέχρι τοῦδε.

² Τῆς συστάσεως ταύτης γίνεται μνεία καὶ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ Σταμάτη ἴδε Παρνασσὸς τόμ. ΙΑ', σελ. 717.

³ Κατὰ τοῦτο τὸ ἔτος ἀφίχθη ὁ Κοραῆς εἰς Ἀμστελδάμον καὶ οὐχὶ τὸ 1772 ὡς ἐνομίζετο μέχρι τοῦδε· ἴδε Παρνασσὸς τόμ. ΙΑ', σελ. 641.

λογίου κ. Δημητρίου Καμπούρογλου¹. Ταύτας κατ' ἐκεῖνα τὰ ἔτη 1772—1774 ἀπηύθυνε πρὸς τὸν ἐν Σμύρνη συνέτακρον τοῦ πατρὸς τοῦ Κοραῆ Εὐστάθιον Θωμᾶ ὁ παρ' αὐτῷ ἐν Ἀμστελοδάμῳ ἐργαζόμενος Σταμάτης, ὅστις καίπερ μετὰ πολλῆς πικρίας ἐκφραζόμενος, ὁμολογεῖ οὐχ ἦτον μεγάλην ἀλήθειαν, ὅτι ὁ Κοραῆς ἦτο πεπλασμένος νὰ γείνη μᾶλλον ἐπιστήμων ἰατρός ἢ ἔμπορος. Καθ' ὅλον δὲ τὸ διάστημα τῆς ἐν Ἀμστελοδάμῳ διαμονῆς του ὁ Κοραῆς δὲν ἔπαυσεν ἔχων μετὰ τοῦ ἀγαθοῦ φίλου του Keun ἀλληλογραφίαν, ἥτις δυστυχῶς δὲν διασώθη μέχρις ἡμῶν.

Μετὰ περιστάσεις λίαν ἀτυχεῖς, καθ' ἃς ὑπέστη πολλὰς ζημίας εἰς τὰς ἐμπορικὰς του ἐπιχειρήσεις μετὰ τοῦ Εὐσταθίου, ὁ Κοραῆς² ἀναγκασθεὶς νὰ ἀπέλθῃ ἐκ τῆς προσφιλοῦς αὐτῷ Ὀλλανδίας, ἐπέστρεψε κατὰ τὰ μέσα τοῦ 1778 τεθλιμμένος εἰς τὴν γενέτειραν αὐτοῦ πόλιν Σμύρνην, ἐνθα τὸν ἀνέμενον μερίζονες ἔτι πικρίαί. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀφίξεώς του εἰς Σμύρνην εὗρεν ὅλα τὰ ἐκεῖ δεινῶς ἔχοντα: οἱ φοβεροὶ σεισμοὶ τῆς 4 καὶ τῆς 21 Ἰουνίου 1778³ (καίπερ ἦτον σπουδαῖοι ὄντες ὡς πρὸς τὴν ἀπώλειαν ἀνθρώπων, τῶν τοῦ ΙΖ' αἰῶνος) καὶ ἡ ἐπακολουθήσασα εἰς τὸν τελευταῖον τοῦτον πυρκαϊὰ εἶχον μεταβάλλει ὅλην σχεδὸν τὴν πόλιν εἰς σωρὸν ἐρειπίων. Οἱ πλεῖστοι τῶν διασωθέντων κατοίκων εἶχον διασπαρῆ εἰς τὰ πέριξ χωρία, ἡ Ἑλληνικὴ σχολὴ τῆς Σμύρνης εἶχε καταστραφῆ⁴, ἀπειρα ἐμπορεύματα καὶ παντὸς εἶδους ἀντικείμενα ἔγειναν ἔρμαιον τοῦ πυρός, πλὴν τῶν δημοσίων ἀρχείων τῶν ἐκεῖ κοινοτήτων, διασωθέντων εὐτυχῶς.

Κατὰ τούτους τοὺς σεισμοὺς κατεστράφη καὶ ὁ πατρικὸς οἶκος τοῦ Κοραῆ μετὰ πολλῶν ὑπαρχόντων· ὥστε εἰς τὰς ἰδιαιτέρας αὐτοῦ θλίψεις προσετέθησαν καὶ τὰ οἰκτρὰ θεάματα τῶν συμφορῶν τοῦ τε ἰδίου οἴκου καὶ τῆς κοινῆς πατρίδος. Ὡς ἀναφέρει αὐτὸς ἔπειτα ὁ Κοραῆς, ἀφελύκτως ἤθελε τότε παραφρονῆσαι διὰ πάντα ταῦτα, ἂν δὲν ἐπήρχετο ἄγγελος παρηγορίας ὁ χρηστός Βερνάδος, ὅστις διὰ τῶν παραμυθιῶν καὶ

¹ Ἴδε Παρνασσῶ τόμος ΙΔ' φυλλαδ. 10, 11 καὶ 12 καὶ ΙΕ' φυλλαδ. 4 τοῦ ἔτους 1892.

² Ἴδε τὴν ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν γνωστὸν Πρωτοφάλην ἐν: Ἐπιστολαῖς Α. Κοραῆ ἐκδ. Ν. Δαμαλά. Τόμ. Α' ἐν Ἀθήναις 188. ἐν σελ. 87.

³ Ἴδε περὶ τῶν κατ' αὐτοὺς ἐν τῇ ἀξιολογῶ εἰς τὴν γαλλικὴν μεταφράσει τοῦ διακεκομμένου ἐν Σμύρνη λογιῶν κ. Β. Slaars τοῦ πονήματος τοῦ ἀειμνήστου Οἰκονόμου «Etude sur Smyrne par C. Ikonomos... Smyrne 1868» ἐν σελ. 131—132.

⁴ Τοῦτο ἀναφέρει καὶ ὁ ἐν αὐτῇ διδάσκαλος Ἱερόθεος ὁ Δενδρινὸς ἐν τινι ἐγγράφῳ τοῦ ἔτους 1770· ἴδε Σ. Σολομωνίδου «Οἱ δύο πρῶτοι τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς διευθυνταί». Ἐν Σμύρνη 1879 σελ. 17.

τῶν πολυτίμων συμβουλῶν του συνετέλεσε πολὺ εἰς τὸ νὰ ἐπανορθώσῃ τὸ ἠθικὸν φρόνημα τοῦ φίλου του, συνιστῶν ἐγκαρτέρησιν εἰς τὰ παρόντα καὶ θεραπεύων τὰς πληγὰς του διὰ τῆς παροχῆς ἐλπίδος καλλιτέρου μέλλοντος δι' αὐτόν. Ὑπὸ τῶν παροτρύνσεων καὶ ἐγκαρδιώσεων τοῦ Keun ἐνισχυθεὶς ὁ Κοραῆς, ἀπεφάσισεν, ἀφοῦ τέλος κατεπεύσθησαν οἱ γονεῖς αὐτοῦ, νὰ ἀπέλθῃ ἐκ νέου εἰς Ἑσπερίαν πρὸς σπουδὴν τῆς Ἰατρικῆς, πρὸς τὴν ὁποίαν ἰδιαζόντως ἠσθάνετο κλίσειν, ὅχι τόσον δι' αὐτὴν καθ' ἑαυτήν, ἀλλ' ὡς ἀφετηρίαν εὐρυτέρας ἐπιστημονικῆς μαθήσεως.

Ὁ Keun, ὡς προείπομεν, δὲν ἦτο τυχοῦσης παιδείας ἀνήρ· τεκμήριον τούτου πρόκεινται αἱ φιλολογικαὶ αὐτοῦ γνώσεις, ὡς δύναται τις νὰ εἰκάσῃ ἐκ τῶν μεταγενεστέρων ταύτης τῆς ἐποχῆς ἐπιστολῶν τοῦ Κοραῆ πρὸς αὐτόν, διασωθεισῶν ἐν μέρει, καὶ ἡ κατὰ τούτους τοὺς χρόνους γενομένη ὑπ' αὐτοῦ μετάφρασις ἐκ τῆς ὀλλανδικῆς εἰς τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν τῆς Ἐπιτομῆς τῆς Δογματικῆς Θεολογίας τοῦ προμνησθέντος Ἀδριανοῦ Buurt, τυπωθεῖσα ἐν Ἀμστελοδάμῳ τῷ 1779. Πιθανῶς δὲ τότε ὁ Κοραῆς κατὰ πρῶτον ἐγνώρισε διὰ τοῦ Keun τὸν ἐκ Γενεύης Ἰωάννην Φραγκίσκον Dentaud, ἔμπορον ἀποκαταστάντα ἐν Σμύρνη, ὅστις δὲν ἦτο ἄμειρος παιδείας καὶ ὅστις ἐφάνη κατόπιν πολλάκις χρήσιμος εἰς αὐτόν¹.

Ἀρθέντων λοιπὸν τῶν κωλυμάτων τῆς ἀναχωρήσεως, ὁ Κοραῆς κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1782 ἀπέπλευσε διὰ τελευταίαν φοράν μεταβαίνων εἰς τὴν περιώνυμον τότε Ἰατρικὴν Σχολὴν τοῦ Μομπελλιέ, ὅπως παραδοθῆ εἰς τὰς προσφιλεῖς αὐτῷ σπουδὰς. Προεπέμθη δὲ μεθ' ὅλης τῆς στοργῆς ὑπὸ τοῦ ἀγαθοῦ διδασκάλου του Keun, ὅστις προϋνόησε νὰ τὸν συστήσῃ εἰς τινὰς τῶν ἐκεῖ κατοίκων, τῶν ὁποίων ἡ συναναστροφὴ ὑπῆρξε μίξ τῶν ὀλίγων του διασκεδάσεων κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἐν Μομπελλιέ διατριβῆς του².

Μετὰ τὸν θάνατον τῶν γονέων του, κατὰ τὰ ἔτη 1783 καὶ 1784, τὰ μέσα τῆς συντηρήσεως τοῦ Κοραῆ ἠλαττώθησαν πολὺ. Ἐπειδὴ δὲ μετὰ ταῦτα οἱ πόροι του κατὰ μέγα μέρος προήρχοντο ἐκ συνδρομῶν συγγενῶν τινῶν καὶ φίλων, ἐν Σμύρνη προσερχομένων εἰς βοήθειαν τοῦ Κοραῆ, ὁ Keun συνετέλεσε πολὺ διὰ τοῦ ἰδίου παραδείγματος νὰ ὑποβάλλῃ τὸν ζῆλον αὐτῶν καὶ ὡς ἐκ τῆς ἐπιρροῆς ἦν ἐξήσκει ἐν τῇ πόλει ἐκεῖνη³.

¹ Πρὸς τοῦτον σίζεται μία ἐπιστολὴ τοῦ Κοραῆ τοῦ ἔτους 1796· ἴδε Ἀπάνθισμα Β', Ἐπιστολῶν Α. Κοραῆ ἐκδ. Ἰακ. Ρώτα. Ἐν Ἀθήναις 1841 σελ. 98, καὶ «Lettres inédites de Coray à Chardon de la Rochette, σελ. 303.

² Πρὸβλ. καὶ Lettres inédites de Coray à Chardon de la Rochette ἐν σ. 2—3.

³ Πρὸβλ. καὶ σελ. 45 τοῦ Α' τόμου τῶν Ἐπιστολῶν Α. Κοραῆ, ἐκδ. Ν. Δαμαλά.

Ἐνταῦθα παραθέτομεν περικοπὰς τινὰς ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Κοραῆ πρὸς τὸν ἐπίσης πιστὸν φίλον του τὸν Πρωτοψάλτην, ἐν αἷς καταδεικνύεται ἀφ' ἐνὸς μὲν τὸ ζωηρὸν τῆς εὐγνωμοσύνης αἰσθημα ὕπερ ἔτρεφε πρὸς τὸν διδάσκαλον, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἐνδεδεχθῆς μέριμνα ἦν ἐδείκνυε καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα ὁ Keun¹ «Θαυμάζεις τὴν »πρὸς ἐμὲ διάθεσιν τοῦ Δόμινου² καὶ ἔχεις δίκαιον. Διότι ὅταν στο- »χασθῆ τις τὴν ἰδικὴν μου ἀναξιοσύνητα καὶ τὴν ἀνυπέβλητον εὐ- »νοιαν τὴν ὁποῖαν αὐτὸς ἔχει πρὸς ἐμὲ, ἀπορεῖ τί νὰ εἰπῆ. Ἦθελες »ὁμῶς ἐκπλαγεῖς περισσότερον ἢν ἔβλεπες τὰς πρὸς ἐμὲ ἐπιστολάς του, »ἂν ἀνεγίνωσκας τὰς συμβουλὰς, τὰς ἐνισχύσεις, τὰς παρακαλεούσεις »τὰς ὁποίας μὲ γράφει διὰ νὰ μὲ θαρρύνῃ εἰς τὸν δρόμον τὸν ὁποῖον »τρέχω· σιωπῶ τὴν εὐγένειάν του· ὁ μικρότερος τίτλος ἀφ' ὅσους μὲ »δίδει εἰς τὰς ἐπιστολάς του εἶνε τό, ἀκριβέστατέ μου φίλε . . . Δὲν »τὸν χρεωστῶ μόνον σοφισμὸν, ἀλλὰ καὶ τὴν διατήρησιν αὐτῆς τῆς »ζωῆς μου. Διότι ἂν δὲν ἔγιναι σφάγιον τῆς μελαγχολίας, ἥτις μ' ἐπο- »κλιόρχει τόσους χρόνους, εἶναι αὐτὸς ὁ αἴτιος, ὅστις ἐγλύκανε τὸ ἀψίν- »θιον τῆς λύπης μου μὲ τὸ μέλι τῶν σοφῶν του παραινέσεων καὶ συμ- »βουλῶν. Ποσάκις ἐτοιμὸν νὰ ὀκλάσω, ὑποκάτω εἰς τὸ βάρος τῆς »ἀθυμίας μου μὲ ἀνῶρθωσα καὶ μὲ ὑπεστήριξε; . . .» Καὶ ἐν ἄλλῃ ἐπιστολῇ³ «Ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ εἶνε πολύτροπος καὶ πολυποικίλος . . . »Αὕτη παρεκίνησε τὸν Δόμινον, ἄνδρα ξένον καὶ τὴν πατρίδα καὶ τὴν »θηρησκείαν, νὰ μὲ στοχάζεται ὡς ἴδιον ἀδελφόν του, νὰ μὲ παρηγορῆ, »νὰ μὲ ἐνισχύῃ καὶ νὰ μὲ γράφῃ ὅτι ἡ μόνη του χαρὰ εἶναι νὰ μὲ ἰδῆ »εὐδαίμονα».

Ἀναγορευθεὶς ὁ Κοραῆς τῇ 11 Ἰουλίου 1786 διδάκτωρ τῆς ἰατρικῆς σχολῆς τοῦ Μομπελλιέ μετὰ μεγίστων ἐπαίνων, προσεφώνησε τὴν λατινιστὴ γεγραμμένην ἐναίσιμον διατριβὴν αὐτοῦ, εἴτε θέσιν, τῷ ἀγαπητῷ αὐτοῦ διδασκάλῳ καὶ εὐεργέτῃ διὰ φράσεων ἀφελῶν καὶ ἄμα ἐνδεικτικῶν ἀκραιφνοῦς ἀγάπης. Ἡ θέσις αὕτη, πλείστου λόγου ἀξία, ἐπεγράφετο «Pyretologiae Synopsis»⁴. Ἐν τῇ ἀνεκλαλήτῳ δὲ

¹ Πρὸβλ. καὶ σελ. 54 τῶν Ἐπιστολῶν Α. Κοραῆ, ἔκδ. Ν. Δαμαλᾶ τοῦ Α' τόμ.

² Διὰ τοῦτου τοῦ τίτλου ἀποκαλεῖ πάντοτε ὁ Κοραῆς τὸν Keun, ὡς ὀνομαζόν-
ται κοινῶς παρ' ἡμῖν οἱ ἱερωμένοι ἐκ τῶν διαμαρτυρομένων.

³ Ἴδε τόμ. Α' σελ. 46 Ἐπιστολῶν Α. Κοραῆ, ἔκδ. Ν. Δαμαλᾶ.

⁴ Ἡ διατριβὴ αὕτη τυπωθεῖσα κατὰ τὸ 1786 ἐν Μομπελλιέ, μετετυπώθη ἐν τέλει τῶν «Lettres inedites de Coray à Chardon de la Rochette». Ταύτης δὲ τὰ προλεγόμενα μεταφρασθέντα εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπὸ τοῦ διαπρεποῦς λο-
γίου κ. Δ. Θερεϊανοῦ, κατεχωρήθησαν ἐν τῷ πολυτίμῳ αὐτοῦ ἔργῳ περὶ Ἄδα-
μαντίου Κοραῆ.

χαρᾶ, ἥτις κατέλαβεν αὐτὸν διὰ τὴν ἀναγόρευσίν του, γράφει πρὸς τοὺς ἄλλοις καὶ τὰ ἐξῆς ὁ Κοραῆς εἰς τὸν Πρωτοψάλτην, ἀπαριθμῶν αὐτῷ τὰς παρὰ τοῦ Θεοῦ πρὸς αὐτὸν εὐεργεσίας¹ « . . . Δευτέρα εὐε-
»ργεσία νὰ γνωρίσω ἕνα φιλόανθρωπον ἄνθρωπον, τὸν Δόμινον Keun
»ὅστις μ' ἐχορήγησεν ὅλα τὰ μέσα διὰ νὰ διασκεδάσω τὴν ἀμάθειάν
»μου. Τρίτη εὐεργεσία· τὸ ταξείδιον τῆς Ὀλλανδίας, ὅπου γνωρίσας
»ἀνθρώπους καὶ ἀπορρίψας τὸν ζυγὸν τῶν ἀθλιῶν γραμματικῶν, ἤρ-
»χισα νὰ σπουδάζω τοὺς Ἑλληνας συγγραφεῖς μὲ μέθοδον παντάπα-
»σιν διάφορον». Καὶ πολλάκις κατόπιν ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς του πρὸς τὸν Πρωτοψάλτην ἐπανέρχεται εἰς τὸν ἐπαινον τοῦ σεβαστοῦ του εὐεργέ-
του, ὡς ἐν τῇ ἐπιστολῇ τῆς 3ης Νοεμβρίου 1787². «Ὁ Δόμινος δὲν
»λειτουργεῖ εἰς ὅλας του τὰς ἐπιστολάς νὰ παραμυθᾷ τὴν ὀλιγοψυχίαν
»μου, νὰ θαρρύνῃ τὴν ἀδυναμίαν μου καὶ ἐν ἐνὶ λόγῳ σπουδάζει μὲ
»ὄλους τοὺς τρόπους νὰ μὲ στηρίξῃ καὶ μὲ κρατήσῃ κλονούμενον καὶ
»κινδυνεύοντα κατὰ πᾶσαν ὥραν νὰ πείσω . . . Ὁ Δόμινος εἶναι . . .
»εἶναι . . . ἄνθρωπος, δὲν ἔχω μεγαλειότερον τίτλον νὰ τὸν δώσω».

Ὅτε ὀλίγον πρότερον, ὁ κατὰ τὸ ἔτος 1786 περιηγούμενος ἀνά τὴν Ἑλλάδα καὶ Ἀνατολὴν δεινὸς σχολιαστὴς τοῦ Ὀμήρου Villoison μετὰ τοῦ διασήμεου λάτρου τῆς ἀρχαιότητος κόμητος de Choiseul Gouffier πρεσβευτοῦ τῆς Γαλλίας ἐν Κωνσταντινουπόλει διήλθε πολλάκις διὰ Σμύρνης, ἐγνωρίσθη μετὰ τοῦ Keun, τῇ συστάσει τοῦ Κοραῆ, ὅστις ἤρξατο ἤδη νὰ γίνηται γνωστὸς εἰς τοὺς ἐν Γαλλίᾳ λογίους³. Αἱ λεπτομέρειαι τῆς ἐν Σμύρνη διατριβῆς τοῦ Villoison δὲν εἶνε ἡμῖν πολὺ γνωσταί, ἐπειδὴ τὸ μέγα σύγγραμμά του «Ἱστορικὴ Περιήγησις ἐν Ἑλλάδι» τὸ ἐπιχειρηθὲν μετὰ τῆς αὐτῆς φιλοπονίας, δὲν ἐξεδόθη δυστυχῶς μέχρι τοῦδε. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα θὰ ἀνέφερον ἐντὸς αὐτοῦ πολλὰ περὶ Σμύρνης καὶ περὶ τῶν σχέσεων αὐτοῦ μετὰ τοῦ Βερνάρδου Keun, μεθ' οὗ πολλάκις μετὰ τὴν εἰς Γαλλίαν ἐπάνοδον ἀντήλλασσε φιλοφρονήσεις διὰ τοῦ κοινοῦ αὐτῶν φίλου Κοραῆ⁴.

Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἴσως ὁ Keun ἐπεχείρησε ταξείδιον εἰς Ὀλλανδίαν, διελθὼν διὰ Παρισίων· τοῦτο δὲ εἰκάζομεν ἐκ τινος τῶν

¹ Ἴδε ἐπιστολ. Α. Κοραῆ, ἔκδ. Δαμαλᾶ τόμ. Α', σελ. 64.

² Ἴδε ἀνωτέρω σελ. 99 καὶ 103.

³ Ἴδε Ἐπιστολῶν Α. Κοραῆ, ἔκδ. Δαμαλᾶ τόμ. Α' σελ. 46 καὶ 47. Πρὸβλ. πρὸς τούτους καὶ σελ. 43 τοῦ αὐτοῦ τόμου, ἐνθα γίνονται μνεία τῆς συστάσεως τοῦ Villoison ὑπὸ τοῦ Κοραῆ πρὸς τὸν τότε Οἰκουμένικόν Πατριάρχην.

⁴ Ἴδε πρὸς τοὺς ἄλλοις καὶ Lettres de Coray à Chardon de la Rochette ἐν σελ. 34.

τοῦ Κοραῆ πρὸς αὐτὸν ἐπιστολῶν, περὶ ὧν κατωτέρω γενήσεται λόγος ¹.

Ὁ Κοραῆς μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν σπουδῶν αὐτοῦ ἐν Μομπελιᾷ καὶ μετὰ διετὴ περίπου διαμονὴν ἔπειτα ἐν τυχῆ τῇ πόλει, μὴ ἐπιθυμῶν πλέον νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Σμύρνην ἕνεκα τῶν φιλελευθέρων φρονημάτων του, μετέβη εἰς Παρισίους, ὅπως ἀσχοληθῆ περὶ τινὰς διορθώσεις εἰς τὸν Ἰπποκράτην, τοῦθ' ὅπερ ὑπῆρξε τὸ πρωτόλειον τῶν φιλοσοφικῶν αὐτοῦ ἔργων περὶ τὴν ἐρμηνείαν τῶν ἀρχαίων συγγραφέων. Ἐξηκολούθει δὲ πάντοτε ἀνταποκρινόμενος μετὰ τοῦ φίλου Keun ὡς καὶ πρότερον. Ἐκ ταύτης τῆς ἀλληλογραφίας διεσώθησαν εὐτυχῶς τινες ἐπιστολαὶ γαλλιστὶ γεγραμμέναι, ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Ἰακώβου Ρώτα ἐν ἔτει 1841 ἐν τῷ Β' Ἀπανθίσματι τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Κοραῆ ².

Εἰς δὲ τὰς μετὰ τὴν καταδικὴν Λουδοβίκου τοῦ 15' ἐπελθούσας δυσχερεῖς καὶ ἀπαισίους ἡμέρας τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, κατὰ τὰς ὁποίας ὁ Κοραῆς περιῆλθεν εἰς ἐσχάτην ἔνδειαν, μὴ ἐκτιμωμένων τότε κατ' ἀξίαν τῶν φιλολογικῶν προϊόντων καὶ ἕνεκα τῆς καταπληκτικῆς ὑπερτιμήσεως τῶν τοῦ βίου, ὁ Keun προσέδραμε πολυειδῶς εἰς βοήθειαν τοῦ προστατευομένου του, ὅτε μὲν γενναίως συνεισφέρων ἐκ τῶν ἰδίων αὐτοῦ, ἄλλως μετρίων, πόρων, ὅτε δὲ παρορμῶν τοὺς ἄλλους γνωστούς του Σμυρναίους πρὸς ἀνακούφισιν τοῦ δεινῶς κατατρυχωμένου Ἑλληνιστοῦ. Τὰ κατὰ ταύτην τὴν ἐποχὴν καταδεικνύονται ἐν βραχῆ ἐκ τῆς ἀπὸ 27 Νοεμβρίου 1796 ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Πρωτοψάλτην ³

« . . . χωρὶς τὴν πρόθυμον βοήθειαν τοῦ Δόμινου, χωρὶς τὰς παρηγορίας αὐτοῦ τοῦ πιστοῦ καὶ γενναίου φίλου, ἤθελες πρὸ πολλοῦ ψάλειν αὐτοῦ τὸ μνημόσυνόν μου. Ἐξω ἀπὸ τὴν θαψιλῆ βοήθειαν τὴν ὁποίαν μ' ἔπεμψε, μὲ παρακαλεῖ θερμῶς καὶ μὲ ἐξορκίζει, νὰ τὸν ἀνακαλύψω φιλικῶς ὅλας μου τὰς χρεῖας, διὰ νὰ μὲ βοηθήσῃ ἀκόμη περισσότερον. Ἐλυπήθη μεγάλως ὅταν ἔμαθεν ὅτι ἠναγκάσθην νὰ πωλῆσω μέρος ἀπὸ τὰ βιβλία μου, διὰ νὰ μὴ λιμοκτονηθῶ. » — Δυστυχῶς μόνον μέχρι τοῦ ἐπομένου ἔτους 1797 σώζεται ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Κοραῆ μετὰ τοῦ καλοκαγάθου προστάτου αὐτοῦ, ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν περαιτέρω τὰ κατὰ τὰς σχέσεις αὐτῶν.

Περὶ δὲ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς αὐτοῦ, ὁ ἀείποτε πρὸς τοὺς

¹ Ἴδε ἀνωτέρω σελ. 14 καὶ Ἀπάνθισμα Α' ἐπιστολῶν Α. Κοραῆ ἐκδ. Ἰακ. Ρώτα σελ. 83.

² Μετετυπώθησαν δὲ ὑπὸ Αἰμιλίου Egger καὶ μαρκησίου de St Hilaire ἐν τῷ συγγράμματι *Lettres de Coray à Chardon de la Rochette* τῷ πολλάκις μνημονευθέντι.

³ Ἴδε Ἐπιστολῶν Α. Κοραῆ ἐκδ. Δαμαλᾶ τόμ. Α', σελ. 322.

φιλομαθεῖς ἀρωγὸς Keun συνέδραμε καὶ ἐδίδαξε μετὰ πατρικῆς ἐπίσης στοργῆς καὶ ἕτερον νεαρὸν Ἑλληνα διατρίβοντα τότε ἐν Σμύρνη, πολλῶ μὲν ὑποδεέστερον τοῦ Κοραῆ κατὰ τὴν σοφίαν, μέγαν δὲ ἐπίσης ζηλωτὴν τῶν πατριῶν· λέγω τὸν Ἰακώβον Ρώταν, ἐκ τῆς νήσου Κέω, μετέπειτα δὲ ἔμπορον ἐν Τεργέστη, ὅστις ὑπῆρξε θεματοφύλαξ, οὕτως εἰπεῖν, τῶν προϊόντων τῆς διανοίας τοῦ Κοραῆ, οὗ ἐξέδωκε κατόπιν ἐν δυσι τόμοις πλείστως ἐπιστολάς ⁴. Ἀμφότεροι οὗτοι οἱ πολλαχῶς ὑπὸ τοῦ Keun εὐεργετηθέντες φίλοι ἐν τῇ κατόπιν μεταξὺ αὐτῶν ἀλληλογραφίᾳ, συχνάκις μετὰ συγκινήσεως μνημονεύουσι τοῦ ὀνόματος τοῦ κοινοῦ αὐτῶν διδασκάλου ⁵. Ὁ δὲ Ρώτας ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ Α' τόμου τῶν ἐκδοθεισῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐπιστολῶν ⁶ ἐκφράζεται οὕτως περὶ τοῦ ἐξαιρέτου ἀνδρός. «Εἰς τὴν νεαράν μου ἡλικίαν νῆτύχησα νὰ λάβω τὴν »φιλίαν καὶ διδασκαλίαν τοῦ σεβασμίου καὶ ἐναρέτου Δόμινου Βερνάρδου »Κεοῦν. Τὸν χρεωστῶ αἰώνιον εὐγνωμοσύνην διὰ τὴν ὁποίαν ἔδειξεν εἰς »ἐμὲ πατρικὴν εὐνοίαν καὶ διὰ τὰ σοφὰ καὶ θαυμαστὰ παραγγέλματα »ὅσα ἤκουσα ἀπὸ τοῦ μελίρρυτον αὐτοῦ στόμα Ι»

Δὲν γνωρίζομεν ὅποια ὑπῆρξάν τὰ ὕστατα ἔτη τοῦ βίου τοῦ Keun· τοῦτο δὲ μόνον εἶνε ἡμῖν γνωστὸν ὅτι ἀπεβίωσε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος ἐν Σμύρνη καὶ ἐτάφη ἐντὸς τοῦ τῶν Διαμαρτυρομένων Ὀλλανδῶν κοιμητηρίου, τοῦ ὅπισθεν τοῦ ναΐσκου καὶ τοῦ νοσοκομείου αὐτῶν εὐρισκομένου. Διὰ τοῦτο δὲν κρίνομεν ἄσκοπον ἵνα πρὸ τοῦ σέλους τῆς πραγματείας ταύτης διαλάβωμεν ἐν τισὶ περὶ τοῦ χώρου τούτου, τοῦ εἰς πλείστους ἔτι Σμυρναίους ὀλίγον γνωστοῦ.

Οἱ ἐν Σμύρνη διακείμενους καὶ ἐν αὐτῇ ἐμπορευόμενοι ὡς τὸ πλείστον Ὀλλανδοὶ εἶχον κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς ἐν τῇ πόλει ἐγκαταστάσεώς των τὸ νεκροταφεῖον αὐτῶν, ὡς καταφαίνεται ἐκ τῶν περιηγητῶν Balthazar de Monconys ἐν ἔτει 1648 καὶ Cornelius Le Bruyn 1678 ⁷, ἐν θήσει οὐχὶ εὐκόλως σήμερον προσδιοριζομένη, δηλαδὴ πλησίον τῆς τότε ὑπαρχούσης ἐκκλησίας τῶν ὀρθοδόξων Ἁγ. Παρασκευῆς (ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς ὁποίας εἶνε ἐκτισμέναι σήμερον αἱ φυλακαὶ) τῆς

⁴ Ἀπάνθισμα ἐπιστολῶν Ἀδαμαντίου Κοραῆ ἐκδιδ. Ἰακ. Ρώτα. Ἐν Ἀθήναις 1839, καὶ Ἀπάνθισμα δεύτερον. Αὐτόθι 1841.

⁵ Πρβλ. καὶ σελ. 5 καὶ 235 τοῦ Γ' τόμου τῶν Ἐπιστολῶν Α. Κοραῆ, ἐκδ. Ν. Δαμαλᾶ.

⁶ Ἴδε σελ. η' τοῦ Ἀπανθίσματος Ἐπιστολῶν Α. Κοραῆ ἐκδ. Ι. Ρώτα 1839.

⁷ Ἴδε «Journal des Voyages de M. de Monconys ect. Lyon MDCLXV» τομ. Α' σελ. 448. καὶ Voyage dans le Levant ect. . . par Corneille Le Bruyn, Paris, Cavelier. 1714. τομ. Α' σελ. 24.

χρησιμεύσης ὡς Μητροπόλεως, κατὰ τὸν περιηγητὴν Thevenot, ὅστις τὴν ἀποκαλεῖ Sainte Venerande¹.

Κατὰ ταῦτα, τὸ νεκροταφεῖον ἔκειτο ὡς ἔγγιστα μεταξὺ τοῦ Ὀθωμανικοῦ Νοσοκομείου καὶ τῶν μνημείων τοῦ αὐτοῦ θρησκευματος τῶν καταφύτων ἀπὸ ὠραίας κυπαρίσσους. Ἐντὸς δὲ τούτου τοῦ χώρου ἐθάπτοντο καὶ οἱ Ἄγγλοι καὶ οἱ Γάλλοι, ὧν ἕως αἱ περιοχαὶ ἐχωρίζοντο ἀπ' ἀλλήλων διὰ μικροῦ τείχισματος. Ἔνεκα τῆς ἀποστάσεως αὐτοῦ τοῦ νεκροταφείου ἀπὸ τῆς εὐρωπαϊκῆς συνοικίας καὶ τῆς ἐλλείψεως πιθανῶς ἀσφαλείας ἐν ταῖς μεταξὺ ὁδοῖς, συνειθίζον τότε νὰ μεταφέρονται οἱ νεκροὶ ἐπὶ ἀκατίου, παρακολουθουμένου ὑπὸ ἐτέρων φερόντων τὴν νεκρικὴν συνοδίαν². Ἦτο δὲ τὸ νεκροταφεῖον τῶν Ὀλλανδῶν πολυτελῶς κεκοσμημένον, κατὰ τὸν προειρημένον Heymann, διὰ μαρμαρίνων τάφων, κεκαλυμμένων ὑπὸ πομπῶδων ἐπιγραφῶν³. Τούτων τὸ ὑλικὸν ἴσως προήρχετο ἐκ τοῦ οὐχὶ μακρὰν κειμένου ἀρχαίου ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἐκ τοῦ εἰς τὰς ἀνωφερίας τοῦ Πάγου εὐρισκόμενου μεγάλου Σταδίου, τοῦ χρησιμεύοντος τότε κατὰ τινὰς ἀντὶ λατομείου, ὅθεν προσπορίζετο ἡ πόλις τὰ πρὸς οἰκοδομὴν ἀναγκαῖα. Ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου, περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἤρχισε φαίνεται τὸ μέρος νὰ μὴ εἶνε λίαν κατάλληλος τόπος ταφῆς, διὰ τὴν γειτνίασιν πιθανῶς πολλῶν μὴ χριστιανῶν, δυσμενῶς διακειμένων πρὸς τοὺς Εὐρωπαίους. Δι' ὅπερ ἐκείνην τὴν ἐποχὴν δυσκόλως μὲν τὸ ἐφ' ἡμῖν ἐξακριβωμένην, ἀλλ' οὐχὶ μεταγενεστέρην τοῦ ἔτους 1780, οἱ Ὀλλανδοὶ ἤρχισαν νὰ θάπτωσι τοὺς νεκροὺς αὐτῶν παρὰ τὸ Νοσοκομεῖον αὐτῶν, τὸ ἔτι καὶ σήμερον εὐρισκόμενον ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς λεγομένης τῶν Νοσοκομείων, ἐν ἧ καὶ τὰ τῶν Ὀρθοδόξων, τῶν Αὐστριακῶν καὶ τῶν Ἀγγλῶν. Τὸ δὲ παλαιὸν ἐγκαταλειφθὲν νεκροταφεῖον ὑφίστατο ἀρκετὸν καιρὸν εἰσέτι, ἀλλ' ἐπειδὴ ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἤρχισαν ὑπὸ τῶν πέριξ οἰκούντων, νὰ βεβηλῶνται οἱ ἐκεῖ σωζόμενοι τάφοι καὶ νὰ μὴ τηρῆται τὸ πρὸς τοὺς νεκροὺς ὀφειλόμενον σέβας, ἀνεκομίσθησαν τὰ ὅσῃ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος καὶ κατετέθησαν ἐν τῷ νέῳ κοιμητηρίῳ ἐντὸς εὐπρεποῦς κοινοταφείου, ἐφ' οὗ ἀναγινώσκειται ἡ ἐξῆς ἀξιωματημῶντος λατινικὴ ἐπιγραφή:

¹ Ἴδε Relation d'un Voyage fait au Levant . . . par Mr de Thevenot, Paris MDCLXV. τόμ. Α' σελ. 175.

² Ἴδε Monconys l. c. Τομ. Α' σελ. 449.

³ Ἴδε τῆς ἀγγλικῆς μεταφράσεως τοῦ ἔργου Travels through part of Europa, Asia Minor etc . . . by S. Aegidius van Egmond und John Heymann... translated from the low Dutch. London 1759 τόμ. Α' σελ. 97.

Inclytæ gentis Batavæ

defunctorum ossa

quæ usque adhuc prope S. Venerandæ

in eorum veteri coemeterio jacuerunt

e barbarorum insultationibus erepta

ac zelo pietate sumptibus translata

ANNO MDCCCIII

hic

pristino honore restituta

conquiescunt

Ezeziel vaticin' de ossibus istis Cap. 37 vers. 4.

Ἡνωμένος μετὰ τοῦ Νοσοκομείου, οὐ τὸ ἔτος τῆς ἰδρύσεως, πάντως ὄχι μεταγενέστερον τοῦ ἔτους 1739, δὲν εἶνε ἡμῖν γνωστὸν, ὑπάρχει ὁ ναῖσκος τῶν Ὀλλανδῶν, αὐτὸς οὗτος πιθανῶς ὅπου ἀντήχει ἄλλοτε ἡ σεβασμία φωνὴ τοῦ ἀγαθοῦ ἱεροκήρυκος Keun. Ὅπισθεν τούτου εὐρίσκεται ὁ πρὸς ταφὴν χώρος, ὅστις ἠυρύνθη κατὰ διαφόρους ἐποχὰς, περιβαλλόμενος ὑπὸ ὑψηλῶν τοίχων, ἐντὸς καταφύτου κήπου φιλοκάλως δισκευασμένου, ὃν ἐκ πρώτης ὄψεως δὲν θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἐκλάβῃ ὡς τὸ καταφύγιον τοῦ θανάτου. Ἐνταῦθα δὲ καὶ πάντες οἱ διαμαρτυρόμενοι τῶν ἄλλων ἐθνῶν, πλὴν τῶν Ἀγγλῶν, ἔχουσι τοὺς τάφους των. Ἀλλὰ σημειωτέον ὅτι ἀπὸ τοῦ ἔτους 1873 δὲν γίνεται πλέον χρῆσις τοῦ κοιμητηρίου τούτου· οὐχ ἦττον οἱ εὐρισκόμενοι τάφοι διατηροῦνται ἐν ἀρίστη καταστάσει.

Ἐνὸς λοιπὸν τούτου τοῦ χώρου εὐρίσκονται, τεθαμμένοι πλὴν πολλῶν ἄλλων (ιδίως τοῦ Otto Richter, νεαροῦ ἐκ Λιβονίας περιηγητοῦ προικωνιζομένου μὲν λαμπρὸν μέλλον, πλὴν προῶως ἐν Σμύρνῃ τῷ 1816 ἀποδιώσαντος¹ καὶ τοῦ περὶ τὴν ἀρχαιολογίαν ἀσχολουμένου καὶ ὡς διπλωμάτου διακριθέντος Σουηδοῦ Γεράρδου Ἰωάννου de Heidenstam † 1803)² καὶ οἱ παλαιοὶ γνώριμοι τοῦ Κοραῖ, τοὺς ὁποίους ἐνθυμῆται πάντοτε³, ἦτοι ὁ Δανιὴλ Ἀλέξανδρος κόμης de Hochepied, πρόξενος τῆς Ὀλλανδίας ἐπὶ 40 ἔτη διατελέσας ἐν Σμύρνῃ καὶ ἀποθανὼν τῷ 1796, ὁ Δαβὶδ Van Lennep ἐξ Ἀμστελοδάμου

¹ Ἴδε: Vivien de St. Martin «Description Historique et Géographique de l'Asie Mineure. Paris, 1852. Τόμ. Β' σελ. 180—184 καὶ 788.

² Ἴδε: Vivien de St. Martin l. c. σελ. 137 καὶ 775 τοῦ Β' τόμου· οὗτος ἦτο πατὴρ τοῦ ἐν Ἑλλάδι ἐπὶ πολλὰ ἔτη διατελέσαντος ἐπιτετραμμένου τῆς Σουηδίας.

³ Πρὸς καὶ Lettres de Coray à Chardon de la Rochette σελ. 87.

πλούσιος ἔμπορος ἀποκατασταθεὶς ἐν Σμύρῃ, πατὴρ καὶ πάππος τῶν μετέπειτα προξένων τῆς Σουηδίας καὶ Ὀλλανδίας ἐν Σμύρῃ καὶ ἐν Ἑλλάδι, ἀποθανὼν τῷ 1797¹, ὁ Δανιὴλ Fremieux ἐπίσης εὐκατάστατος ἔμπορος, ὃν ἀναφέρουσι πλείστοι περιηγηταί, καὶ ὁ προμηθηθεὶς πιστὸς φίλος τοῦ Κοραῖ Ἰωάννης Φραγκῖσκος Dentand, ἀποβιώσας ὑστατος πάντων τῷ 1808. Τέλος δ' ἐν τινὶ γωνίᾳ παρὰ τὸν μεσημβρινὸν τοῖχον ἀναπαύεται (resurrectionem expectans, κατὰ τὴν ἐπιτύμβιον αὐτοῦ ἐπιγραφὴν) ἐντὸς ἀπλουστάτου καὶ ἀπερίττου μνημείου ὁ καλὸς κάγαθος Βερνάρδος Keun, ἀποβιώσας ἐν ἔτει 1801 ἐν ἡλικίᾳ 68 ἐτῶν. Τοῦτου ἀπόγονοι, εἰ μὴ κατ' εὐθείαν, σώζονται ἐν Σμύρῃ καὶ ἀλλαχοῦ.

N. K. X. Κωστής.

ΙΣΤΟΡΙΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΣΤΑΦΙΔΟΣ²

ΕΝ ΕΠΤΑΝΗΣΩΙ ΚΑΙ ΙΔΙΩΣ ΕΝ ΖΑΚΥΝΘΩΙ

Εἰς τὸ δημοσιευθὲν ἐν τῷ προηγουμένῳ τεύχει ὑπόμνημα τὸ γραφὲν ἐν ἔτει 1602, εἶδομεν ὅτι εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ καλλιέργεια τῆς σταφίδος ἦτο παρημελημένη καὶ ὑπῆρχεν ἰδέα ὅτι ἔμελλον νὰ τεθῶσι νέαι φυτεῖαι, ἕνεκα τοῦ νέου τούτου νόμου ἐν Ἐπτανήσῳ. Ἐπίσης εἰς τινὰ ἐγγραφα ἀναφέρεται ὅτι φυτεῖαι τινες σταφίδος ἦσαν εἰς τὴν Κορινθίαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ἐβδόμου αἰῶνος. Ἐκ τῶν περιηγητῶν οὐς ἀναφέρει ὁ κ. Ξένος καὶ ἐξ ἄλλων ἐγγράφων καταφαίνεται ὅτι δὲν ἐγένοντο νέαι φυτεῖαι εἰς τὰ γείτονα μέρη καὶ τοῦτο πρὸς ὄφελος τῶν νήσων.

Ἐκτὸς τοῦ ρηθέντος ὑπομνήματος, καὶ ἄλλα περὶ τοῦ ἰδίου ἀντικειμένου καὶ ἄλλων σχετικῶν ἀπέστειλε πρὸς τὸν Δούκα τῶν Ἑνετῶν ἡ Κοινότης, ὅπως οἱ ἀρμόδιοι πεισθῶσιν ὅτι οἱ χωρικοὶ ἰδίως θὰ λιμοκτονήσωσι καὶ ὅτι τέλος ἡ νέα αὕτη ἀπόφασις τῶν ἐπὶ τοῦ ἔμπορίου Ἐφρόρων (Savi) δὲν ἦτο πρακτικὴ. Εἰς τὰ πρακτικὰ ταῦτα τοῦ Συμβουλίου ἀποδεικνύονται αἱ ἐνέργειαι τῆς Κοινότητος καὶ τὸ ἐνδιαφέρον ὅπερ ἔλαβεν αὕτη ὑπὲρ τῶν συμφερόντων τοῦ τόπου³. Καὶ ἡ Κεφα-

¹ Περὶ τούτου γίνεται λόγος ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ φιλελληνικωτάτου Guys ποιηθέντι. Voyage Littéraire de la Grèce ἐν σελ. 325 τοῦ Β' τόμου τῆς Γ' ἐκδόσεως, ἐν ἔτει 1783.

² Συνέχεια ἴδε φυλλάδ. 7.

³ Atti Consiglio Comunità, Ἀρχαιοφυλακείον.

ληνία ὡσαύτως εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο δὲν ἔμεινεν ἀπαθής. Ἡ Κυβέρνησις τέλος ἡ ἴδια ἐπέστη ὅτι δὲν ἦτο ἐπιτυχής ἡ ἀπόφασις αὕτη, καθὼς δυσεκτέλεστος, καὶ ἡ λαθρεμπορία ἕνεκα τούτου ἀνεπτύσσοτο περισσοτέρως. Ἐξήγητο διὰ νυκτὸς ἡ σταφίς εἰς Γλαρέντσαν, ὅπου Ἄγγλοι ἔμποροι, ὡς εἶδομεν, ἤρχισαν νὰ ἐγκαθίστανται. Οἱ Ἑνετοὶ ταχέως ἐνόησαν ὅτι οὕτω τὰ μέγιστα ἐζημιούντο⁴. Ὅθεν ἐπέβαλον ἐκ νέου τὸν ἐξαγωγικὸν φόρον, τὸ 1609, τῆς *nuova imposta*. Ἀλλὰ τὰ παράπονα κατὰ τῆς *nuova imposta* καὶ ἔπειτα τῆς *nuovissima*, δὲν ἔπαυσαν, ἄνευ ὅμως ἰκανοποιήσεως τῶν κατοίκων.

* *

Ἄς ἴδωμεν νῦν τί λέγουσι καὶ οἱ περιηγηταί. Ὁ κ. Ξένος δικαίως ἐπικαλεῖται τὴν μαρτυρίαν τοῦ Σάντη, ὅστις ἐπισκέφη τὴν Ζάκυνθον τὸ 1610. Λέγει ὁ περιηγητὴς οὗτος: «Ἀλλὰ τὰ κύρια πλοῦτη τῆς Ζακύνθου προέρχονται ἐκ τοῦ σταφιδοκάρπου, ὅστις εἶνε ἀντικείμενον »σπουδαίας ἐμπορίας, ἰδίως μὲ τὴν Ἀγγλίαν καὶ Ὀλλανδίαν, διότι »ἄλλως ἐνταῦθα ἠγούουν τί νὰ τὴν κάμουν, τοσοῦτο μάλλον, καθόσον »πρὸ τῆς σταφίδος, μόλις ἠδύναντο νὰ ἀπαλλαχθῶσιν ἐκ τοῦ κατα»τρήχοντος αὐτὴν λιμοῦ. Σήμερον ἐκκαθαρίζουν ἐτησίως 150,000 τσε»κίνια, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἡ Ἑνετία λαμβάνει καὶ αὕτη 48,000 τάλ»ηληρα διὰ τελωνιακὰ καὶ ἄλλα ἐξαγωγῆς δικαιώματα. Ἀδύνατον »εἶνε, νὰ φαντασθῇ τις, πῶς ἐν μικρὸν μέρος τῆς γῆς φυτευμένον μὲ »σταφιδάμπελους, παράγει τοιοῦτον πλοῦτον, διότι ἡ νῆσος εἶνε ὄρεινή, »μὴ παράγουσα σῖτον, ἐπαπειλουμένη ἐκ λιμοῦ ὡσάκις οἱ σφοδροὶ ἄνε»μοι ἀποκλείουσι τὰ πλοιάρια, τὰ μετακομίζοντα τοὺς δημητρια»κούς καρπούς ἐκ τοῦ ἀντικρῦ Μωρέως, ἀπέχοντος δέκα μόνον λεύγας »τῆς Ζακύνθου⁵».

Ἰδέαν τινὰ σαφῆ περὶ τῆς καταστάσεως τῆς σταφίδος περὶ τὸν δέκατον ἐβδόμον αἰῶνα παρέχει ἡμῖν καὶ ὁ ἀρχαιομαθής, φιλολόγος καὶ ἰατρός Γάλλος Ἰάκωβος Spon μετὰ τοῦ συνοδοιπόρου του φιλομαθοῦς Ἄγγλου Γεωργίου Wheller. Οὗτοι ἐπισκέφησαν τὰς ἡμετέρας νήσους καὶ τὴν Ἑλλάδα τὸ 1675, καὶ ἐδημοσίευσαν ἰδιαίτερας τὰς ἐντυπώσεις καὶ μελέτας αὐτῶν⁶. Ὁ Spon διηγεῖται ὅτι ἐν Ἰθάκῃ ἡ

⁴ Πάρτετ Κεφαλληνία καὶ Ἰθάκη σελ. 361.

⁵ Σ. Ξένου: Ἱστορία τῆς Σταφίδος ἐν Ἀκροπόλει Φιλολογικῇ σελ. 178. Παραπέμπομεν εἰς τὸν Ξένον, καθότι δὲν εἶδομεν τὸ σύγγραμμα τοῦ Σάντη.

⁶ Τὸ ἔργον τοῦ Γάλλου τιτλοφορεῖται: Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et de Levant, fait aux années 1675 et 1676 par Jacob Spon docteur

παραγωγή τῆς σταφίδος ἦτο ἰσοδύναμος πρὸς τὸ φορτίον δύο ἀγγλικῶν πλοίων. Εὗρεν ἐπίσης ἀρκετὴν εἰς τὴν Κεραλληνίαν ποσότητα, ὥστε πολὺ ὠφελῶντο οἱ κάτοικοι τῆς νήσου ταύτης (elle tire beaucoup d'argent). Οἱ δὲ σταφιδέμποροι διέμενον ἐν Ληξουρίῳ καὶ ἦσαν πολλοὶ καὶ πλούσιοι (plusieurs riches marchands de ces raisins de Corinthe). Περὶ τῆς σταφίδος λεπτομερείας παρέχει ὅταν ἑμιλῆ περι Ζακύνθου. Ἐπὶ λέξει δὲ λέγει: «... σταφίς καλουμένη τῆς Κορίνθου, νῦν ὅμως δὲν καλλιεργεῖται πλέον εἰς τὴν Κόρινθον, οὐδὲ εἰς τὰ περὶ ἠχώρα (environs). Ἐἶνε ἀληθὲς ὅτι ἄλλοτε ὑπῆρχεν ἐκεῖ, καὶ ἐπειδὴ ἠφέρει τὸ ὄνομα τοῦτο, φαίνεται (il y a bien de l'apparence) ὅτι τὸ κρυπτόν τοῦτο ἐκεῖθεν μετεφευτέυθη. Ὅτε ἤμην εἰς τὴν Κόρινθον, ἐπληροφόρηθην ὅτι πρό τινος (il n'y a pas long-temps) ἐκαλλιέργουν ὀλίγην εἰς Βασιλικὰ, τὸ πάλαι Σικυῶνα, μακρὰν τῆς Κορίνθου μόνον ἕξ ἢ ἑπτὰ μίλλια· παρημελήθη ὅμως (ἢ σταφίς) μὴ εὐρισκόμενον ἐν Τουρκίᾳ ἀγοραστῶν... Ἄφ' ὅτου ἡ Τουρκία ἔκτισε δύο φρούρια εἰς τὴν εἰσόδον τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, δὲν ἐπιτρέπεται ἢ εἰσόδος εἰς τὰ ἡμέτερα πλοῖα, ἐκ φόβου αἰφνιδίας ἐφόδου καὶ μήπως, ὑπὸ τὴν πρόφασιν φορτώσεως σταφίδος προσβάλλωσι τὸν τόπον οἱ πειρακαὶ τῆς Μελίτης. Ὅμως ἡ σταφιδόκαρπος φέρεται εἰς Ναύπακτον καὶ Αἴγιον, ὁπόθεν στέλλεται εἰς Πάτρας, ἔνθα ἐπίσης καλλιεργεῖται, πρὸς φόρτωσιν. Οἱ τρεῖς οὗτοι τόποι φορτώνουσιν ἐν πλοῖον μετρίου μεγέθους (un vaisseau médiocre). Ἀπέναντι τῶν Πατρῶν, εἰς τὴν ἠχώραν τῶν ἀρχαίων Αἰτωλῶν, κεῖται χωρίον ὀνομαζόμενον Αἰτωλικόν, κτισμένον ὡς ἡ Βενετία εἰς τενάγη, καὶ κατοικοῦμενον ἐκ διακοσίων περίπου οἰκογενειῶν. Οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου τούτου καλλιεργοῦσιν εἰς τὴν πλησίον στερεὰν καὶ θαυμασίως ἐπιτυγχάνουσιν. Ἐἶνε ὠραία καὶ καλὴ (beau et bon) καὶ δις χονδροτέρα τῆς Ζακύνθου. Οὗτοι δύνανται μετὰ τῆς σταφίδος τοῦ Μεσολογγίου νὰ φορτώσωσιν ἐν ἡμέγα πλοῖον. Ἐκεῖ ἤμεθα, ὅταν Ἄγγλος ἔμπορος εὗρίσκετο μετὰ τοῦ πλοίου του πρὸς φόρτωσιν, ἐν παρόδῳ δὲ λέγω ὅτι οἱ Ἄγγλοι καταναλίσκουσι περισσότεραν σταφίδα ἢ ὅσον ὁμοῦ οἱ Γερμανοὶ καὶ οἱ Γάλλοι. Ἐἶνε εὐχάριστος ἢ θεὰ τοῦ ἐκ μονοξύλων (monoxyla), στολίσκου, δέκασπον τῶν ὁποίων μεταφέρει εἰς τὸ πλοῖον πέντε ἢ ἕξ σακκία σταφίδος· ἀλλ' ὅταν ὁ ἄνεμος ἐνδυναμοῦται, αἴφνης τὰ πλοίαρια ταῦτα

en medecin, agregé à Lyon et George Wheller, gentilhomme anglois: τρεῖς τόμοι, Λυὼν 1678. Τὸ δὲ τοῦ Ἄγγλου: A. journey into Grece, by George Wheller Esq. in company of Lyons, ἐν Λονδίῳ 1682. Τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Wheller μετεφράσθη γαλλιστὶ καὶ ἐξεδόθη ἐν Ἀμστελοδάμῳ τὸ 1689.

»διασκορπίζονται ὡς σμῆνος μελισσῶν, καθότι δὲν τολμῶσι νὰ ἐκτίθενται εἰς τὴν ὄρμην τῶν κυμάτων, ὡς αἱ ἡμέτεραι φελουκαὶ (félouques). Ἡ Ὁ Ἄγγλος οὗτος ἔμπορος δὲν ἐπλήρωνεν εἰς τὸ τελωνεῖον φόρον ἡ εξαγωγῆς, ἀλλ' ἔδιδεν ὡς δῶρον χίλια σκουδα εἰς τὸν βοεβόδαν¹ καὶ ὅμως εὗρισκε περισσότερον συμφέρον εἰς τὴν Ζάκυνθον, ὅπου ἐπλήρωνε ἡ δασμὸν εἰς τὸ τελωνεῖον δέκα σκουδα τὴν χιλιάδα. Ἡ Κεραλληνία, ἡ ἣτις εἶνε μεγάλη νῆσος, παράγει μετὰ τῆς Ἰθάκης ἑπτὰ ἢ ὀκτὼ φορτία καὶ ἡ Ζάκυνθος περίπου τὸ ἡμισυ. Οἱ ἀμπελῶνες ταύτης τῆς νήσου (Ζακύνθου) καλλιεργοῦνται εἰς ὠραισιότατην πεδιάδα, δώδεκα ἢ μιλίων μήκους καὶ τεσσάρων πλάτους, προφυλασσομένην ὑπὸ σειρᾶς ὀρέων... Τίς πιστεύει ὅτι μετρία τις πεδιάς, ἔνθα ὑπάρχουσι καὶ ἡ πλῆθος ἐλαιῶνων καὶ χωραφίων παράγει τέσσαρα ἕως πέντε ἑκατομμύρια σταφίδος καὶ δέκα χιλιάδας μεγάλων βαρελῶν οἴνου πρὸς χρῆσιν τῶν κατοίκων; Τὸ τελωνεῖον ἐξ ἀμφοτέρων τῶν προϊόντων τούτων εἰσάγει εἰς τὸ ταμεῖον τοῦ Δόγη κατ' ἔτος τεσσαράκοντα χιλιάδας δουκάτων· ὁμοῦ δὲ ἡ Ζάκυνθος καὶ ἡ Κεραλληνία πληρώνουσι κατ' ἔτος ἑκατὸν χιλιάδας δουκάτων. Ἐκάστη χιλιάς σταφίδος στοιχίζει εἰς τὸν ἀγοραστὴν περίπου εἰκοσι τέσσαρα σκουδα· ἂν καὶ τὸ κείδος ἀγοράζεται ἐκ τῶν κατόχων πρὸς δέκα μόνον σκουδα, ὅμως ὑπόκειται εἰς ὑπέρογκα δικαιώματα (il y a de gros droits)... Ἡ Χάριν περιεργείας ἐνίοτε ἐκ τῆς σταφίδος παράγουσιν οἶνον, ἀλλ' εἶνε οὗτος πολὺ δυνατὸς (trop violent), καὶ ἁμοιάζει σχεδὸν πρὸς τὸ οἶνον πνευμα (eau de vie)...»².

Ὁ Wheller τὰ αὐτὰ περίπου λέγει. Λαλῶν περὶ τῆς ἀφίξεώς του εἰς Ζάκυνθον, λέγει ὅτι ἡ νῆσος αὕτη «εἶνε ὁ τόπος ἐξ οὗ κυρίως ἔρχονται τὰ κουραντιὰ εἰς Ἀγγλίαν, δι' ὧν μαγειρεύομεν τόσα ἐξαιρέτα φαγητά, προέρχεται δὲ τὸ ὄνομα τῶν ἐκ τῆς Κορίνθου, πεφημισμένης πόλεως πλησίον τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Πελοποννήσου, διὸ καὶ ἡ καλεῖται κορινθιακὴ σταφίς. Ἀλλὰ σήμερον δὲν καλλιεργεῖται πλέον

¹ Ὁ βοεβόδας ἦτο σπουδαῖον ἐπὶ τουρκοκρατίας πρόσωπον ἐν τῇ διοικήσει, διοριζόμενος εἰς πᾶσαν ἐπαρχίαν ὑπὸ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης τῇ προτάσει τῶν μαλικιανῶν σααπίδων, τῶν ἐκμισθωτῶν τῆς δεκάτης, ἐσχάτως δὲ ὑπὸ τοῦ πασᾶ. Ἡ διάρκειά τῆς ἀρχῆς του ἦτο ἐνιαυσία, καθήκοντα δὲ εἶχε νὰ εἰσπράττῃ τὸ χαράτζι ἢ κεφαλαίτικο, νὰ ἐπιτελῇ τὰς προσταγὰς τοῦ πασᾶ, ὡς καὶ τὰς ἀποφάσεις τοῦ δικαστηρίου καὶ νὰ ἐνεργῇ τὰς αἰτήσεις τῶν προστῶν ὡς πρὸς τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν ἀστυνομίαν καὶ τὴν εἰσπραξίν τῶν δασμῶν, νὰ ἐπικυροῖ δὲ τὰς πωλήσεις γαιῶν δι' ἐγγράφου καλουμένου ταπί (Πρβλ. Ν. Γ. Μοσχολάκη: Τὸ ἐν Ἑλλάδι δημόσιον δίκαιον ἐπὶ Τουρκοκρατίας (Ἀθήναις 1882).

² Spon Voyage κτλ. τόμ. Α' σελ. 142—147.

νείς Κόρινθον ἢ σταφίς. Ἴσως τὴν παρημέλησαν, διότι δὲν ὑπάρχουσαν ἀγοραστὰ ἐκεῖ, καθότι τῶν Τούρκων τὸ φιλύποπτον ἀπαγορεύει νείς τὰ μεγάλα πλοῖα τὸν εἴσπλου εἰς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον. Ἡ σταφίς δὲν βλαστάνει μεταξύ τῶν θάμνων, ὡς τὰ ἰδικὰ μας λευκὰ καὶ κόκκινα κουρραντιὰ· ἀλλὰ παράγεται ἐκ κλημάτων ἀμπέλου ὡς πᾶσαι αἱ λοιπαὶ τῶν σταφυλαί. Οἱ βότρυες τῆς εἶναι μικροί, ἀνευ πυρήνων, ἐρυθροὶ δὲ ἢ μᾶλλον μελανοὶ τὸ χρῶμα. Ὅτε διήλθον ἐκ Πλακεντίας τῆς Ἰταλίας, εὔρον ἐκεῖ λευκὴν τοῦ εἶδους τούτου σταφίδα, διαφέρουσαν μόνον κατὰ τὸ χρῶμα. . . . Τὰ κουρραντιὰ πωλοῦνται περίπου πρὸς δώδεκα τάλληρα τὴν χιλιάδα καὶ ἕτερα δώδεκα τάλληρα πληρώνουσιν εἰς τοὺς Ἑνετοὺς εἰς ἐξαγωγικὸν τέλος. Ἡ Ζάκυνθος παράγει ἐτησίως πέντε ἢ ἕξ φορτία, ἡ Κεφαλληνία ἑπτὰ ἢ τέσσαρα φορτία καὶ τὸ Αἰτωλικόν, Μεσολόγγιον καὶ αἱ Πάτραι ἐν μόνον φορτίον, μέρας τοῦ ὁποίου εἶναι καὶ ὁ σταφιδόκαρπος τὸν ὁποῖον φέρουσιν ἐκ τοῦ κόλπου τῆς Κορίνθου. Διὰ τὴν δέουσαν ὑποστήριξιν τοῦ ἐμπορίου τούτου οἱ Ἄγγλοι ἔχουσιν ἐν Ζακύνθῳ ππρακτορεῖον, συγκροτούμενον ἐκ τοῦ ἀγγλοῦ προξένου καὶ πέντε ἢ ἕξ ἐμπόρων τῆς Ἑταιρίας τῆς Ἀνατολῆς (Levant). Οἱ Ὀλλανδοὶ ἔχουσιν τὸν προξένον τῶν καὶ ἓνα ἢ δύο ἐμπόρους, καθὼς καὶ οἱ Γάλλοι τὸν προξένον τῶν καὶ ἓνα ἔμπορον. Τὸ κυριώτερον ἐμπόριον εὐρίσκεται εἰς χεῖρας τῶν Ἀγγλῶν καὶ δικαίως, διότι καταναλίσκουσιν ἐκ τοῦ καρποῦ τούτου ἐξάκις περισσότερον ἢ ὅτι ὁμοῦ οἱ Γάλλοι καὶ οἱ Ὀλλανδοὶ. Οἱ Ζακύνθιοι ἀγνοοῦσιν εἰς τι μεταχειριζόμεθα τὴν σταφίδα. Νομίζουσιν ὅτι τὴν μεταχειριζόμεθα εἰς τὴν βαφήν»¹.

Ὅπως ὁ ἀναγνώστης λάβῃ ἰδέαν τινὰ τῆς ποσότητος τῆς παραγωγῆς τῆς σταφίδος κατὰ τὸ 1675, λέγομεν ὅτι τὰ μεταφέροντα τότε τὴν σταφίδα πλοῖα ἦσαν τὰ καλούμενα κλίπερς (Clippers), ἅτινα δὲν ἦσαν μεγαλτετρα τῶν 200 τόνων. Ἐκαστος τόνος, ὡς γνωστὸν, ἰσοδυναμεῖ πρὸς 2,144 καὶ $\frac{1}{3}$ ἐνετικὰς λίτρας ἢ 793 ὀκάδας καὶ 166 δράμια.

Ὁ Beaujour² προσέτι ἱστορεῖ ὅτι «οἱ Ἄγγλοι κάμνουνσι μεγίστην κατανάλωσιν τῆς σταφίδος εἰς τροφήν, ἐνῶ ἐν Γαλλίᾳ τὴν μεταχειρίζονται ἐν τῇ φαρμακοποιίᾳ, ἐν Ἰταλίᾳ δὲ εἰς κατασκευὴν οἰνοπνεύματος καὶ εἰς ἄλλους κλάδους τῆς βιομηχανίας».

Καὶ ἀλλαγῶν λέγει: «Ἡ σταφίς ἐπωλήθη τὰ τελευταῖα ἔτη, τουτέστι τὸ 1697, πρὸς ὀγδοήκοντα γρόσια τὰς χιλίας λίτρας, συμπερι-

¹ Wheller. A journey κτλ. σελ. 33 καὶ Σ. Ξένου ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 178—179.

² Tableau κτλ.

»λαμβανομένων εἰς τὴν τιμὴν ταύτην πασῶν τῶν δαπανῶν». Παρέχει δὲ συγκριτικούς πίνακας τῶν δασμῶν τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Ζακύνθου. Διὰ τὴν σταφίδα τῆς Ζακύνθου οἱ φόροι ἀνῆρχοντο εἰς 35 γρόσια τοῖς ἑκατόν, διὰ δὲ τὴν τῆς Πελοποννήσου εἰς 27 τοῖς ἑκατόν¹.

Περὶ τῆς καταστάσεως τῆς σταφίδος κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, ὡς ἴδωμεν τι λέγει λόγιος Γάλλος, ὅστις, ὡς γνωστὸν, διετέλεσε πρόξενος τῆς Γαλλίας ἐν τοῖς νήσοις ἀπὸ 1781—1797. Ὁ Γάλλος οὗτος εἶνε ὁ Saint—Sauveur. Οὗτος ἀφηγεῖται ὅτι προσφιλὴς ἦτο ἡ σταφίς εἰς τοὺς Ἀγγλοὺς καὶ εἰς τοὺς Δανούς, ὅτι ὑπέκειτο εἰς δασμὸν ἑπτὰ τοῖς ἑκατόν, μεταβληθέντα εἰς τέσσαρα τσεκίγια (44 λίρας) τὴν χιλιάδα καὶ ὅτι προσετέθη ὁ νέος δασμὸς (novissimo) ἐκ δύο τσεκινίων (22 λίρας τὴν χιλιάδα)· ὅτι ὁ Προβλεπτής ἐλάμβανε δύο τοῖς ἑκατόν καὶ ἕκαστος τῶν γραμματέων ἢ σύμβουλος ἐν τοῖς ἑκατόν· ὅτι ἀκολούθως ὁ νέος δασμὸς δὲν ἐπληρώνετο ἀπὸ τοὺς Ἑνετοὺς καὶ ἀπὸ τὰ πλοῖα, ἅτινα ἐρχόμενα ἐκ τῶν ἀρκτικῶν (de nord) λιμένων, ἐκόμιζον εἰς Ἑνετιαν φορτία παστῶν (salaisons)· ὅτι εἶχον ἀρχίσῃ νὰ λάβουν τὸ προνόμιον τῆς μὴ πληρωμῆς τοῦ νέου δασμοῦ καὶ τὰ ρωσικὰ πλοῖα, ἀπερ ἐταξείδευον εἰς τὴν Μαύρην θάλασσαν. Ὁ Saint—Sauveur βεβαιεῖ ἐπίσης ὅτι ἡ Ζάκυνθος παρῆγε κατ' ἔτος ἐννέα ἕως δέκα ἑκατομμύρια, ἐνίστε δὲ δέκα τρία ἑκατομμύρια· ὅτι οἱ Γάλλοι κάμουν ὀλίγην κατανάλωσιν τῆς σταφίδος καὶ αἱ μεγαλτετρα ἀποστολαὶ γίνονται εἰς τὴν Ἀγγλίαν, Ὀλλανδίαν, Σουηδίαν, Δανιμαρκίαν, Ἀμερικὴν λυπηρὸν εἶνε ὅμως, προσθέτει, ὅτι ἐνεκα τῶν τιμῶν παρεμποδίζεται τὸ ἐμπόριον τοῦτο.

Λέγει ὅτι συνήθως ἡ τιμὴ τῆς σταφίδος ἦτο δέκα τσεκίγια τὴν χιλιάδα (110 λίραι), καὶ ὅτι ἐστοιχίζεν εἰς τὸν ἀγοραστήν, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἐξόδων τῶν δικαιωμάτων, τσεκίγια εἴκοσι τὴν χιλιάδα. Ἐπίσης ἀναφέρει τὸν σταφιδίτην οἶνον, ἀλλὰ λέγει ὅτι εἶνε doux, très onctueux καὶ καλὸς διὰ τὸν στόμαχον, τὸν συνίστων δὲ οἱ ἱατροὶ ὡς τονωτικὸν κατὰ τὸ στάδιον τῆς ἀναρρώσεως. Ἀναφέρει ἐπίσης ὅτι οἱ Γάλλοι δὲν ἔκαμνον ἐμπορικὰς συναλλαγὰς καὶ σπανίως ἐφαίνετο εἰς τὸν λιμένα ἡ γαλλικὴ σημαία. Τῷ 1784 ἐν Πρεβέζῃ ἰδρύθη οἶκος παρὰ τοῦ Lasalle καὶ ἐν Ζακύνθῳ δὲ τὸ πρῶτον ἰδρύθη οἶκος ἐν ἔτει 1790 παρὰ ἐμποροῦ τινὸς ἐκ Μασσαλίας². Διευκόλυνον δὲ τὸ ἐμπόριον οἱ Προξένοι ἢ μᾶλλον οἱ Πράκτορες, εἴτινες, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἦσαν ἐγγχώριοι. Ἡ Ἀγγλία, ἡ Γαλλία, ἡ Αὐστρία, ἡ Ἰσπανία,

¹ Πρβλ. Ξένου ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 200.

² Saint—Sauveur, Voyage κτλ. τόμ. II καὶ III.

ἡ Ὁλλανδία, ἡ Νεάπολις, ἡ Ραγούζα, ἡ Ρωσία¹, ἡ Δανιμαρκία καὶ ἡ Σουηδία² εἶχον τοὺς πράκτοράς των. Περιέργον δὲ εἶνε ὅτι ἡ Τουρκία δὲν εἶχε πρόξενον καὶ οὕτως οἱ ὑπῆκοοι αὐτῆς προσέτρεχον εἰς Ζακύνθον, διοριζόμενον ἐπὶ τούτῳ παρὰ τοῦ γενικοῦ προβλεπτοῦ Κερκύρας³.

* *

Ἀνεφέραμεν πολλάκις εἰς τὰς ἱστορικὰς ταύτας σημειώσεις τὸ εἶδος λευκῆς μικρόρραγος σταφυλῆς, ἔτι καὶ σήμερον ὀνομαζόμενον ἀπλῶν λιανορρωγι ἐνῶ, ὡς εἶδομεν, πρὸ αἰώνων συνωδεύετο διὰ τοῦ ἐπιθέτου λευκοῦ λιανορρωγίου πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τοῦ μελανοῦ, τῆς σημερινῆς σταφίδος. Τὸ λιανορρωγι τοῦτο, οὐ σήμερον μόνον, ὡς εἴπομεν, ὀλίγα ὑπάρχουσι κλήματτα, ἄλλοτε πολὺ ἐκαλλιεργεῖτο καὶ ἐξ αὐτοῦ παρήγετο ἄριστος οἶνος. Ἐκ τῶν σωζομένων βιβλίων τοῦ τότε Τελωνείου ἀναφέρονται ἐξαγόμενοι οἶνοι ἐκ λιανορρωγίου. Ὁ Saint Sauveur⁴ ἐπαινεῖ τὸν οἶνον τοῦτον καὶ τὸν ἀποκαλεῖ γλυκὺν καὶ καλὸν διὰ τὸν στόμαχον, ἐπαινεῖ ἐπίσης τὸν μοσχάτον Ζακύνθου, ὅστις ἦτο λευκὸς καὶ μελανὸς μετὰ πολλῆς εὐωδίας (beaucoup de bouquet). Ἐπίσης ὁ Νικόλαος Σιέρρας ἀναφέρει τὸν μοσχάτον οἶνον καὶ τὸν ἐκ λιανορρωγίου. Ὡσαύτως ἐφημίζοντο οἱ ἐκ κοζανίτου οἶνοι⁵. Συνειθίζον ἐπίσης νὰ κατασκευάζωσιν οἶνον ἐκ σταφίδος χλωρᾶς.

Σημειώτιον ὅτι κατὰ τὸ ἐπικρατοῦν σύστημα, ἐξέθετον τὴν τε σταφίδα καὶ τὸ λιανορρωγι πρῶτον ἡμέρας τινὰς εἰς τὸν ἥλιον. Καὶ τοῦτον τὸν οἶνον ἰαλικόν (Iatico καὶ ἰταλιστὶ) ἐκάλουν.

* *

Συνέβαινε ἐνίοτε ἐνεκά τινων περιστάσεων ἡ σταφίς νὰ μὴ πωλῆται καὶ νὰ μένη εἰς τὰς σταφίδαποθήκας, ἢ, ὡς ἔλεγον καὶ λέγουν ἀκόμη, σαράγιας⁶. διὸ οἱ κτηματῆται συνεσκέφθησαν πρὸς θεραπείαν τοῦ κακοῦ, μὴ θέλοντες νὰ μένη ὁ καρπὸς ἀπόλητος μέχρι τοῦ ἐπομένου ἔτους. Τούτου ἕνεκεν ἀπὸ τοῦ Ἰανουαρίου, ὡσάκις δὲν ὑπῆρχεν ἐλπίς νὰ πωληθῇ εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἡ σταφίς ἐπωλεῖτο λιανικῶς εἰς

¹ Φάκελλο: Diversorum, Ἀρχιεποφυλακεῖον καὶ Saint—Sauveur ἐνθ. ἀνωτ.

² Ἐγγραφα εὐρισκόμενα παρὰ τῷ κυρίῳ Δημητρίῳ Λουντζῆ.

³ Lettere diverse, Ἀρχιεποφυλακεῖον καὶ Saint—Sauveur ἐνθ. ἀνωτ.

⁴ Voyage κτλ. τόμ. III. σελ. 157.

⁵ Εἰς τὴν συνέχειαν τῆς μεταφράσεώς του τῆς ἱστορίας Ζακύνθου τοῦ Ρεμονδίνη. *Χρονικὰ Βαρβιάνη* φυλ. 172.

⁶ Σαράγια—Seraglia. Εἰς ἀρχαῖα ἔγγραφα εὐρομεν τὰ κλείσματα καὶ ἰταλιστὶ clisma καὶ seraglia, σαράγια, σεράλια.

τοὺς δρόμους καὶ εἰς τὰ παντοπωλεῖα, ἐνῶ ὅταν ἐζητεῖτο καὶ ἐγίνετο ἐξαγωγή, ἀπηγορεύετο αὐστηρῶς ἡ λιανικὴ πώλησις. Εἰς τὰ 1680 ὅμως οἱ Ἐνετοὶ Ἀνδρέας Μαφέης καὶ Ἀντώνιος Βενιέρος ἀπεφάσισαν μετὰ τοῦ . . . Γάητα¹, ὅταν ἕνεκα τῶν ἐκτάκτων περιστάσεων ἡ σταφίς δὲν πωλῆται μετὰ τὸν Ἰανουάριον, νὰ μεταποιῆται εἰς οἶνόπνευμα. Ὁ Προβλεπτὴς συνεφώνησεν, ἀγνοοῦμεν ὅμως ἂν ἰδρῦθη ὄντως οἶνοπνευματοποιεῖον τοιοῦτο, καθότι δὲν ἀπνητήσαμεν σχετικὰ περὶ τούτου ἔγγραφα. Βεβαίως ὅμως ἀδύνατος ἦτο ἡ εὐδοκίμησις τοιοῦτου ἰδρύματος, ἀφοῦ ἡ σταφίς σπανίως ἔμενε ἀπόλητος, καθότι οὔτε περιρισμὸς κατανάλωσις ὑπῆρχεν οὔτε ὑπέμετρος παραγωγή. Ἡ σταφίς ἐζητεῖτο, ὑπῆρχε συναγωνισμὸς, καὶ ὁσημέραι ἡ διάδοσις αὐτῆς καθίστατο μεγαλειτέρα. Ὁ Νικόλαος Σιέρρας μάλιστα ἱστορεῖ, ὅτι καὶ εἰς τὴν Ρωσίαν εἶχεν ἀρχίσει ἡ εἰσαγωγή τῆς σταφίδος. Μεταξὺ τῶν ἐν σχεδίῳ ὑπομνημάτων καὶ ἐπιστολῶν τῆς Κοινότητος, ἀνεύρωμεν καὶ εἶδος τι ἐγκυκλίου πρὸς τοὺς ἐμπόρους, δι' ἧς συνίστατο ἡ εἰσαγωγή τοῦ προϊόντος τῆς σταφίδος εἰς νέα μέρη, παρείχετο δὲ εἰς τοὺς ἐπιθυμοῦντας δωρεὰν ὡς δαῖμα κιβωτιδίων ὀκτώ λιτρῶν. Ἄν ἡ ἐγκύκλιος αὕτη ἐστάλη ἄγνωστον, καθότι δυστυχῶς μεθ' ὅλας ἡμῶν τὰς προσπάθειας, δὲν ἠδυνήθημεν νὰ εὐρωμεν ὅλην τὴν σειρὰν τῆς ἀλληλογραφίας (libri lettere) τῆς Κοινότητος. Ὑπάρχουσιν ὅμως εὐλογαὶ περὶ τούτου ἀμφιβολίαι, καθότι οὐχὶ σπανίως ἀνεύρωμεν σχέδια ἔγγράφων, ὧν ἡ ἐνέργεια ἔμενε ἀπραγματοποιήτος.

Ἀνωτέρω εἴπομεν ὅτι ἕνεκα ἐκτάκτων περιστάσεων ἡ ἐσοδεία τῆς σταφίδος δὲν ἐπωλεῖτο ὀλόκληρος. Τοῦτο ἰδίως συνέβαινε διαρκοῦντος πολέμου, διότι οἱ ἔμποροι δὲν ἐθεώρουν φρόνιμον τὸν πλοῦν εἰς ἀνωμάλους περιστάσεις. Ἄλλο ἐμπόδιον ἦτο ὅταν εἰς τὰς ἀγγλικὰς χώρας δὲν ἦτο ἄφθονον τὸ ἐκ τῆς ἀλιείας προϊὸν (pescagione). Οἱ ἔμποροι ἐφόρτωνον τὴν σταφίδα εἰς τὰ πλοῖα, ἅπερ ἤρχοντο φορτωμένα ἐκ τῆς βορείου Εὐρώπης, ὡσάκις δὲ συνέβαινον πόλεμοι, τὰ ἐμπορικὰ πλοῖα ἐφοβοῦντο νὰ πλέωσιν εἰς τὴν Μεσόγειον. Ὅταν ὅμως ἕνεκα μὴ ἀφθόνου ἀλιείας εἰς τὰς ἀγγλικὰς χώρας ἢ ἐξ ἄλλου τινὸς συμβάντος, δὲν κατέπλεον ἀγγλικὰ πλοῖα, ἡ σταφίς ἐφορτώνετο εἰς τὰ ἐνετικὰ πλοῖα, ἀλλὰ τότε τὰ ἔξοδα, κατὰ τὸν Νικόλαον Σιέρραν, ἦσαν πολλὰ καὶ συνεπῶς ἡ τιμὴ τῆς σταφίδος ἤλαττοῦτο.

* *

Κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα, ἐν τῇ Πελοποννήσῳ ἐγίνοντο ἐμπορικαὶ

¹ Δυσανάγνωστον τὸ βαπτιστικὸν ὄνομα.

πανηγύρεις και αγοραί πέντε τὸν ἀριθμὸν κατ' ἔτος ¹. Τὸν Μάϊον μῆνα ἐτελεῖτο μία εἰς Γαστούνην, τὸν Ἰούλιον ἑτέρα εἰς Τριπολιτσάν, δύο ἐτελοῦντο κατ' Αὐγουστον ἢ μὲν εἰς τὴν θέσιν Ἁγίον Ἰωάννην ἢ δὲ εἰς τὴν καλουμένην Ἰζαμί (la Moschea) μεταξύ Καλαβρύτων καὶ Γαστούνης, καὶ μία τὸν Σεπτέμβριον εἰς τὰ Καλαβρυτά. Εἰς τὰς ἐμπορικὰς ταύτας πανηγύρεις μετέβαινον Ζακύνθιοι πρὸς πώλησιν προϊόντων τῆς νήσου των, ἅτινα δυστυχῶς δὲν ἀναφέρει τὸ ἔγγραφον, διότι δὲν ἐπλήρωνον δασμὸν (libere essendo per la fiera del Regno di Morea). Ὁ Προβλεπτής εἶχεν ἐκφράσει τὴν γνώμην νὰ πέμπηται εἰς τὰς τοιαύτας πανηγύρεις καὶ σταφίς ἐκ Ζακύνθου πρὸς ἐπίδειξιν τῆς καλῆς αὐτῆς ποιότητος, καὶ νὰ διανεμηθῆται δωρεάν, ἐπίσης δὲ νὰ πέμπηται πρὸς πώλησιν καὶ οἶνος σταφιδίτης ².

* *

Πρέπει ὅμως νὰ σημειώσωμεν ὅτι ἡ Ἑνετικὴ κυβέρνησις ἐφρόντιζεν ὅπως οἱ ἐν ταῖς νήσοις ἐμπορευόμενοι τὴν σταφίδα μὴ ἀπατῶσι τοὺς ξένους ἐμπόρους, οὐδὲ τοὺς ἀγοραστὰς, διὰ νὰ μὴ δυσφημηθῆται τὸ προϊόν. Περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου πολλὰ διατάγματα ὑπάρχουσιν εἰς τὰ ἀρχαιοφυλακεῖα Ζακύνθου. Ἐπίσης ἡ κυβέρνησις ἐπέβαλλεν εἰς τοὺς κτηματίας τὴν καλὴν ἀποξήρανσιν καὶ τὸν ἐπιμελῆ καθαρισμὸν τῆς σταφίδος, ὅπως ἀποθηκεύηται αὕτη ἐν καλῇ καταστάσει. Περὶ πάντων ἡ Ἑνετία ἐμερίμνα, ὡς ἀποδεικνύουσι τὰ σωζόμενα διατάγματα καὶ προκηρύξεις, ἐξ ὧν περιεργείας χάριν δημοσιεύομεν μίαν ἑλληνιστί, καθότι ὁσάκις ἡ Ἑνετικὴ Πολιτεία ἤθελεν ὅπως περιέρχονται εἰς γνώσιν πάντων τῶν κατοίκων αἱ διατάξεις αὐτῆς, αὐταὶ ἐδημοσιεύοντο καὶ ἰταλιστί καὶ ἑλληνιστί.

Ἰδοὺ ἡ προκήρυξις :

«Ὅτι ὅλοι νὰ ἔχουν χρέος ἀπαραίτητον, μὲ ὅλην τὴν προσοχὴν καὶ ἐπιμέλειαν νὰ συγυρίζουν τὴν σταφίδα, ἤγουν νὰ μὴν ἠμποροῦν νὰ τὴν ἀσκηώσουν ἀπὸ τὰ ἀλώνια ἂν δὲν εἶνε στεγνὴ, καλοψημένη, παστρική ἢ ἀπὸ χῶμα καὶ χωρὶς κυρνιαχτῶν.

«Καὶ κατὰ τὸν ἄλλον τρόπον ἐξ ἐναντίας κάμνοντας, εἰς καιρὸν μά-
»λιστα τῆς μπασίας τῆς αὐτῆς σταφίδος εἰς τὴν χώραν μὲ τὴν θεώ-
»ρησιν τὴν ἰδικὴν μας, καὶ ἄλλον ὑποκείμενον, ὅπου τούτου θέλει εὐρί-
»σκεται ἔξω ὅπου ὅλην σταφίδα ὅση θέλει εὐρουν χωρὶς ταῖς ἄνωθεν

¹ Σ. Λάμπρου. Ἐμπορ. Πανηγ. ἐν Πελοπον. κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα (ἐν Δελτίῳ Ἐθν. Βιομ. 1877.

² Diversorum (Ἀρχαιοφυλακεῖον).

»διωρισμέναις ἐπιμέλειαις θέλει τὴν στέλνουν εἰς τὸν φόρον μὲ ἔξοδα
»τῶν νοικοκυρέων τῆς ἰδίας διὰ νὰ τὴν κατασταίνουν ὡς πρέπει, θέλει
»εἶνε ἀκόμα ὑποκείμενοι οἱ παραβάται εἰς σκληρὰν παιδευσιν μπάνδου,
»φυλακῆς καὶ κατέργου, κατὰ τὸ πταίσμον τοῦ καθενός, ὡς καθὼς διο-
»ρίζει ὁ νόμος. Καὶ πρὸς τοῦτοις ἀκόμη, θέλει ἀκούεται κονφισκάτο ¹.
»τὸ φρούτο ², καὶ ἔτι εἰς τέτοιον τρόπον νὰ ἐμποδισθῆ τὸ κακὸν ὡσάν
»καὶ εἰς τὴν αὐθεντικὴν κάσσαν. Περιπλέον κάνομεν γνωστὸν εἰς κα-
»θένα ὅτι νὰ μὴν ἤθελε τολμήσῃ, ἢ ἁμαρτήσῃ νὰ ἀνακατώσῃ στα-
»φίδα παλαιὰν μὲ τὴν νέαν διὰ ὅσην παραμικρὰν ποσότητα, ἐπειδὴ
»εὐθέως ὅπου ἤθελε φανερωθῆ τούτο τὸ φοβερὸν πταίσμον, θέλει εἶνε
»ἄχι μόνον ὑποκείμενος εἰς τὸν χαϊμὸν ὅλης τῆς σταφίδος τόσον νέας
»ὡσάν παλαιᾶς, ἢ ὅποια ἄσφαλτα θέλει ἀκούεται κονφισκάδα, ἀλλὰ
»ἀκόμη θέλει ὑποφέρει τὴν παιδευσιν ἐξὶ μνηῶν φυλακῆς καὶ περισσό-
»τερον, κατὰ τὴν μεγαλότητα τοῦ πταιξίματος καὶ τὰ ἐξῆς.

» Ἐδόθη εἰς τὰς 24 Ἰουλίου 1784 ἑ. π. ³».

Zuanne Pasqualigo provveditore

Ἡ προκήρυξις αὕτη δὲν ἔμεινεν ἄνευ ἀποτελέσματος, καθότι οἱ νό-
μοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐφηρμόζοντο αὐστηρῶς ἐπὶ Ἑνετοκρατίας. Εἴ-
δομεν εἰς τὰ ἔγγραφα πολλοὺς τιμωρηθέντας ὡς παραβάτας τῶν περὶ
τῆς σταφίδος διατάξεων, οἱ μὲν διότι ἀνέμιξαν τὴν σταφίδα τῆς ἐσο-
δείας προηγουμένου ἔτους μετὰ τῆς νέας, ἄλλοι διότι ἔθεσαν εἰς τὰ
ἀλώνια μετὰ τῆς σταφίδος λευκὸν λιανωρῶγι, ἄλλοι διότι δὲν ἀπεξήρα-
νον καλῶς τὴν σταφίδα των, καὶ εἰς, κατὰ τὸ 1785, διότι ἀνέμιξεν
ἄμμον μετὰ τῆς σταφίδος.

* *

Εἶπομεν ἀνωτέρω ὅτι ἡ Ἑνετία πολὺ ἐφοβεῖτο καὶ αὐστηρῶς κατε-
δίωκε τὸ λαθρεμπόριον. Μεθ' ὅλα ὅμως τὰ κατ' αὐτοῦ μέτρα, τούτο
ἐξηκολούθει, ἰδίως εἰς Κεφαλληνίαν, ἕνεκα τῶν πολλῶν ἐν τῇ νήσῳ
κολπίσκων καὶ ὄρμων. Καὶ ὁ ἐξαγωγικὸς νέος δασμὸς καὶ ὁ φόρος τῆς
σταφίδος ἐξηκολούθει ν' ἀποφέρῃ πάντοτε εἰς τὴν Ἑνετικὴν κυβέρνησιν
ἄφθονον κέρδος, χάρις δὲ εἰς τὸ προϊόν αὐτό, τὸ εἰσόδημα τῶν σταφιδο-
φόρων νήτων ὀσημέραι ἠύξανεν. Ὡς ἀνεφέραμεν προηγουμένως, τὸ 1594
ἡ Ζάκυνθος εἶχεν εἰσόδημα 15,000 δουκάτα. Τῷ 1601 ὅμως ὁ Φραγ-
κῆσκος Λορεδάνος ὑπολογίζει τὸ ἐτήσιον εἰσόδημα εἰς 25,000 περίπου

¹ Confiscare—δημεύω, ἡ λέξις αὕτη δὲν ἀπαντᾷ πλέον ἐν Ζακύνθῳ.

² Frutto, λέξις ἔτι ζῶσα, ἐξ ἧς καὶ φρούτια=ἐσοδεῖα.

³ Διωρθώσαμεν μόνον τὴν ὀρθογραφίαν.

δουκάτα. Ἡ Κεφαλληνία καὶ ἡ Ζάκυνθος τῷ 1622 ἀπέφερον, κατὰ τὸν Ἀντώνιον Da Ponte, περίπου 100,000 δουκάτα εισόδημα. Ὁ Προβλεπτής οὗτος προσθέτει ὅτι ἐνῶ ἡ Κέρκυρα εἶνε ἀξιοσημείωτος διὰ τὰ φρούρια ἡ Κεφαλληνία καὶ ἡ Ζάκυνθος εἶνε διὰ τὰ εισοδήματά των. Ὁ δὲ Ἀγγελοῦ Ἰουστινιάνης ἐν τῇ ἐκθέσει αὐτοῦ τὸ 1626 υπολογίζει τὸ ἐτήσιον εισόδημα τῆς Κεφαλληνίας εἰς 34,000 περίπου δουκάτα, ἐξ ὧν, ἀφαιρουμένων τῶν ἐξόδων, ἔμενε περίσσευμα 13,000 δουκάτα¹. Δικαίως ἄρα ἡ Ἑνετία κατέβαλλε τσαούτην προσοχὴν εἰς τὴν σταφίδα καὶ διατάγματα πολλὰ ἐδημοσίευσεν, ἰδίως κατὰ τοῦ λαθρεμπορίου.

* *

Ὁ Λαυρέντιος Δολφὶν γενικός προβλεπτής καὶ ἐλεγκτής τῶν ἐν Ἀνατολῇ νήσων, διὰ διατάγματος αὐτοῦ ἐκδοθέντος ἐν Ἀργουστολίῳ τῇ 5 Δεκεμβρίου τοῦ ἔτους 1647, σὺν ἄλλοις, διορίζει ἐπόπτας (Soprintendenti) ἵνα σφραγίζωσι διὰ κεκαυμένης σφραγίδος (di bollare con bollo di fuoco) τὰ βυτία, κιβωτίδια, σάκκους κτλ. ἅτινα ἐπρόκειτο νὰ φορτωθῶσι, καὶ ἂν ἐν τινὶ πλοίῳ ἤθελον ἀνακαλυφθῆ τοιαῦτα δοχεῖα ἀσφράγιστα, ὑπέκειντο εἰς κατάσχασιν, καθότι ἐθεωροῦντο ὡς προερχόμενα ἐκ λαθρεμπορίου. Οἱ αὐτοὶ ἐπόπται ὑπεχρεοῦντο ἐπίσης νὰ ἔχωσι τὴν ἐπιτήρησιν εἰς τὸ ποσὸν τὸ ἐξαγόμενον καὶ ἄλλα σχετικά, ἵνα μὴ τὸ δημόσιον ζημιούται. Ἄν τις ἐτόλμα νὰ μετακομίσῃ εἰς πλοῖον σταφίδα χωρὶς νὰ πληρώσῃ τὸν δασμὸν ὁ φορτωτής, ἢ ἂν τυχὸν ἐθεωρεῖτο παραβάτης διατάξεώς τινος, τότε, εἰ μὲν ἦτο ἔμπορος, δὲν ἠδύνατο εἰς τὸ ἐξῆς νὰ μετέλθῃ τὸ ἐπάγγελμα του ἐν ταῖς νήσοις, ὁ δὲ παραβάτης θὰ ἐπλήρωνε πρόστιμον τριῶν χιλιάδων ρεαλίων, ἐξ ὧν τὸ τρίτον ἐλάμβανεν ὁ καταδότης, οὗ τὸ ὄνομα ἔμενε μυστικόν, τὸ ἄλλον τρίτον ὁ ἀντιπρόσωπος, ὅστις διεξῆγε τὴν ὑπόθεσιν, καὶ τὸ ἄλλο τρίτον τὸ δημόσιον. Ἐκτὸς δὲ τοῦ χρηματικοῦ τούτου ποσοῦ, καὶ ἡ σταφὶς ἐδημεύετο. Ἄν ὁ παραβάτης ἦτο ἐγγώριος, ἐτιμωρεῖτο μὲ φυλάκισιν πέντε ἐτῶν, καὶ ἂν ἐφυγοδικεῖ, τότε κατεδικάζετο εἰς ἐξορίαν εἴκοσιν ἐτῶν. Ἡ πρακτικὴ αὕτη διάταξις τοῦ Δολφὶν συνίσταται ἐκ δέκα ἄρθρων. Ἐπίσης ἐν Ἀργουστολίῳ τῇ 7 Φεβρουαρίου τοῦ ἔτους 1650 ὁ Ἰωάννης Ἀντώνιος Τζέν (Zen), γενικός Προβλεπτής, ὡς καὶ ὁ ἀνωτέρω, ἐδημοσίευσεν ἑτέραν διάταξιν ἐκ δέκα ὀκτῶ ἄρθρων, δι' ἧς ὠρίζεν ὅπως τοῦ λοιποῦ οἱ παραστάται (soprastanti) καὶ οἱ ζυγισταὶ (pesadori) οἱ πληρωνόμενοι

ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως, μὴ ὧσιν ἐγγώριοι. Ἀπηγορεύετο ἐπίσης δι' αὐτῆς ἡ κατασκευὴ κιβωτιδίων, βυτίων καὶ ἄλλων δοχείων τῆς σταφίδος ἄνευ τοῦ παραστάτου. Αὐστηρὰ δὲ μέτρα ἐπεβάλλοντο εἰς τοὺς πωλητὰς καὶ ἐμπόρους πρὸς ὄφελος τῆς κυβερνήσεως καὶ καταπολέμησιν τῆς λαθρεμπορίας. Οἱ πλοίαρχοι καὶ οἱ ναῦται ἐτιμωροῦντο ὡσαύτως ἂν καθ' εἰσὸν ἦτοτε τρόπον ἐγίνοντο παραβάται τῆς διατάξεως ταύτης ἢ ἄλλης κατὰ τῆς λαθρεμπορίας. Ἡ ἰδία διάταξις ὠρίζεν ὅπως οἱ ἐπόπται, παραστάται ἢ ἄλλοι μεταβαίνοντες εἰς Σάμην, Ἰθάκην, εἰς ἄλλην ἐπαρχίαν ἢ χωρίον πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ καθήκοντος αὐτῶν, παραλαμβάνωσι συνοδίαν στρατιωτῶν πρὸς ἀσφάλειαν τῆς ζωῆς των. Ὁ ἴδιος Τζέν ἐξέδωκε καὶ ἄλλας διατάξεις τὸ 1649, 1650, 1651 κατὰ τῆς λαθρεμπορίας. Ἐπίσης καὶ ὁ γενικός Προβλεπτής Ἀνδρέας Κορνέρ ἐκ Κεφαλληνίας ἐξέδοτο διάταξιν, τῇ 18 Σεπτεμβρίου τοῦ 1679, δι' ἧς προσεπάθει νὰ καταπολεμήσῃ τὸ λαθρεμπόριον, καὶ σὺν ἄλλοις, ὠρίζεν ἵνα οἱ κατέχοντες σταφίδας εἰς τὰς σταφίδαποθῆκας—σεραγιᾶταις—, εἶναι ὑποχρεωμένοι ἕκαστον μῆνα νὰ δηλώνωσι τὴν ποσότητα τῆς σταφίδος τὴν εὑρισκομένην εἰς τὰς σταφίδαποθῆκας των καθὼς καὶ τὴν ποσότητα, τὴν ὅποιαν ἐπώλησαν, ἀναφέροντες καὶ τὸ ὄνομα τοῦ πλοίου, ἐφ' οὗ ἐφορτώθη ἡ σταφὶς. Οἱ παραβάται ἐτιμωροῦντο δι' ἐξορίας, φυλακῆς, κατέργου, δημεύσεως τῶν ἐμπορευμάτων καὶ ἄλλων παινῶν, κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἀρμοδίων.

Οἱ ἔμποροι εἶχον εὖρει καὶ ἄλλον μέσον λαθρεμπορίας. Τὰ πλοῖα τὰ ὅποια ἐφόρτωνον εἰς Ζάκυνθον, μετέβαινον εἰς Κεφαλληνίαν ἐπὶ σκοπῶ δῆθεν νὰ συναντήσωσι τὰ ἐκεῖ εὑρισκόμενα πλοῖα, ὅπως ἐν συνοδίᾳ ἀποπλεύσωσιν εἰς Ἑσπερίαν. Τὰ πλοῖα ταῦτα ἠγκυροβόλουν εἰς Ληξούριον καὶ ἐκεῖ λαθρεμπορικῶς ἐφόρτωνον ἀρκετὴν ποσότητα σταφίδος. Ἡ κυβερνήσις ἐνόησε τὸ τέχνασμα· διὸ διάταξις τοῦ ρηθέντος Ἰωάννου Ἀντωνίου Τζέν ὠρίσε τῷ 1651, ὅπως διὰ τὰ ἐκ Ζακύνθου ἀναχωροῦντα εἰς Κεφαλληνίαν πλοῖα μὴ αἴρηται ἡ ἐγγύησις, ἕως ὅτου ἤθελεν ἔλθῃ ἐκ Κεφαλληνίας ἡ διαβεβαίωσις τοῦ ἐπὶ τῆς σταφίδος ἐπόπτου, ὅτι δὲν διεπράχθη παρ' αὐτῶν λαθρεμπόριον εἰς Κεφαλληνίαν. Εἰς τὰ πλοῖα δὲ τὰ καταπλέοντα ἐκ Κεφαλληνίας εἰς Ζάκυνθον εὐθὺς ἅμα τῷ κατάπλῳ ὁ ἐπόπτης ὤφειλε νὰ τοποθετῇ ἐπ' αὐτῶν ἐπιστάτην καὶ φύλακα εἰς βάρος τῶν φορτωτῶν ἢ τῶν ἐγγυητῶν. Καὶ εἰς τὰ πλοῖα τὰ προερχόμενα ἐξ ἄλλων μερῶν ἐπίσης διωρίζετο φύλαξ καὶ ἂν ὁ πλοίαρχος ἀπεποιεῖτο νὰ τὸν δεχθῇ, τὸ ὑγειονομικὸν ὑπεχρεοῦτο νὰ μὴ ἐπιτρέψῃ αὐτῷ τὴν ἐλευθέρην κοινωνίαν καὶ ἂν ἀκόμη ἔφερε πιστοποιήσιν ὑγείας (patenta netta). Ὁ παραβάτης

¹ Ἐμ. Λούντζη. Della Condizione politica delle Isole Jonie sotto il dominio Veneto csl. 425—426.

έτιμωρείτο διὰ προστίμου ρεαλίων 200, οἱ δὲ τολμῶντες νὰ μεταβῶσιν εἰς τὰ πλοῖα πρὶν ἢ ἐλευθεροκωνωνήσωσιν ἐτιμωροῦντο ἐπίσης αὐστηρῶς ¹.

Τινές, τοκογλύφοι ἰδίως, δυνάμει ἀποφάσεων ἐνήργουν κατάσχεσιν ἐπὶ τῆς σταφίδος διὰ χρέη, ἐνῶ εἰσέτι αὕτη εὑρίσκετο εἰς τὰ ἀλώνια διὸ διάταξις τῆς 11 Αὐγούστου 1637 ἐθέσπιζεν ἵνα οὐδεὶς διὰ τῆς βίας τολμῆσῃ νάσηκῶσῃ σταφίδα ἀπὸ τὰ ἀλώνια πρὸ τῆς 30 Αὐγούστου. *Che niuno ardisca levar dalle are per forza alcuna quantità dell'uvapassa de'suoi debitori, et se haverà pubblica sententia, non la eseguisca sopra l'are, ma solamente dappoi li 30 agosto, sotto pena di pagar il doppio quanto importeranno l'uve passe, et altre affettive ed arbitrie.*

Προκειμένου περὶ χρέους, τὸ πρὸς τὸ δημόσιον προετιμάτο. Διὸ αὐστηρῶς ἀπηγορεύετο εἰς τοὺς ἐμπόρους νὰ δίδωσι χρήματα προκαταβολικῶς ἐπὶ λογαριασμῶ τῆς σταφίδος εἰς τοὺς ὀφειλέτας τοῦ Δημοσίου. Ἰδίως ἀπηγορεύετο τὸ τοιοῦτο εἰς τοὺς Ἀγγλοὺς ἐμπόρους, οἵτινες πρὸς γνῶσιν των ἐλάμβανον παρὰ τοῦ ταμείου κατὰλογον τῶν τοῦ Δημοσίου ὀφειλετῶν. Οἱ ἐν λόγῳ ὀφειλέται ὑπεχρεοῦντο νὰ φέρωσι ποσότητά τινα ἀρίστης σταφίδος εἰς τινα σταφίδαποθήκην μέχρι τῆς 30 Αὐγούστου καὶ μετὰ τὴν πώλησιν ὁ ἀγοραστὴς ὄφειλέ νὰ φέρῃ τὰ χρήματα εἰς τὸ ταμεῖον πρὸς ἐξόφλησιν τοῦ χρέους τοῦ κυρίου τῆς ἀγοραζομένης σταφίδος. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς δημοσιεύσεως τῆς διατάξεως ταύτης ὡς ἀποθήκη διὰ συσσώρευσιν τῆς σταφίδος τῶν ὀφειλετῶν ἐχρησίμευσεν ἡ τοῦ Ἑβραίου Ἀβραὰν Κόπιου, κειμένη παρὰ τὴν παραλίαν.

Ἐτέρα διάταξις τῆς 11 Σεπτεμβρίου τοῦ 1679 ὠρίζεν ὅπως οἱ ἐπὶ τοῦ δασμοῦ *nuova e nuovissima* εἰσπράκτορες, οἱ λεγόμενοι *Governatori del datio*, ὡς ξένοι, παρίστανται δὲ προσωπικῶς, καὶ ἔχωσιν ἐν τάξει τὰ βιβλία των, ἅτινα ἔπρεπε νὰ φέρωσι τὸ σῆμα τῆς κυβερνήσεως (*libro cartato e bollato col sigillo di san Marco*) καὶ νὰ καταγράφωνται ἐν αὐτοῖς λεπτομερῶς τὰ ἐμπορεύματα, τὰ ὀνόματα τοῦ πλοίου, τοῦ πλοίαρχου, τοῦ φορτωτοῦ καὶ πᾶν σχετικόν. Ἐπίσης οἱ ὑπάλληλοι οὗτοι ὡς καὶ οἱ συγγενεῖς των ἔπρεπε νὰ μὴ μετέρχωνται τὸν ἔμπορον, ἰδίως τῆς σταφίδος, οὐδὲ νὰ ἔχωσι σταφίδαποθήκας. *Li Governatori e ministri*, λέγει τὸ διάταγμα, *tutti suddetti non dovranno haver seraglie di uve passe, cosi essi stessi, come li loro più congiunti, nè commercio immagina-*

¹ Διατάγματα διάφορα, Φάκελλος παρὰ τῆ Φωσκολιανῆ Βιβλιοθήκῃ.

bile, et co'signori negozianti Inglesi, ma liberi totalmente possono prestar quel servitio ché è ben dovuto ¹.

Περὶ τῆς σταφίδος πολλὰ ἄλλα διατάγματα ὑπάρχουσι, πρακτικώτατα τὰ πλεῖστα, ἀλλὰ δὲν τὰ δημοσιεύομεν ἵνα μὴ αἱ σημειώσεις ἡμῶν ἐκταθῶσιν ὑπὲρ τὸ δέον. Τοῦτο μόνον προσθέτομεν ὅτι ἡ συνετὴ Ἑνετικὴ Πολιτεία περὶ πάντων προέβλεπε, καὶ ἀδίκως τινές τῶν ἡμετέρων ἀσπλάγγως ἄμα δὲ καὶ ἐπιπολαιῶς τὴν ἐκάκισαν Ὁρθῶς ἄρα ὁ σοφὸς ἡμῶν φίλος καὶ τῆς Ἑνετικῆς Πολιτείας δεινὸς ἱστορικὸς, ὁ καθηγητὴς *Molmenti* ² λέγει ὅτι ὅτε ἡ Ἑνετία ἦτο ἰσχυρὰ καὶ πλουσία, πάντες τὴν ἐκολάκευον καὶ τὴν ἀπεθέουν, ὅτε ὁμως ἐδολοφονήθη, τῶν δολοφόνων τῆς αἰ συκοφαντίας παρὰ πάντων ἐπανελαμβάνοντο. Εἰς τὰς φανταστικὰς κατηγορίας τῶν ἱστορικῶν μυθοπλαστῶν ὡς τοῦ *Dagu* καὶ τοῦ *Laugier*, προσετέθησαν αἱ φανταστικαὶ ἐπίνοιαι τῶν ποιήσεων τοῦ *Bύρωνος*, τοῦ *Κούπερ*, τοῦ *Οὐγκῶ*. Εἰς τοὺς ἀδίκους κατηγοροῦς τῆς Ἑνετίας πρέπει νὰ καταλεχθῶσι καὶ οἱ περιηγηταὶ *Στεφανόπουλοι* καὶ ἄλλοι *Γάλλοι*, οἵτινες τόσα κατὰ τῆς Ἑνετίας ἔγραψαν, ἅτινα καὶ Ἑπτανήσιοι τινες ἐνεκα ἀκρισίας ἐπανέλαβον, ληθμονοῦντες ὅτι εἰς τὴν ἀφειδῆ χύσιν τοῦ ἐνετικοῦ αἵματος καὶ τοῦ ἐνετικοῦ πλοῦτου ὀφείλεται ὁ ἐν Ἑπτανήσῳ πολιτισμὸς καὶ ἡ ἐλευθερία κατὰ τοὺς πονηροὺς ἐκείνους χρόνους, καθ' οὓς οἱ ἀδελφοὶ ἡμῶν ἐστῆναζον ὑπὸ τὸν ζυγόν.

* *

Ἐνεκα τῶν ἐνεργειῶν τῶν Κοινοτήτων *Κεφαλληνίας* καὶ *Ζακύνθου* ὅπως ἀναπτυχθῆ ἐν τοῖς σταφιδοφόροις νήσοις ἡ σταφίς, τὸ 1642 ἔλαβον χώραν διενέξεις, οὕτως εἰπεῖν, μεταξὺ *Ζακυνθίων* καὶ *Πελοποννησίων*. Οἱ τελευταῖοι κατηγοροῦν τὴν διαγωγὴν τῶν γειτόνων νησιωτῶν. Προσβληθέντες δ' οἱ *Ζακύνθιοι*, παρετήρησαν αὐτοῖς ὅτι αἱ νῆσοι *Ζάκυνθος* καὶ *Κεφαλληνία* ἔχουσιν ὡς κυριώτερον προϊόν τὴν σταφίδα καὶ διὰ ταύτης συντηροῦνται, ἐν ᾧ οἱ *Πελοποννήσιοι* καὶ ἡ *Στερεὰ* ἔπρεπε νὰ μὴ ἀνταγωνίζωνται πρὸς αὐτοὺς διὰ τῆς παραγωγῆς σταφίδος, ἀλλὰ νὰ ἀφιερωθῶσιν ὅλως εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν *δημητριακῶν καρπῶν*, ἰδίως δὲ τοῦ αἴτου, ἐκ τοῦ ὁποῦ καὶ περισσότερα θὰ ἐκέρδιζον.

Ἄγνωστον ἡμῖν τὸ τέλος τῆς διενέξεως ταύτης ³. Σημειωτέον ὅτι ἐν τοῖς ἀρχαιοφυλακείαις *Ζακύνθου*, δῆλα δὴ τοῦ *Κεντρικοῦ* καὶ τοῦ ὑπὸ τὰ *Δικαστήρια*, οὐδὲν μέχρι τοῦδε περὶ τῆς ἐρίδος ταύτης ἀπηντήσαμεν

¹ Πρὸς. Γ. Πογάγου *Le leggi Municipali*, τόμ. Β' *Κερκύρα* 1848.

² *Il Dominio Veneto nel Friuli*, Ἑνετία 1893.

³ *Libro Disparaci*, παρὰ τῷ Ἀρχαιοφυλακείῳ Ἰθάκης. *τομος ις'*. Ἀπρίλιος.

ἔγγραφον. Περιέργον δὲ εἶνε ὅτι μετὰ διακόσια ἀκριβῶς ἔτη τὸ αὐτὸ συνέβη μεταξύ Ζακυνθίων καὶ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων. Τὸ 1842 ἰδησιεύθη εἰς τὴν ἐφημερίδα Φίλος τοῦ Λαοῦ ἄρθρον κατὰ τοῦ Γεωργίου Κανδιάνου Ρώμα, ὅστις ἠναγκάσθη πρὸς ἀπολογία νὰ δημοσιεύσῃ φυλλάδιον ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ¹. Οἱ κάτοικοι τῆς Κεφαλληνίας καὶ τῆς Ζακύνθου εἶχον καθυποβάλλει ἀναφορὰν πρὸς τὴν προστατῖδα Ἄνασσαν, δι' ἧς ἐζητοῦντο νὰ λάβωσιν ἀνακούφισιν τινα ὡς πρὸς τὸν φόρον τῆς σταφίδος. Τούτου δὲ γενομένου, βεβαίως αἱ σταφιδοφόροι νῆσοι πολὺ θὰ ὠφελούτο. Ὁ Ρώμας ὅμως ἔλεγεν ὅτι «ἡ ζήτησις τῶν Κεφαλληνοζακυνθίων εἶναι ἀπλή καὶ ἀθήα καὶ δὲν δύναται ὀλότελα νὰ ἔχῃ ἐπιρροὴν εἰς τὰ τελωνιακὰ δικαίωματα, τὰ ὅποια προσδιώρισεν ἡδὴ ἡ μεταξὺ τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ἐμπορικὴ συνθήκη, οὔτε νὰ ἀλλάξῃ τοὺς ὅρους κατὰ τοὺς ὁποίους πωλεῖται καὶ εἰσάγεται σήμερον εἰς τὴν Ἀγγλίαν ἡ σταφίδα τῶν νῆσων τοῦ βασιλείου τούτου». Κατωτέρω δὲ λέγει: «Οἱ κάτοικοι τῶν Ἰονίων νήσων ὅσοι ἔχουν σταφίδα, καὶ ἀπὸ τοὺς κατοίκους τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ὅσοι κάμνουν τὸ προϊόν τούτο, βλέποντες τὴν φυτεῖαν τῆς σταφίδος νὰ αὐξάνῃ καὶ νὰ διαδίδεται σήμερον ὅπου δὲν νυπάρχει πρότερον, δὲν εἶχαν τάχα περισσότερον δίκαιον νὰ παραπονεῶνται ἐναντίον αὐτῆς τῆς αὐξανομένης φυτείας, ἢ ὁποία μέλλουσα νὰ πληθύνῃ τὸ προϊόν, θὰ ρίψῃ βέβαια καὶ τὴν τιμὴν αὐτοῦ, καὶ θὰ ἀφανίσῃ τὴν κατάστασιν ὄλων ἐκείνων τῶν ὁπίων καὶ γαῖαι πρὸ αἰῶνων εἶναι περιωρισμέναι εἰς μόνον τούτο τὸ προϊόν; Δὲν εἶχαν προφανέστερον δίκαιον νὰ θλίβωνται διὰ τὸν νεωτερισμὸν τούτον καὶ νὰ ἀπελπίζωνται ὅσοι μάλιστα ἄφησαν τὴν βεβαίαν ὠφέλειαν τῶν πρώτων τους εἰσοδημάτων, διὰ νὰ ἐκτείνουσι τὸ προϊόν τῆς σταφίδος εἰς μίαν καλλιέργειαν πολυχρόνιον, πολυέξοδον καὶ ἀβέβαιον;» Ὁ Ρώμας ἐφρόνει ὅτι ἔπρεπε μόνον ἐν Ἑπτανήσῳ νὰ ἀναπτυχθῇ ἡ καλλιέργεια τῆς σταφίδος, καθότι ἡ Πελοπόννησος δύναται καὶ ἄλλα εἶδη νὰ καλλιεργήσῃ, ὡς καὶ κατὰ τὸ 1642 οἱ Ζακύνθιοι ἔλεγον. Ὁ Ρώμας ἐξακολουθεῖ λέγων «Ἡ γῆ τῆς Πελοποννήσου, καθὼς

¹ Ὁ Ἑλληνικὸς τίτλος εἶνε: Ἀπάντησις Γ. Κανδιάνου Κόμητος Ρώμα, πρὸς τὰς συκοφαντίας τῆς ἐφημερίδος τοῦ «Φίλου τοῦ Λαοῦ», τοῦ ἔτους τούτου (1842) κατὰ τῶν κατοίκων τῶν Ἰονίων νήσων καὶ κατ' αὐτοῦ τοῦ ἐποικιομένου. Ὁ δὲ γαλλικὸς Reponse du soussigné G. Candian Comte de Roma, contre les absurdes calomnies contenues à la charge des habitans des îles Joniennes ainsi que contre lui-même dans le journal grec l'Ami du Peuple de cette année 1842.

καὶ ἡ γῆ τῆς Σικελίας, εἶναι τὸ εὐφορώτατον μέρος τῆς Εὐρώπης. Οἱ παλαιοὶ δὲ οἰκονομολόγοι Ρωμαῖοι τὰς ἐνόμιζαν ἀνωτέρας καὶ ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου. Ἡ Πελοπόννησος, μὲ ὄλον ὅπου ἐρημώθη ἀπὸ ἀπὸ ἀνθρώπους καὶ ἡ μεγαλητέρα τῆς ἔκτασις ἀπεχέρσθη πρὸ πολλοῦ, δὲν ἔπαυσε ὅμως νὰ διδῇ ἐβδομηκονταδύω διάφορα προϊόντα ἐξαγωγῆς, καρπούς, ζῶα, ὀρυκτά, ὀψάρια, πτηνά, καὶ πολλὰς ἀκατεργάστους ὕλας, τὰς ὁποίας οἱ χειροτέχναι τῆς Εὐρώπης ἐσυνείθισαν νὰ μεταχειρίζωνται πάντοτε εἰς τὰ ἐργαστάσια τῶν... Συγκρίνοντες λοιπὸν τὴν στάσιν τούτων κατὰ τὴν ἀνωτέρω ἀναντίρρητον περιγραφὴν μὲ τὴν στάσιν τῶν κτηματιῶν τῆς Ἑπτανήσου, οἱ ὁποῖοι ἐζήτησαν τὴν πολύκροτον ἀτέλειαν τῆς σταφίδος τῶν, εὐρίσκομεν. Α' ὅτι ἡ γῆ ἀπὸ τὴν ὁποίαν οὗτοι ζοῦν, καὶ μάλιστα ἡ γῆ τῆς Ζακύνθου, φύσει ξηρὰ καὶ ἄυδρος, εἶναι ἀσυγκρίτως ὀλιγοκαρπωτέρα καὶ ὀλιγώτερον ἐπιδεικτικὴ ἄλλου εἶδους φυτείας. Β' ὅτι ἐπομένως ἡ καλλιέργεια τῆς σταφίδος τοῦ μόνου προϊόντος, τὸ ὁποῖον ἐξάγουν (ἐκτὸς ὀλίγης ποσότητος ἐλαίου) δίδει εἰς τὸν κτηματίαν μόλις τὸ ἡμισυ ἀπὸ ὅσον ἀπολαμβάνει εἰς κάθε στρέμμα ὁ κάτοικος τῆς Πελοποννήσου ὅπου καλλιεργεῖ σταφίδα· ἐν ᾧ ὁ Ἑπτανήσιος ἐξοδεύει καὶ τὰ διπλά κατ' ἔτος διὰ τὴν καλλιέργειαν. Ἡ ἀλήθεια τῶν δύο τούτων παρατηρήσεων εἶναι ἀναντίρρητος καὶ λαμπρά. Ἐκ τοῦ ὁποίου ἐπεταί ὅτι, ἂν ποτε οἱ κτηματῖαι διὰ τὸν πληθυσμὸν τοῦ προϊόντος καὶ διὰ τὸν μέγαν ξεπεσμὸν τῆς τιμῆς τοῦ ἀναγκασθῶν νὰ χαλάσσουν τὰς φυτείας τῶν, οἱ μὲν Πελοποννήσιοι εὐκόλως θέλουσι νδυνηθῇ νὰ δώσουν εἰς τὰς γαῖας τῶν ἄλλων καλλιέργειαν, οἱ δὲ Κεφαλληνοζακύνθιοι θέλουσι βιασθῆναι νὰ ἀφήσουν τὰς ἰδικὰς τῶν...»

* *

Ὁ Spon καὶ ὁ Wheller ὡς εἶδομεν ἀναφέρουσιν ὅτι κατὰ τὰς ἡμέρας αὐτῶν ἡ Ἰθάκη παρήγε σταφίδα. Τὸ ἔτος καθ' ὃ τὸ πρῶτον ὁ καρπὸς οὗτος μετεφυτεύθη ἐν τῇ πατρίδι τοῦ Ὀδυσσεῶς εἶνε ἡμῖν ἀγνωστον. Ὅτε μετέβημεν εἰς Ἰθάκην, ἂν καὶ περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου πολὺ εἰργάσθημεν ἐν τῷ ἀρχαιοφυλακείῳ, εἰς οὐδὲν ἀποτέλεσμα κατελήξαμεν ἕνεκα τῆς ἐλείπειν καταστάσεως εἰς ἣν τὰ ἔγγραφα, ὡς εἶπομεν, διατελοῦσιν.

Ὁ ἱστορικὸς τῆς νήσου Νικόλαος Καραβίας Γρίβας¹ ἱστορεῖ μόνον ὅτι «ἐκ τῶν προϊόντων τῆς ἐδίδε κορινθιακὴν σταφίδα ἐν μιλιούνιον ἠλίτρας, τῶρα δὲ μόνον ἐπτακοσίας χιλιάδας, καὶ πρὸ ὀλίγων χρόνων

¹ Ἱστορία τῆς νήσου Ἰθάκης. Ἀθήναι 1849, σελ. 111.

»έδιδε μόλις τετρακοσίας χιλιάδας.» Οἱ Ἰθακήσιοι, πρακτικώτεροι ἴσως τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων, δὲν ἐξερρίζωσαν ἀμπέλους καὶ ἐλαίας πρὸς διάδοσιν τῶν σταφιδαμπέλων, καὶ οὕτως ἡ νῆσος παράγει σήμερον σταφίδα ὀλιγωτέραν τοῦ ἑκατομμυρίου. Σημειωτέον ὅτι ἡ Ἰθάκη ὑποστᾶσα πολλὰς περιπετείας καὶ ἀπὸ τοῦς πειρατὰς πολλὰ δυστυχήματα, ἐπὶ τινα χρόνον ἔμεινε σχεδὸν εἰς τὴν τύχην τῆς, ἕως ὅτου οἱ Ἑνετοὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς δεκάτης ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος μετὰ ἐντελῆ σχεδὸν ἐρήμωσιν ἐκ νέου συνήκισαν αὐτήν. Κατὰ τὸν Ἑνετὸν Ἀντώνιον Κάλβον, τὸ 1548 ἦτο ἀγονος (sterile) καὶ κατωκαίτο μόνον ἐξ ἐξήκοντα αἰκογενειῶν, αἵτινες ἐφοβούντο τοὺς πειρατὰς ¹. Τὸ δὲ 1574 παρήγε πλὴν τῶν βαλάνων καὶ ὀλίγιστον ἔλαιον καὶ οἶνον. Τῷ 1590 ὁ Ἑνετὸς Basadonna συνιστᾷ τὴν ἐπέκτασιν τοῦ ἐποικισμοῦ τῆς νήσου, καθότι πρότερον κατωκαῶντο ἐξ αὐτῆς μόνον τρία μέρη, τὸ Βαθύ, ἡ Ἀνωγῆ, καὶ τὸ Στραβονίκιον, μνημονεύει δὲ καὶ τὸν ἕτερον λιμένα Πόλι, ἀσφαλῆ καὶ χωρητικὸν πολλῶν πλοίων. Λέγει δὲ ὁ αὐτὸς Ἑνετὸς ὅτι εἰς τὰ ἄνω μέρη δυνατὸν νὰ κατοικήσωσιν ἐν ὅλῳ 1500 ψυχαί. Ἡ νῆσος αὕτη τὸ 1622 παρήγαγε 400,000 λίτρας σταφίδας ².

Τὸ ἔτος καθ' ὃ τὸ πρῶτον μεταφυτεύθη ἡ σταφίς ἐν Λευκάδι ἀγνοοῦμεν ἐξ ἐπισήμων ἐγγράφων.

Ὁ κ. Πάρτε δὲν ἀναφέρει τὸ ἔτος τῆς πρώτης μεταφυτεύσεως τῆς σταφίδος ἐν Λευκάδι ³.

Ὅτε πρὸ μηνῶν μετέβημεν εἰς Λευκάδα καὶ ἐμείναμεν ἐπὶ δύο ἡμέρας, δὲν εὗρομεν τὸ Ἀρχαιοφυλακεῖον ἀνοικτόν. Τὰ ἀρχαιοφυλακεῖα χρησιμεύουσι πρὸς μελέτας, καὶ τῇ ἀληθείᾳ νομίζομεν ὅτι εἶνε καιρὸς ἐπὶ τέλους ἡ Κυβέρνησις νὰ σκεφθῆ σοβαρῶς περὶ τῶν ἀρχαιοφυλακείων τῆς Ἑπτανήσου, ἀφοῦ χάρις εἰς τοὺς Ἑνετοὺς καὶ Ἀγγλοὺς ὑπάρχουσι τοιαῦτα : εἶνε καιρὸς νὰ ὁρισθῶσιν ἀληθῆ προσόντα διὰ τοὺς ὑπαλλήλους καὶ τὴν ὑπηρεσίαν ἐν γένει τῶν ἀρχαιοφυλακείων, διότι ἂν μείνωσιν ὡς ἔχουσι, προτιμότερον νὰ κλεισθῶσι διὰ παντός. Φαντασθῆτω ἕκαστος τὴν ἀποθάρρυνσιν τοῦ φιλιστορος, μεταβαίνοντος ὅπως μελετήσῃ εἰς τὰ ἀρχαιοφυλακεῖα καὶ εὐρίσκοντος αὐτὰ κλειστά, ἢ ἐν πλήρει ἀταξίᾳ ἢ ἀπαντῶντος μυρίας δυσκολίας ἐκ μέρους τῶν ὑπαλλήλων. Ἐν τούτοις ὁ Λευκάδιος φίλος ἡμῶν κ. Ἀγγελος Καλκάνης, γνωστὸς διὰ τὰ ἀξιόλογα αὐτοῦ καὶ μεστὰ φιλοπατρίας ἔργα, παρέσχεν ἡμῖν περὶ τῆς Λευκάδος τὰς ἐξῆς πληροφορίας. «Τὸ ἔτος 1828 ὁ πάππος μου Σπυρίδων

¹ Σάθα Μνημ. Ἑλλ. Ἱστορ. VI, 285.

² Σάθα Πάρτε ἐνθ. ἄνω, καὶ Ἀρχαιοφυλακεῖον Ἰθάκης.

³ Die Insel Leukas. Γόττ 1889 σελ. 27.

»εἰς τὴν ἐξοχὴν Μαρανδοχωρὶ ἐφύτευσε τὴν σταφίδα τὸ πρῶτον ἐν
»Λευκάδι καὶ ἐπέτυχε. Μετὰ 15 ἔτη εἰς ζωγράφος ὀνόματι Μπέλλος,
»μετεφύτευσεν εἰς τὸ προάστειον Καλλιγόνι μετ' ὀλίγον ὁ Πάνος Δε-
»πτόρτζης ἔκαμε νέας φυτείας εἰς τὴν μεγάλην κοιλάδα Βασιλική.
»Ὀλίγον κατ' ὀλίγον διεδόθη, ὥστε ἐν καλῇ ἐσοδείᾳ γίνεται ἐξαγωγή
»πτεσσάρων ἑκατομμυρίων. Αἱ καλλίτεραι φυτεῖαι εἶνε τῶν δῆμων
»Ἀπολλωνίων καὶ Εὐγῆρου. Σημειωτέον ὅτι ἡ σταφίς δὲν εὐδοκίμει
»εἰς τοὺς ἄλλους δῆμους. Ἡ τιμὴ ἔφθασεν εἰς 212 δραχμάς, ἡ μεσά-
»ζουσα ὅμως τιμὴ εἶνε 150, ἀλλ' ἐφέτος ἀπὸ 60—93. Παράγει
»150,000 βαρέλας ἐνετικᾶς οἴνου, πρὸς δώδεκα δρ. ἑκάστην».

* *

Ἡ Κεφαλληνία, ἡ μεγάλη αὕτη νῆσος τῆς Ἰονίου, μετὰ δυσβά-
των ὁρέων, τῷ 1603 παρήγε 4 ἑκατομμύρια σταφίδος, τῷ 1622
5, τῷ 1624 ἑκατομμύρια 6 καὶ τὸ 1640 ἑκατομμύρια 9, ἀκολούθως
ἐκυμαίνετο ἡ ἐτησίᾳ παραγωγή μεταξὺ 6 καὶ 10 ἑκατομμυρίων λι-
τρῶν. Ὁ Πάρτε ἐπὶ λέξει λέγει : «ἡ Κεφαλληνία ἐντὸς μιᾶς ἑκατον-
»ταετηρίδος ἀνυψώθη εἰς τὴν σπουδαιοτάτην χώραν τῆς καλλιεργείας
»τῆς σταφίδος. Ἀλλ' ὅμως ἡ μεγάλη αὕτη πρόοδος ἀνεκόπη περὶ
»τὸ μέσον τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος καὶ μετ' οὐ πολὺ διεδέχθη αὐτὴν
»βαθμιαία ὀπισθοδρόμησις, ἣν δὲν δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν
»ἀκριβῶς, εἰμὴ μόνον γενικῶς δι' ἔλλειψιν πηγῶν ¹. Αὕτη ἐπῆλθεν
»οὐχὶ ἔνεκα τῆς καὶ κατὰ ταύτην τὴν ἑκατονταετηρίδα ἀναφανομέ-
»νης ἐνίοτε ἀντιπτάσεως τῆς κυβερνήσεως κατὰ τῆς περαιτέρω διαδό-
»σεως τῶν σταφιδοφυτειῶν ², ἀλλὰ κυρίως προήρχετο ἐκ τῶν ἐσωτε-
»ρικῶν ἀνωμαλιῶν τῆς νήσου, κατὰ τὰς στάσεις τῶν ἐπισημοτάτων
»εὐπατριδῶν. Πρὸς τούτοις βεβαίως ἡ ἐλάττωσις τῆς τιμῆς τῆς στα-
»φίδος ἔνεκα τῆς ταχέως ἀυξηθείσης προσφορᾶς ἐφαίνετο δεινῆ. Τινὲς
»ἐνόμιζον ὅτι παρήτηρησαν ἐξάντησίν τινα τοῦ ἐδάφους. Αἱ φυτεῖαι
»κατὰ τὴν ἔκτασιν δὲν ἠλαττοῦντο οὐσιωδῶς, ἀλλ' ὅμως αἱ πρόσδοι
»αὐτῶν ἦσαν κατώτεραι, διότι παρημέλουν τὴν λίπανσιν καὶ εἰς τὸ

¹ Ὁ κ. Πάρτε ἐν τῇ εἰσαγωγῇ ὁμολογεῖ ὅτι τετράκις ἐπισκέφη τὴν Κεφαλληνίαν. Τὸ Ἀρχαιοφυλακεῖον τῆς Κεφαλληνίας ἄρα ἠδύνατο νὰ μελετήσῃ κάλλιστα.

² Ὁ Φραγκ. Βραγαδῖν (1620), ὅστις μετ' ἐνθουσιασμοῦ περιγράφει τὴν κατάσταση τῆς καλλιεργείας καὶ μετὰ θαυμασμοῦ τὴν ἐπιμέλειαν καὶ τὸν ζῆλον τῶν κατοίκων εἰς νέας φυτείας, ἠναγκάζετο καὶ αὐτὸς νὰ συντελέσῃ εἰς ἐκρίζωσιν τῶν νέων ἀμπέλων. Τῷ 1624, 1640, 1677 βεβαίως δ' ἔτι συχνότερον κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον, ἀνενοῦτο ἡ ἀπαγόρευσις νέων φυτειῶν.

καλλιεργούμενον ἔδαφος οὐδὲ τὰ φύλλα ἀπέδιδον, τὰ ὁποῖα πρότερον
καταπίπτοντα εἶχον ἐπιτελέση φυσικὴν λίπανσιν. Νῦν ταῦτα κατε-
λείφθησαν εἰς τὰ κτήνη, τὰ ὁποῖα μετὰ τὸν τρυγητὸν εἰσερχόμενα
ἠρήμωσαν τὰς ἀμπέλους. Τοιαύτη διαγωγή ἦτο ἀνόητος καὶ ληστρική
τῆ καλλιεργίας, ἀναμφιβόλως δ' ἔπρεπε νὰ φέρῃ τὴν κατάπτωσιν τῆς
τοῦ ἔδαφους καλλιεργίας. Ἦδη τὸ 1729 ἡ Κεφαλληνία ἔχουσα
πρόσοδον πέντε ἑκατομμυρίων λιτρῶν, ὑπελείφθη τῆς Ζακύνθου, παρα-
γούσης ἕξ—ἑπτὰ ἑκατομμύρια καὶ τὸ 1760, ἐπὶ Γριμάνη, ἡ παραγωγή
τῆς νήσου κατῆλθεν εἰς τέσσαρα καὶ ἡμισυ ἑκατομμύρια. Ὅτι δὲ αἱ
τελευταῖαι δεκαετηρίδες τῆς Ἐνετοκρατίας εἶχον ἐπαυξήσῃ πάλιν τὴν
καλλιεργίαν καὶ τὴν πρόσοδον κατὰ τὸ τέλος τῆς παρελθούσης ἑκα-
τονταετηρίδος εἰς ἕξ—ἑπτὰ ἑκατομ. λιτρῶν, δὲν εἶνε πολὺ πιστευτὸν
παρὰ τὴν διαβεβαίωσιν τοῦ Bellaire· διότι ἐπὶ Νάπιερ, περὶ τὸ
1820 ἡ νῆσος δὲν παρήγε πλέον τῶν τεσσάρων—ἕξ ἑκατομμυρίων.
Ἡ ἐπομένη ὅμως δεκαετηρίς παρέσχε νέαν καὶ ταχίστην ἐπίδοσιν.
Ἡ ἐρήμωσις τῆς Πελοποννήσου ἔδωκεν εἰς τὰς Ἰονίους νήσους σχεδὸν
τὸ μονοπώλιον τοῦ ἐμπορίου τῆς σταφίδος εἰς δέκα ἑκατομμύρια
λιτρῶν¹».

* *

Εἰς ὅσα ἀνωτέρω ἀφηγήθημεν περὶ τῶν εἰσοδημάτων τῶν νήσων
τοῦ Ἰονίου, εὐλογον κρίνομεν νὰ προσθέσωμεν καὶ τὰ ἐξῆς, ἵνα ὁ ἀνα-
γνώστης λάβῃ, ὅπως οὖν καλλιτέραν ιδέαν. Ὁ γενικὸς τῶν νήσων
Προβλεπτής Φραγκῆσκος Γριμάνης ἐν ταῖς ἀξιολόγοις αὐτοῦ ἐκθέσει²,
μεγάλην σημασίαν δίδει εἰς ταύτας, καθότι ἂν καὶ κατακοῦντο
ὑπὸ 164,000 ἐγγυρίων, ἐκτὸς τῶν ξένων καὶ τῆς φρουρᾶς, οὐχ ἦττον
παρεῖχον εἰς τὸ ταμεῖον τοῦ κράτους 90,000 τσεκίγια εἰσοδημάτων,
δηλαδὴ 247,000 δουκάτα κατ' ἔτος.

Προσέτι δὲ οἱ ἀντιπρόσωποι καὶ οἱ ὑπάλληλοι ἐλάβανον διὰ μισθο-
δοσίας ἄλλας 50,000 δουκάτα τοῦλάχιστον κατ' ἔτος, ὥστε τὸ πρὸς
ὄφελος τῶν Ἐνετῶν ποσὸν ἀνήρχετο εἰς 548,000 δουκάτα κατ' ἔτος.
Ὁ Προβλεπτής Ζακύνθου Ἰωάννης Φραγκῆσκος Μανολέσσος τῷ 1788
ἐγγράφει: «Τὰ εἰσοδήματα τῶν μεγάλων ἡμῶν νήσων εἶνε μεγάλα καὶ
τὸ δημόσιον ταμεῖον κατ' ἔτος πολὺ εἰσπράττει. Ἄλλ' ἀπαιτεῖται
σύνεσις ἐκ μέρους τῶν ἀρχῶν, διότι οἱ πολῖται διευκολύνουσι χάριν
μικρᾶς ὠφελείας τὸ λαθρεμπόριον. Ἀληθῶς τὸ ἔλαιον εἶνε πολυτίμητον
εἰσοδήμα· ἀλλ' ἡ σταφίς εἶνε πολυτιμότερον, ἀρκεῖ νὰ ἐπιβλέψῃ ἡ

¹ Πάρτε. Κεφαλληνία καὶ Ἰθάκη, σελ. 262—263.

² Relazioni storico-politiche delle Isole del mar Jonio-Beveria 1856.

κυβέρνησις νὰ ξηραίνεται τὸ προϊόν τοῦτο καλῶς, νὰ τίθεται εἰς τὰ
ἀλάωια ὄριμον καὶ νὰ μὴ ἀναμιγνύηται μετὰ ἄμμου ἢ ἄλλου τινὸς
«εἶδους».

«Πρέπει νὰ ὑπάρχῃ πρόνοια νὰ μὴ διαδοθῇ πολὺ ὁ καρπὸς καὶ παντὶ
σθένει νὰ πολεμηθῇ ἡ διάδοσις φυτειῶν ἐν τῇ Πελοποννήσῳ καὶ
Ἕλλάδι. Ἡ Κεφαλληνία, ἡ Ζάκυνθος καὶ ἡ Ἰθάκη ἀρκοῦσι
νὰ προμηθεύωσι σταφίδα εἰς ὅλον τὸν κόσμον, ὅπου ὑπάρχει ζήτησις
τοῦ καρποῦ τούτου. Προτιμότερον ἕκαστος τόπος νὰ ἔχῃ ἴδιον εἰσό-
δημα, καθότι ὁ συναγωνισμὸς εἶνε μὲν συνήθως ὠφέλιμος, ὑπάρχουσιν
ὅμως καὶ περιστάσεις καθ' ἃς καταστρέφει καὶ ἀποβαίνει ἐπιζήμιος.
Ἡ Κυβέρνησις πρέπει νὰ φροντίσῃ περὶ διαδόσεως τῆς σταφίδος εἰς
μέρη, εἰς ἃ ὁ χρυσὸς οὗτος θησαυρὸς εἶνε ἄγνωστος, καὶ ὅταν ἐπαι-
σθητῆ καταστῇ ἡ ἔλλειψις, τότε διὰ νόμου νὰ διαταχθῶσι νέαι φυ-
τεῖαι. Ἄς ἐργασθῶμεν ἀνευ θορύβου, ἵνα μὴ οἱ γείτονες Πελοποννήσιοι
λάβωσι γνῶσιν. Ἐπίσης εὐκολία πρέπει νὰ γίνωνται εἰς τοὺς ἀγο-
ραστάς, ἰδίως εἰς τοὺς Ἄγγλους, εὐκολία ἐντὸς τοῦ νόμου, διὰ νὰ
μὴ μεταβαίνωσιν εἰς τὴν Τουρκίαν πρὸς φόρτωσιν. Ἐν Τουρκίᾳ ἡ
σταφίς διατελεῖ ἐν παρακμῇ· μόνον πεπαλαιωμένοι ὑπάρχουν ἐκεῖ φυ-
τεῖαι καὶ ἡ ἄλλοτε πλουσία ἐπαρχία τῆς Κορινθίας νῦν δὲν παράγει
τὸν θαυμαστὸν καρπὸν. Πρέπει νὰ πεισθῶσιν οἱ Πελοποννήσιοι ὅτι ὀφεί-
λουσι νὰ πλουτήσωσιν οὐχὶ ἐκ τῆς σταφίδος, ἀλλ' ἐξ ἄλλων προσο-
δοφόρων προϊόντων, ἄλλως θὰ δυστυχήσωσιν καὶ αἱ ἡμέτεραι νῆσοι καὶ
ἐκεῖνοι, ἂν ἡ σταφίς ἕνεκα τῆς ὑπερβολικῆς ποσότητος φθάσῃ νὰ πω-
ληθῆται εἰς εὐτελεῆ τιμὴν. Ἄλλ' οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Γαληνοτάτης
Πολιτείας πολὺ φροντίζουν περὶ τούτου.»

Σπυρίδων δὲ Βιάζης.

Εἰς Ἑλληνὸν Ζωγράφον ἐν τῷ Λοῦβρω

Πρὸ τίνος χρόνου ἀνέγνωσα λίαν παράξενον εἶδησιν εἰς τὰς παρиси-
νάς ἐφημερίδας, μετὰξὺ τῶν καλλιτεχνικῶν νέων: τὴν εἰσοδὸν ἑνὸς
Ἑλλήνου εἰς τὸ Λοῦβρον· ὅτι δηλ. εἰς τὸ ἀπέραντον τοῦτο μουσεῖον,
ἐνθα ἀντιπροσωπεύονται ὅλοι οἱ χρωστῆρες καὶ ὅλοι τοῦ κόσμου αἱ σχο-
λαὶ πασῶν τῶν ἐποχῶν, εἰσήχθη ἡ πρώτη ἑλληνικὴ ζωγραφία, ἡ μάλ-
λον ὁ πρῶτος ἑλληνοὶ καλλιτέχνη πινάξ.

¹ Filza diversa, Ἀρχαιοφυλακεῖον.

Οἱ ἀναγνώσται τοῦ «Παρνασσῶ» θὰ ἐνδιεφέροντο βεβαίως νὰ μάθωσι, τίς εἶναι ὁ ζωγράφος οὗτος καὶ ὅποιον τὸ ἔργον του· ὁ πίναξ κατέρχεται ἐξ Ἰσπανίας, ἐνθα ἤμασεν ὁ Ἕλληνας καλλιτέχνης καὶ ἐνθα ὑπάρχουσι τὰ πλεῖστα τῶν ἔργων του· κάποιος φιλόμουσος συλλέκτης τὸ ἠγόρασε καὶ τὸ ἐδώρησεν εἰς τὸ Λοῦβρον, ἡ κριτικὴ δὲ διηρέθη ἐπὶ τῆς ἀξίας τοῦ ἔργου τοῦ Ἕλληνος Δομινίκου Θεοτοκοπούλου, τοῦ γνωστοῦ ὑπὸ τὸ ὄνομα Greco.

Ἀνήκει οὗτος εἰς τὴν μεγάλην ἐποχὴν τῆς ἀκμῆς τῆς ἰταλικῆς καὶ ἰσπανικῆς σχολῆς, τοῦ 16ου καὶ 17ου αἰῶνος. Μορφωθεὶς ἐν Βενετία, ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Τιτιανῶ καὶ τοῦ Τιντορέτου, ἀπῆλθε κατόπιν πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου του εἰς Τόλεδον, ἐνθα ἐξήσκησε μεγάλην ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς ἰσπανικῆς σχολῆς καὶ τοῦ μεγάλου αὐτῆς ζωγράφου Velasquez.

Τὸ πολὺ κοινὸν ἐν Γαλλίᾳ ἀγνοεῖ βεβαίως τὸν καλλιτέχνην τοῦτον, ἀλλ' ἡ εἰσδοξὴ του εἰς τὸ Λοῦβρον θὰ τὸν καταστήσῃ γνωστόν, ὡς ἐν Ἰσπανίᾳ. Τὸ χαρακτηριστικὸν αὐτοῦ εἶναι ἡ δύναμις ἐν τῇ ἀπεικονίσει καὶ ὁ σκιερὸς χρωματισμὸς, δι' οὗ περιβάλλει τὰ ἔργα του.

* *

Τώρα ἄς εἰσέλθωμεν εἰς τὸ ἀπέραντον Λοῦβρον καὶ ἄς ἴδωμεν ἐκ τοῦ πλησίον τὸν Greco μας, ὅστις ἐξετέθη πρό τινων ἡμερῶν.

Ὁ ἅγιος Φραγκίσκος γονυκλινῆς κρατεῖ εἰς τὰς χεῖρας του, λεπτὰς καὶ ὀστεώδεις, κρανίον, ἐνῶ εἰς τοὺς πόδας του γονατίζει, παρατηρῶν τὸν ἅγιον καὶ τὴν νεκρικὴν κεφαλὴν ἐν μυστικῇ ἐκστάσει νεαρὸς δόκιμος μοναχός. Ἐπὶ τῇ πρώτῃ θεᾷ ἡ εἰκὼν εἶναι σχεδὸν τρομακτικὴ καὶ ὀπισθοχωρεῖ τις ἄκων· ἀλλ' ἅμα θελήσῃ νὰ παρατηρήσῃ ἐκ τοῦ πλησίον καὶ μελετήσῃ τὸν πίνακα, ἐννοεῖ ἀμέσως ὅτι εὐρίσκειται πρὸ μεγάλου ζωγράφου. Ἡ ὅλη ζωγραφία καλύπτεται ἀπὸ τὸ στακτερὸν ἐκεῖνο χρῶμα, τὸ ὁποῖον διακρίνει τὴν ἰσπανικὴν σχολὴν· ἐπ' αὐτῆς πλανᾶται μέγα φῶς, περιβάλλον παραδόξως τὸ ἔργον. Οἱ δύο γονυκλινεῖς καλόγηροι φαίνονται ἐν προσευχῇ καὶ ἐκστάσει, ἐνώπιον τοῦ νεκροῦ ἐκεῖνου κρανίου, παραδεδωμένοι εἰς ὅλον τὸν ἰσπανικὸν μυστικισμόν. Ἡ εἰκὼν εἶναι πένθιμος, νεκρικὴ, ἀλλ' ἰσχυρὰ, προξενῶσα μεγάλην ἐντύπωσιν.

Νομίζει τις ὅτι οἱ δύο καλόγηροι ἐξέρχονται τώρα τοῦ μνήματος, ἐνθα ἔσκαψαν διὰ τῶν μακρῶν αὐτῶν ὀνύχων καὶ τῶν ὀστεωδῶν χειρῶν, ὅπως ἀνασύρωσι τὸ ἀνθρώπινον ἐκεῖνο κρανίον, ἐφ' οὗ πίπτει τὸ σκιερὸν φῶς τοῦ πίνακος, φῶς τάφου, πλανώμενον ἄλλως τε καὶ ἐπὶ

τῶν ἰσχνῶν κεφαλῶν τῶν καλογῆρων καὶ τῶν χονδροειδῶν αὐτῶν ράσων, ἀπὸ τῆς μέσης τῶν ὁποίων κρέμονται τὰ δύο τῶν καπουκινῶν σχοινία.

* *

Ἴδου λοιπὸν καὶ εἰς ἄλλος μέγας Ἕλληνας, ὅστις ὅμως μόνον τὸ ὄνομα καὶ τὴν καταγωγὴν εἶχεν ἑλληνικὰ· ἀλλ' αὐτὸ ἀρκεῖ ὅπως δικαιολογήσῃ τὰς ὀλίγας ταύτας περὶ αὐτοῦ λέξεις, αἵτινες τὸν καθιστῶσι γνωστὸν εἰς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον.

Παρίσι:

Γ. Σ. Φραγκοῦδης.

Εἰς τὸν Τάφον μου

Τῷ Δ. Ἡλιακοπούλῳ.

Ἐκεῖ ποῦ θὰ μὲ θάψουνε ὅπως καὶ νὰ πεθᾶνω
Θὰ πάρῃς τὴν ἀπόφασιν εἰς τὸ λάκκο μου ἐπάνω
Μιὰ μέρα γιὰ νὰ ἐρθῆς ;
Θὰ θυμηθῆς πῶς ἔζησα μόνος εἰς τὴ γῆ γιὰ σένα,
Ἡ πῶς γιὰ σὲ κατέβηκα σὲ σκότῃ ἀραχνιασμένα
Θεὲ νὰ τὸ θυμηθῆς ;
Θεὲ νάχῃς τὴν συνείδησιν, ἀν ὄχι τὴν καρδίαν
Ν' ἀνασκαλέψῃς μέσ' εἰς τὸ νοῦ, ναυρῆς τὴν ἱστορίαν
Μιᾶς τέτοιαις συμφοραῖς ;
Ἡ θαύρῃς εἰς τὴν ἐξέτασιν ἐνὸς συλλογισμοῦ σου
Τὴ λάμψιν ποῦ συγκέντρωνες, εἰς τὰ βᾶθη τοῦ ματιοῦ σου
Γιὰ νὰ μὲ λαχταρᾷς ;
Δὲν θεὲ νὰ ἰδῆς εἰς τὸ τάφο μου σταυρόν, οὔτε στεφάνειαν
Τ' ὅτι ἡ δειλία σκιάζεται, καὶ θέλει ἡ περηφάνεια
Ἐμὲ δὲν μ' ὠφελεῖ.
Εἶχα θρησκείαν ἀπέραντην τὸ φῶς, τὴν οἰκουμένην
Κι' ἀγάπαγα τὸν ὅμοίό μου, μὲ τὴν καρδίαν ἀνοιγμένην
Καὶ μὲ θερμὸν φιλί.
Μὰ θαύρῃς ἀφ' τὸ κάρβουνο, κι' ἀπὸ τὸ φωσφορὸ μου
Τ' ἠλόδρσο ξυλόχορτο ἐπάνω εἰς τὸ σωρὸ μου
Νὰ σείτῃς ἀπαλά

Καὶ γύρω τὴν ἀμίλητη τῶν κάμπων ἀρμονία
Γλυκεῖά καὶ καταπράσινη, καὶ πέρα ἐκεῖ βαθύα
Τὸ πέλασ νὰ γελᾷ.

Προκλητικὴ σὰν θεὸς νερθῆς μὲ τὸ κορμὶ τ' ἀφράτο
Καὶ τὰ μικρὰ γοβάκια σου, ποῦ φαίνεται ἀποκάτω
Τὸ δέρμα τους λευκό,
Μὴ σοῦ μαυρίσουν πρόσεξε, τὸ χῶμα εἶν' νοτισμένο
Καὶ δὲν ἀξίζει βέβαια γιὰ κάποιον πεθαμένο
Τόσο πολὺ κακὸ!

Τίποτε θετικώτερο, κοινὴ κι' ἀπλῆ ἱστορία,
Π' ὅσο κι' ἂν τὴν ἐχρύσωνε ἡ δόλια φαντασία,
Ἔμεινε σκοτεινὴ.

Μιὰ μέρα ἀπαντηχθῆκαμε, διαβάταις τέλεια ξένοι·
Ἐσὺ εἶχες μάτια ὀλόγλυκα, κ' ἐγὼ καρδιὰ φτειασμένη
Νὰ κλαίῃ καὶ νὰ πονῇ.

Κατάμαυρο εἶν' τὸ κάρβουνο, πρὶν ἢ φωτιά τοῦ δώσης·
Καὶ μ' ὅση ἐλπίδα ε' τ' ἀπειρο τὸ βλέμμα προσηλώσης,
Σκότος θὰ ἰδῆς φριχτό.

Καὶ ἔκλαυσα καὶ ὑπέφερα χωρὶς νὰ σοῦ τὸ δείξω·
Μὰ σὰν πάντα μ' ἐμίσησες, εἶπα: τὴ γῆ ἄς ἀνοίξω
Λιῶνια νὰ κρυφθῶ.

Ἄλλὰ ἐδῶ ποῦ ἔφτασε τὸ τέλος μου δὲν σώνει,
Ἐδῶ ἀρχινοῦν φριχτότερα, νὰ μὲ παιδεύουν πόνοι
Χειρότεροι πολὺ.

Δὲν εἶναι, ὄχι, ὁ τάφος μου ἡ μόνη μου ἡσυχία·
Τοῦ κάκου ἐγὼ ὠνειρευτήκα θάνατο, ἀνυπαρξία
Κι' ἓνα στερνὸ φιλί.

Ἀλήθεια ἡ γῆς ποῦ μ' ἔρριξαν τὸ κρέας θὰ μοῦ διαλύσῃ,
Ἄλλ' εἰς τὴν ἀποσύνησιν καινούριος θ' ἀναζήσῃ
Μικρόκοσμος κρυφός.

Καὶ θὰ ντυθοῦν οἱ πόθοι μου πάλι μὲ σάρκα καὶ αἷμα
— Πῶς εἶναι ἡ ὕλη ἀθάνατη, αὐτὸ δὲν εἶναι ψέμμα. —
Καὶ θεὸς νὰ βγοῦν ε' τὸ φῶς.

Καὶ ὅμοιο νόμος φυσικὸς τὸ τέλος σοῦ ἐτοιμάζει·
Γιὰ τοῦτο μιὰ προαίσθησι τὸ στήθος μου σπαράζει
Τὸ νοῦ μου τυραννεῖ,

Μήπως ἀφ' τῆ σαπίλα μας δυὸ ὑπαρξες φτεισμέναις
Ἄνανεώσουν μὲς' ε' τὴ γῆ πάλι βασανισμέναις
Ἵμοια μ' ἐμᾶς σκηνή.

Ζάκυνθος.

Δ. Ι. Μάργαρης

ΚΡΗΤΙΚΑΙ ΠΑΡΟΙΜΙΑΙ

ΕΞ ΑΝΕΚΑΟΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΗΣ¹

56. — Ὁ Μάρτης δὲ λείπει ἀπὸ τὴ σαρακοστή.
57. — Ὁ Μάρτης, ὁ γδάρτης, ὁ παλουκοκαύτης.
58. — Ὁ Μάρτης ὡς τὸ μεσημέρι τὸ ψοφᾷ καὶ ὡς τὸ βράδυ τὸ βρωμαίζει.
59. — Ὁ Μάρτης ὁ πεντάγνωμος
πέντε βολαὶς ἐχιόνισε,
καὶ πάλι τὸ μετᾶγνωσε
πῶς δὲν ἐξαναχιόνισε.
60. — Ὅμοιος τὸν ὅμοιον ἀγαπᾷ
κ' ἡ κοπρὴ τὰ λάχανα.
«Ὅμοιος ὁμοίῳ ἀεὶ πελάζει».
«Ὅμοιος ὁμοίῳ φίλον».
«Τέττιξ τέττιγι φίλος, μύρμηξ μύρμηκι».
«Πᾶν τὸ ἀνόμοιον ἀκοινώνητον».
«Ἀεὶ κολοῖδες ποτὶ κολοῖδὸν ἰζᾷνει».
«Ἦλιξ ἤλικα τέρπει, γέρων δὲ γέροντα».
61. — Ὁ μουφλῶσης² κ' ὁ ταμακιάρης³ γοργοσυβάζονται
62. — Ὁ μπροστινὸς γαϊδαρος ὀδηγᾷ τὴν ἴππιν.
63. — Ὅμπρός στα κάλλη
πόνος δὲν ὑπάρχει.
64. — Ὁ Νάχας καὶ ὁ Ναῦρας ἀποθάναν.
65. — Ὁ Νάχας καὶ ὁ Ναῦρας ἀδερφοί,
κ' ὁ Κάμε-νὰ-ἴχης ἄλλος.
66. — Ὅντεν ἀποκλαιγαν οὔλοι,
ἀναδάκρυων ἢ καυμένη.

¹ Συνέχεια· ἴδε φυλλάδιον 7.

² Μουφλῆς λ. ἀραβ. = ὁ μὴ ἔχων ὀβολόν, χρωκίπος.

³ Ταμά. κοινῶς ταμάχ λ. ἀραβ. = πλεονεξία, ἀπληστία· ταμα' κῆρ καὶ ταμαχιάρ λ. περσικῆ = πλεονέκτης, ἀπληστος.

«Δακρύειν πρὸς τὸν μητριῶς τάφον».

- 67.—“Οντε βρέχη και βροντᾶ,
ἔχ' ὁ κλέφτης τὴ χαρά.
- 68.—“Οντε δὲ σὲ σειοῦνε, μὴ σεῖσαι.
- 69.—“Οντε διψᾷ ἡ αὐλὴ σου,
τὸ νερ' ὄζω μὴν τὸ χύνης.
- 70.—“Οντεν ἐγεννιούντανε ὁ χωριάτης,
ἐπελεκούντανε κ' ἡ χουρχούδα¹.
- 71.—“Οντεν εἶν' εὐγιά, βάστα τὸν ἀμπά² σου, κ' ὄντε βρέχη, ξηά σου³.
- 72.—“Οντεν εἶνε τὰ φρόνα,
ποῦ εἶναι τὰ χρόνια;
κ' ὄντεν εἶναι τὰ χρόνια,
ποῦ εἶναι τὰ φρόνα;
- 73.—“Οντεν εἶσαι καθαλλάρης,
χαιρέτα και τσὴ πεζούς.
- 74.—“Οντεν εἶσαι σφυρί, χτύπα, κ' ὄντεν εἶσαι ἀμμῶνι, δέχου τσὴ
χτύπους.
- 75.—“Οντεν ἔπρεπε, δὲν ἔβρεχε.
και τὸ Μάϊ ἔβροντολόγα.
- 76.—“Οντεν ἔσειοῦσαν τὴν ἀχλάδα,
ὄσ' ἐλάχα τόσ' ἐφάγα.
- 77.—“Οντεν ἔχης τὴν κρομμύδα, *
φύλαε και τὴν ἐλήδα.
- 78.—“Οντε μ' εὔρης, ἔπαρέ με
γιὰ νὰ μ' ἔχης σάν με θέλης.
- 79.—“Οντε πετᾶς τὴν πέτρα,
τὰ ὕστερά σου μέτρα.
«Πρότερον δεῖ σκοπεῖν τὸ τέλος τῶν πραγμάτων, εἶθ' οὕτως
αὐτοῖς ἐγχειρεῖν».
- 80.—“Ο ξेमιστευτῆς τρώει τσὴ 'μισαίς.
- 81.—“Ο ξेमιστευτῆς τρώει τσὴ πλειότεραις.
- 82.—“Ο οὐρανός και ἡ γῆ ἔμνωξε
τίποτα νὰ μὴ γενῆ
και νὰ μὴ μαθητευτῆ.

¹ Ρόπαλον.

² Ἀμπά λ. ἀραβ. = εἶδος χονδρῶ ἐριούχου, ὁ κοινῶς ἀμπᾶς τὸ ἐξ ἀμπᾶ ἐπα-
νωφόριον.

³ Πρᾶξον κατὰ βούλησιν.

«Οὐδὲν κρυπτόν ὑπὸ τὸν ἥλιον».

- 83.—“Ο παθὸς εἶναι γιατρός.
- 84.—“Ο παπᾶς γιὰ τὴν κοιλιὰ του
ἔχασε τὴ λουτρογιά του.
- 85.—“Ο παπᾶς χωριὸ δὲν κάνει,
μὰ τὸ χωριὸ παπᾶ κάνει.
- 86.—“Ο πᾶσα εἰς κατὰ 'ποῦ στρώνει κοιμάται.
- 87.—“Ο πᾶσα εἰς 'ξέρι ἴντα βράζει τὸ τσιγάλι του.
- 88.—“Ο πᾶσα εἰς τὸν παῦλο του
παυλούδαρο τὸν ἔχει.
»“Ενεστι και μύρμηκι σχολή».
«Ἐκαστος αὐτοῦ τὸ βδέμα
μῆλον γλύκιον ἠγεῖται».
- 89.—“Οπέρυσις ἐκάηκε ὁ λαγὼς
κ' ὀφέτος εὐγῆκ' ἡ τσοῦκνα του.
- 90.—“Ο πλούσιος ἀποθαίνει μιὰ βολά,
κ' ὁ φτωχὸς πᾶσα 'μέρα.
- 91.—“Ο πλούσιος ὅπως θέλει,
κ' ὁ φτωχὸς ὅπως 'μπορεῖ.
- 92.—“Οποῖος ἀγοράζει στάρι ἔχει δυὸ 'μάθια
κ' ὅποῖος ἀγοράζει ψωμί δὲ φέγγει.
- 93.—“Οποῖος ἀναγυρίζει τὰ πηλά¹
στὴ μέση πέφτει και βουλᾶ.
«Ἐτρεχέ τις μὴ βρεχθεῖν
και εἰς βόθρον ἀπεπνίγη».
- 94.—“Οποῖος ἀνακατώνεται μὲ τὰ πίτερα τὸν τρῶν' ἡ ὄρνιθες.
- 95.—“Οποῖος ἀποθάν' ὀφέτος,
δὲ φοβάται τοῦ καιροῦ².
- 96.—“Οποῖος βαστᾶ μέλι γλύφει και τὰ δαχτύλια του.
- 97.—“Οποῖος 'βγάνει και δὲ βάνει
'γρήγορα τὸν πάτο πιάνει.
- 98.—“Οποῖος βιάζεται 'ζωμένει.
- 99.—“Οποῖος βιάζεται σκοντάφνει.
- 100.—“Οποῖος γεννηθῆ στὴ φυλακὴ τσὴ φυλακῆς θυμάται.
- 101.—“Οποῖος γίνεται ἀρνὶ
τὸν τρώει ὁ λύκος.

¹ Βόρβορος.

² Τὸ ἐπίδον ἔτος.

102. — "Οποιος γοργοφάη και γοργοπαντρευτή δὲν τὸ μεταγνώθει
 103. — "Οποιος γυρεύει καὶ τοῦ δίδουε
 ἄλλη δουλειὰ μὴ κἀνη.
 104. — "Οποιος γυρεύει τὰ πολλὰ χάνει καὶ τὰ ἴγια.
 « Ἡ κάμηλος ἐπιθυμήσασα κέρατα καὶ τὰ
 ὄτα προσαπώλεσε ».
 105. — "Οποιος γυρεύει τρουλί
 δὲν τρώει μηδὲ θρουλί. ¹
 « Οἱ πλειόνων ἐπιθυμοῦτες
 καὶ ἃ ἔχουσι προσαπολλύσι ».
 « Οἱ πλειόνων ἐπιθυμοῦντες πολλάκις καὶ τὰ
 παρόντα ἀποβάλλουσιν ».
 106. — "Οποιος δὲ ὄθ' τὰ χειρότερα
 δὲ θυμᾶται τὰ καλήτερα.
 107. — "Οποιος δὲ θέλει χτύπους
 εἰς τὸ χαλκιδιὸν δὲν ἴπαι.
 108. — "Οποιος δὲ θέλει νὰ ζυμῶση
 πέντε ἡμέραις κοσκινίζει.
 « Τὴν ἡμέραν πᾶσαν σήθει
 δε οὐ βούλεται ζυμῶσαι ».
 109. — "Οποιος δὲ ἡμιεῖ τὸν ἐθάψανε.
 110. — "Οποιος δὲν χτίσει, δὲν παντρέψει καὶ δὲν θάψει δὲν κατέχει
 ἴντα θὰ πῆ κόσμος.
 111. — "Οποιος δὲ φάει σκόρδο, σκροδὲ δὲ ἔθάνει.

Γ. Ι. Καλαῦσάκης.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

Φεβρουάριος, Μάρτιος, Ἀπρίλιος 1894.

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΣΥΛΛΟΓΟΥ

Συνεκροτήθησαν κατὰ τοὺς μῆνας τούτους πέντε συνεδριάσεις.

Ἐγένοντο τὰ ἑξῆς ἀναγνώσματα.

Ὁ κ. Μιχ. Π. Λάμπρος τακτικὸν μέλος ὠμίλησε περὶ βεκλάμας ἐν Ἑλλάδι.

¹ Ψυχίον.

Ὁ κ. Φίλιππος Οἰκονομίδης, πάρεδρον μέλος, ἀνέγνω ποιητικὰς ἀναμνήσεις.

Ὁ κ. Ἰω. Μαχάφου, ἐπίτιμον μέλος, ὠμίλησε περὶ τῶν ἑλληνικῶν πατέρων τοῦ Φαγιούμ.

Ὁ κ. Γ. Φιλήμων, ἀντεπιστέλλον μέλος, ἀνέγνω τὴν μελέτην αὐτοῦ « Ἐπὶ τὴν Ἱερουσαλήμ ».

Ὁ κ. Φ. Παρασκευαΐδης, πάρεδρον μέλος, ὠμίλησε περὶ τῶν μαρτύρων τοῦ λόγου καὶ τῆς γραφίδος.

Ὁ κ. Ἀχιλλεὺς Παράσχης, πάρεδρον μέλος, ἀνέγνω ἐλεγεία εἰς Ἀναστάσιον Βυζάντιον καὶ Γεώργιον Παράσχον.

Ὁ κ. Τιμολεὼν Ἀργυρόπουλος, τακτικὸν μέλος, ὠμίλησε περὶ τῶν νεωτέρων ἐφαρμογῶν τοῦ ἠλεκτρισμοῦ μετὰ πειραμάτων.

Ὁ κ. Κ. Δ. Καπράλος, τακτικὸν μέλος, ἀνέγνω τὴν μελέτην αὐτοῦ « ἐν τῷ πλημμελειοδικείῳ ».

Ἡ κ. Καλλιόπη Κεχαγιά, ἐπίτιμον μέλος, ὠμίλησε περὶ τοῦ βίου τοῦ Σάμμερ, ἥτοι πῶς σχηματίζονται οἱ μεγάλοι χαρακτήρες.

Ὁ κ. Κ. Σάμιος, τακτικὸν μέλος, ἀνέγνω τὴν μελέτην αὐτοῦ: εἰκάνες τῶν ἑλληνικῶν δασῶν, μετὰ προβολῆς φωτεινῶν εἰκόνων.

Ὁ κ. Θ. Πολυκράτης, ἀντεπιστέλλον μέλος, ὠμίλησε περὶ τῆς ἀρχαίας μουσικῆς. Ἐψάλησαν δ' ὑπὸ χοροῦ γυμνασθέντος ἰδίᾳ καὶ ἀνεκρούθησαν ὑπὸ ὀρχήστρας οἱ ἀρχαῖοι γνωστοὶ ὕμνοι εἰς Ἀπόλλωνα καὶ εἰς Μοῦσαν καὶ ὁ Ἀ'. Πυθιονίκης τοῦ Πινδάρου.

Κατὰ τὴν ἀγίαν καὶ μεγάλην Τεσσαρακοστὴν ἐγένοντο καὶ ἑξ ἑθνησκευτικαὶ ἡμιλίαι, τρεῖς μὲν ὑπὸ τοῦ κ. Ἀ. Διομ. Κυριακοῦ, τρεῖς δὲ ὑπὸ τοῦ κ. Ἰγν. Μοσχάκη. Κατὰ τὰς πλείστας τῶν ἡμιλιῶν παρέστη ἡ Α. Μ. ἡ Βασίλισσα μετὰ τῆς πριγκιπίσσης Μαρίας καὶ ἡ Α. Υ. ἡ πριγκίπισσα Σοφία.

Τὴν 3 Φεβρουαρίου ἐγένετο ὑπὸ τὴν ὑψηλὴν προστασίαν τῶν ΑΑ. ΥΥ. τοῦ Διαδόχου Κωνσταντίνου καὶ τῆς πριγκιπίσσης Σοφίας ὁ ἐτήσιος εὐεργητικὸς χορὸς ὑπὲρ τῆς Σχολῆς τῶν Ἀπόρων Παιδῶν.

Κατὰ τὸ ἀπὸ πέρυσι καθιερωθὲν ἔθιμον, τὴν Δευτέραν τοῦ Πάσχα ἐγένετο ἐκδρομὴ τῶν μελῶν τοῦ Συλλόγου εἰς Μυκῆνας, Τίρυνθα, Ἄργος καὶ Ναύπλιον. Τῆς ἐκδρομῆς μετέσχον περὶ τοὺς 90, ἐξ ὧν 34 Κυριαί. Τὰ τῶν ἀρχαιοτήτων εἰς τὰ διάφορα μέρη τῆς ἐκδρομῆς, ἥτις διήρκεσεν ἐπὶ τριήμερον, ἐξήγησαν ὁ πρόεδρος τοῦ Συλλόγου κ. Ν. Γ. Πολίτης καὶ ὁ κ. Σ. Π. Λάμπρος.

Ἐγένετο δεκτὴ πρότασις τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως κ. Μιχ. Π. Λάμπρου ὅπως ἀπὸ τοῦ προσεχοῦς ἔτους ἄρξωνται γινόμενα ἐν τῷ Συλ-

λόγω μαθήματα διὰ Κυρίας. Τὰ κατὰ τὸν κανονισμόν τῶν μαθημάτων τούτων ἀνετέθησαν εἰς τὴν Ἐφορείαν.

Τὸ Ἐπιτελεῖον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαίδευσως ἀπέστειλε σπουδαίαν δωρεάν ἐξ ἰκανῶν τόμων εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Συλλόγου.

Ὅμοίως τὸ τμήμα τῶν Μεταλλείων τοῦ Ἐπιτελείου τῶν Οἰκονομικῶν ἀπέστειλε τὰς Φωτογραφίας τῶν ἐν τῇ ἐκθέσει τοῦ Σικάγου διαμερισμάτων, ἐν οἷς τὰ Ἑλληνικὰ ἐκθέματα.

Ἀπεβίωσεν ἐν τῶν παλαιότερων καὶ προσφιλεστέρων τακτικῶν μελῶν τοῦ Συλλόγου, ὁ **Γεώργιος Ι. Δουρούτης**, πολλὰ ὑπὲρ τοῦ Συλλόγου ἐργασθεὶς. Συνελθούσα ἡ Ἐφορεία τοῦ Συλλόγου μετὰ τῆς Κοσμητείας τῆς Σχολῆς, ἧς ἐχρημάτισε κοσμητῶν, ἐξέδοντο κατάλληλον ψήφισμα καὶ ἀνέθεντο τῷ κ. Ἰγνατίῳ Μοσχάκῃ ἵνα ἐκφωνήσῃ τὸν ἐπικήδειον.

Ὅμοίως ἀπεβίωσεν ὁ **Ἀθανάσιος Κυζικηνός**, ἐπίτιμον μέλος τοῦ Συλλόγου ἐκ τῶν παλαιότερων. Ἡ Ἐφορεία τοῦ Συλλόγου ἀπέστειλε τῇ οἰκογενεῖα τὰ συλλυπητήρια αὐτῆς.

Ἐψηφίσθησαν μέλη πάρεδρα οἱ κκ. Ἄρ. Μεταξᾶς, Σ. Πετράς, Π. Βαρότζης, Δ. Σακελλάριος, Ν. Σταματόπουλος, Λ. Ροῖλός, Σ. Δάσιος, Κ. Ἀγαθοκλῆς, Π. Παναγιωτόπουλος, Δ. Φανδρίδης, Λ. Π. Σκένδερ, Ἄριστ. Ράινεκ. Ἀντεπιστέλλοντα οἱ κκ. Ε. Μύλλερ, Π. Πετρίδης, Α. Δ. Ζίζιλας, Χ. Πασχαλίγκος, Κ. Τοπάλης, Α. Βαλσαμάκης, Ἀδ. Βούζεν, Κ. Σαλβέρδος. Ἐπίτιμα δὲ οἱ κκ. Μ. Ὀνοῦ πρεσβευτῆς τῆς Ρωσσίας καὶ Ι. Μαχάφου καθηγητῆς.

Μετετέθησαν ἐκ τῆς τάξεως τῶν παρέδρων εἰς τὰ τακτικά οἱ κκ. Θ. Μεταξᾶς, Ἡλίας Ζέγγελης, Ν. Ξυδάκης καὶ Κ. Σάμιος.

Γενόμενων τῶν ἀρχαιρεσιῶν τοῦ Συλλόγου ἐξελέχθησαν Πρόεδρος ὁ κ. Ν. Γ. Πολίτης, ἀντιπρόεδροι οἱ κκ. Α. Ρούκης καὶ Π. Ταμπακόπουλος, γεν. γραμματεὺς ὁ κ. Μ. Π. Λάμπρος, εἰδικοί γραμματεῖς οἱ κκ. Γ. Πίσσας καὶ Κ. Χρηστοφῆς, ἔφορος τοῦ Συλλόγου ὁ κ. Ἰφ. Κοκιδῆς, ταμίας ὁ κ. Κ. Κουτσαλέζης καὶ ἐπιμελητῆς τῆς Βιβλιοθήκης ὁ κ. Π. Παπαδάκης. Ἐφορος τῆς Σχολῆς τῶν Ἀπόρων Παιδῶν ὁ κ. Κ. Βάμβας καὶ κοσμητῶρες οἱ κκ. Β. Ἀντωνόπουλος, Δ. Π. Λάμπρος, Ι. Θεοφιλάς, Σ. Κονοφάος, Σ. Δαμασκηνός, Ι. Λαμπρίδης, Κ. Γαρδίκης καὶ Μ. Στελλάκης.